

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
**ТАВРИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. В. И. ВЕРНАДСКОГО**

Научный журнал

Том 18 (57). №1
История.

мферополь, Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2005
Журнал основан в 1918 г.

ISSN 1606-3716
Свидетельство о регистрации – серия Кві № 534
от 23 ноября 1999 года

Редакционная коллегия:

Багров Н. В. - главный редактор
Бержанский В. Н. - заместитель главного редактора
Ена Б. Г. - ответственный секретарь

Редакционный совет серии «История»

Айбабин А. И., доктор исторических наук, профессор

Буров Г. М., доктор исторических наук, профессор

Непомнящий А. А., доктор исторических наук, профессор

Петрова Э. Б., доктор исторических наук, профессор

Спинкин М. Ф., доктор исторических наук, профессор

Урсу Д. П., доктор исторических наук, профессор

Юрченко С. В., доктор политических наук (редактор отдела)

© Таврійський національний університет, 2005 р.

Подписано в печать 20.12.2005. Формат 70x100 1/16

8,2 усл. л. 9,0 уч.-изд. л. Тираж 590. Заказ № 331.

Отпечатано в информационно-издательском отделе ТНУ.

Пр. Академика Вернадского, 4, г. Симферополь, 95007

"Учені запіски Таврійського національного університета ім. В. І. Вернадського"

Науковий журнал. Том 18(57). №1. Серія "Історія".

Сімферополь, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2005

Журнал заснований у 1918 р.

Адреса редакції: пр. Академіка Вернадського, м. Сімферополь, 95007

Надруковано у інформаційно-видавницькому відділі Таврійського національного університету
ім. В. І. Вернадського. пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 3-16

Шаутин П. В.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПРОЦЕССЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 Г.

В условиях формирования в Украине правового государства, проведения конституционной реформы представляется весьма актуальным изучение исторического опыта формирования правовой культуры, правового сознания населения. Одним из перспективных для изучения этой проблемы периодом является время осуществления Судебной реформы 1864 г., которая способствовала поистине историческим сдвигам как в судебной практике, так и в правовом сознании населения. Между тем, в исследовательской литературе основное внимание уделяется процессу подготовки реформы, формированию и функционированию новых судебных органов, введению новых законодательных актов, юридической практике в пореформенный период. Указанному выше аспекту внимания уделяется недостаточно. Это при том, что литература по проблеме Судебной реформы 1864 г. весьма обширна. Уже в 60-90 гг. XIX в. появились обстоятельные труды, освещающие различные положения реформы и ход ее реализации в различных регионах государства. Даже в ранних работах Н.А.Буцковского, которые носили скорее инструктивный характер и знакомили судебных чиновников и публику с особенностями пореформенных судебных порядков имеется некоторый материал из практики местных судебных органов [1]. Примечательна в связи с темой данной статьи работа выдающегося украинского юриста А.Ф.Кистяковского «О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия», где проводятся (очень осторожно) некоторые мысли о продвижении к правовому государству и роли повышения правового сознания населения как фактора этого процесса [2]. Есть определенные моменты, касающиеся нашей темы в ранней работе А.А.Головачева [3], исследованию по специфике гражданского права в период действия Судебных Уставов 1864 г. К.Анненкова, фундаментальных трудах Г.А.Джаниловича [3,4,5], где процесс осуществления судебной реформы раскрыт на фоне развития общественно-политического процесса в Российской империи и приводятся некоторые факты свидетельствующие об изменениях в состоянии правового сознания населения. Проблема уровня правовой культуры населения затрагивается и в ранней работе Н.К.Реннекамифа, едва ли не первого труда об особенностях судебной реформы на территории Украины, а также в обстоятельном исследовании М.А.Филиппова [6,7]. Из работ, построенных на крымском материале следует назвать работу В.П.Кенигсона, где на довольно ограниченном материале при узкоспециальном подходе к теме автор все же касается в некоторых случаях проблемы правовой культуры населения [8]. В советскую эпоху появились ряд фундаментальных исследований о содержании Судебной реформы 1864 г. Так широкую панораму перемен в правовой системе Российской империи создал в своем исследовании Б.В.Виленский [9], важные аспекты политico-правовой жизни страны в пореформенный период осветили Г.А.Зайончковский, Н.В.Черкасов, М.Г.Коротких [10,11,12]. Особенности проведения судебной реформы в одном из

ШАУТИН П. В.

регионов Украины, раскрыты в монографии П.Ф.Щербины [13]. В современную эпоху проблемы проведения судебной реформы в Крыму поставили и в ряде аспектов раскрыли А.М. и Е.А.Викторовы, а также И.И.Поляков[14].

Но по самому характеру указанных исследований проблема формирования правовой культуры и правового сознания населения в результате реализации Судебной реформы 1864 г. авторами не ставилась, потому и материалы по этой проблеме в этих трудах встречаются фрагментарно и включались они в текст в связи с другими проблемами, которые привлекали внимание указанных выше исследователей. В силу этих соображений представляется целесообразным обратиться к некоторым архивным материалам, относящимся к Таврической губернии, которые позволяют расширить наше представление об изменениях в такой важной сфере общественного сознания, как правовая культура. В данном случае это документы из фонда Симферопольского Окружного Суда. Среди этих документов следует отметить фонд Симферопольского Окружного Суда, которые содержат материалы судебных процессов, на примере которых можно наглядно проследить процесс роста правовой культуры и правового сознания населения, благотворное влияние Судебной Реформы на этот процесс. В этом фонде хранятся также материалы заседаний Окружного Суда, на которых обсуждались животрепещущие вопросы организации судопроизводства и решения которых также способствовали развитию правовой культуры населения полуострова. В личных делах работников Окружного Суда также были обнаружены важные для изучения нашей проблемы материалы, в частности жалобы и апелляции на действия отдельных представителей судебных учреждений, показывающие возросшее умение людей пользоваться своими правами, отстаивать их перед лицом представителей судопроизводства, материалы рассмотрения руководством Симферопольского Окружного Суда жалоб на неправомерные действия чиновников суда, которые позволяют осветить роль руководства Окружного Суда процессом повышения правовой культуры самих судебных чиновников.

В дореформенный период, когда судебная система Российской империи функционировала в условиях закрытости и отсутствия гласности, произвела судебных властей, в свою очередь, всецело зависевших от вышестоящего начальства, сословного разделения, письменного, а не устного характера судебного процесса, с его непомерной сложностью и волокитой при рассмотрении дел, бесправия подданных государства перед судом, говорить о каком-то широком распространении правового сознания и правовой культуры не представляется возможным. Судебная реформа 20 ноября 1864 г. создала условия для пробуждения в широких кругах населения элементов правового сознания и повышения правовой культуры. Представляется полезным и интересным подкрепить этот тезис фактами из гуще жизни второй половины XIX в., примерами из повседневной судебной практики, когда жители Таврической губернии, пользуясь возможностями, предоставленными Судебной реформой, осуществляли сознательную защиту своих прав и интересов правовыми методами и в соответствии с законом. Эти примеры позволяют выявить также и некоторые интересные тенденции в поведении

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ
ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПРОЦЕССЕ
ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 Г.**

представителей различных общественных слоев. Кроме того, эти дела позволяют проследить и роль судебных органов в правовом просвещении и формировании правовой культуры населения Крыма.

Одним из заслуживающих внимания последствий Судебной реформы было стремление некоторых чинов полиции, осознавших, что они не смогут уже, как в дореформенный период учинять расправу над не угодными им людьми, перейти к судебным методам их преследования. Большая часть первой группы дел, рассмотренных Симферопольским Окружным Судом вскоре после его открытия в 1869 г. инспирирована по искам полицейского пристава из Керчи Белостоцкого.

В конце 1860 гг. он неоднократно обращался в Симферопольский Окружной Суд с исками против вступавших с ним в пререкания жителей города Керчи, выдвигая против них обвинения в оскорблении личности. Сама незначительность поводов, которые вызывали эти обвинения свидетельствует том, какой произвол осуществлялся полицией в отношении населения в дореформенную эпоху и какие последствия имели для подданных малейшие возражения представителям власти. Характерно в этом отношении дело по обвинению купца А.Шварцмана в нанесении оскорблений упомянутому полицейскому приставу Белостоцкому. Суть дела заключалась в том, что при обходе своего участка субботним утром, во время православной церковной литургии, пристав увидел, что дверь в лавку А.Шварцмана открыта. Поскольку работа торговых заведений до окончания субботней службы была в то время запрещена, пристав вошел в дверь и, увидев в помещении лавки двух человек, «юхожих на покупателей» (по словам Белостоцкого), потребовал запереть дверь в лавку. В ответ на это требование пристава купец заявил, что дверь в лавку является одновременно и дверью в его квартиру. Когда же пристав потребовал, чтобы А.Шварцман воспользовался черным ходом, тот ответил, «по мнению пристава, «с неслыханной дерзостью»: «Я хозяин в своей квартире, кому какое дело, что я хочу входить с того или другого хода» [15, л.3]. Подобный ответ городского обывателя полицейскому чину в дореформенное время был почти немыслимым, и купец мог поиздеваться за него весьма дорого. Уже сама возможность подобного ответа говорила о новой общественной атмосфере, определенном раскрепощении общества. Характерной для эпохи общественных перемен, вызванных либеральными реформами была и реакция полицейского пристава – обращение в суд с иском против А.Шварцмана. Как видим, эта небольшая зарисовка из судебной практики показывает серьезные изменения в поведенческих установках как населения, так и полицейских чинов. Не менее показательно и решение по этому делу Симферопольского Окружного Суда, который рассмотрев это дело на открытом судебном заседании (без присяжных), постановил: дело, за отсутствием признаков преступления, подлежащих уголовному преследованию, прекратить [15, л.4]. Аналогичное решение было принято судом и по другому иску Белостоцкого, обвинившего в оскорблении его личности жену турецкоподданного Е.Попандопуло, тем более, что здесь основание для обвинения было еще более шатким. Оно опиралось лишь на переданные приставом в иске слова упомянутой Попандопуло, обращенные к приставу, пришедшему разбирать

ШАУТИН П. В.

склоку между соседками: «Что вы слышаете кляузные жалобы и беспокоите нас», и обращение ее к приставу на «ты» [16, лл.1-6, 16-18].

Немаловажную роль в раскрепощении правового сознания населения сыграли и другие судебные решения, которые оправдывали обвиненных в произнесении «чрезмерно вольных речей», за которые в недалеком прошлом карали весьма сурово и обычно без открытого судебного разбирательства. Примером может служить рассмотрение в Симферопольском Окружном Суде керченского мещанина И.Гречки, которому было предъявлено обвинение в оскорблении городской Думы и Керчь-Еникальского градоначальства. Упомянутый И.Гречка , недовольный решением городской Думы по вопросу о выделении участка земли, заявил в беседе с другим, пострадавшим от этого решения : «Так что же нам смотреть, разве только здесь начальство, есть высшее правительство, пошлем ему жалобу, потому что Градоначальник наш в союзе с Думою и действуют заодно»[17, лл.2-3]. Слышиавший это высказывание староста Шульженко видимо, по старой, дуреформенной привычке составил на Гречку донос, по которому было возбуждено уголовное дело. Рассмотрев его, суд пришел к выводу, что злополучные слова Гречка произнес в частной беседе и они не могут быть подведены под статью 286 Уложения о наказаниях. Суд не нашел в поступке И.Гречки состава преступления и прекратил дело.

В судебной практике первых лет после введения положений Судебной реформы 1864 г. в Таврической губернии имели место проявления недостаточной правовой культуры не только рядовых граждан, но и самих судей. Весьма показательным в это отношении является ход судебного процесса, состоявшегося 18 октября 1871 г. в г.Керчи. На этом процессе, который проходил в виде выездной сессии Симферопольского Окружного Суда по уголовному отделению в составе председательствующего – члена Окружного Суда Е.Е.Полуянского, члена Окружного Суда Н.М.Шмакова и почетного мирового судьи Куппа при товарище (заместителе) прокурора Окружного Суда Н.А.Бороздина и секретаре Д.С.Матвееве с участием коллегии присяжных. В ходе судебного заседания было рассмотрено дело о турецкоподданном армянине Сергее Николаевиче Артемове, рядовом Давиде Красюке, дочери рядового Марии Богатовой и мещанке Вере Селенковой, которые обвинялись: первый – в растлении несовершеннолетней дочери солдата Ульяны Красюковой, второй – в умышленном развращении своей несовершеннолетней дочери, третья в - пособничестве растления, четвертая – в содержании публичного дома[18 ,л.91] . В ходе этого процесса, имевшего довольно широкий резонанс как в г.Керчи, так и в губернии, председательствующий Е.Е.Полуянский допустил два серьезных промаха, которые дали основания представителю обвинения товарищу прокурора окружного суда Н.А.Бороздину оспорить в апелляции к Правительствующему Сенату результаты судебного разбирательства. После завершения прений сторон состоялось заседание коллегии присяжных , которое признало виновным Давида Красюка и Марию Богатову. Остальные обвиняемые были признаны невиновными. После этого, ознакомившись с содержанием врученных старшиной присяжных «вопросных листов» с вердиктом,

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ
ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПРОЦЕССЕ
ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 Г.**

председательствующий признал их содержание не отвечающим существу заданных вопросов , объяснил присяжным смысл поставленных судом вопросов и отправил их вновь в совещательную комнату для повторного обсуждения, поставленных судом вопросов. После повторного обсуждения виновным был признан только Д.Красюк. Подобные действия обвинитель Н.А.Бороздин признал неправильными и недопустимыми для процесса с участием присяжных и апеллировал к Правительствующему Сенату с требованием отмены решения суда в отношении Марии Богатовой на том основании, что хотя суд присяжных признал С.А.Артемова невиновным в растлении У.Красюковой, но сам акт растления имел место, и суд мог, не владая в противоречие, признать М.Богатову виновной в пособничестве этому преступлению. Председательствующий же, стараясь устраниТЬ это противоречие, отправил присяжных на повторное совещание. Таким образом, председательствующий допустил следующие ошибки:1) не разъяснил присяжным перед уходом на совещание в необходимом объеме содержание вопросов суда; 2) после вынесения вердикта стал обсуждать логику, которой руководствовались присяжные при вынесении приговора и приводить доводы в пользу иного содержания вердикта; 3) после беседы с разъяснением смысла поставленных судом вопросов вновь, без достаточного основания, направил присяжных в совещательную комнату для вынесения нового, откорректированного вердикта. Можно, разумеется, понять председателя суда, который стремился в беседе с присяжными поднять их правовую культуру, добиться от них логичного и обоснованного решения. Но, стремясь к благой цели, он и сам отошел от норм правовой культуры, которая требует неукоснительного соблюдения правил судебного разбирательства. Этот отход позволил апеллировать в высшую инстанцию представителю обвинения , а Правительствующему Сенату вынести решение, в котором действия председательствующего были признаны неправомерными[18, л.104-105] . В решении Правительствующего Сената указывалось на то, что «хотя суд имеет право обращать присяжных к новому обсуждению вопросов, но это может быть допускаемо

исключительно в случаях неполноты ответа на один из предлагаемых вопросов , т.е. неразрешающих всех частей его, или же явного между предметами противоречия, делающего ответы, выражющие их мнение неполными, то есть когда невозможно прийти к какому-либо заключению без произвольного толкования их решения, и посему, обращение присяжных к вторичному обсуждению вопросов при предполагаемом лишь противоречии, несогласно с истолкованием Правительствующего Сената 816 статьи Устава Уголовного Суда»[18 , л.104-105]. В соответствии с этим рассуждением Правительствующий Сенат определил: решение присяжных и притвор суда по данному делу отменить, передав его на новое рассмотрение в другое отделение того же суда [18 ,л105]. Таков был серьезный урок правовой культуры , преподанный весьма высокопоставленному судебному деятелю Таврической губернии, по сути дела второму человеку в иерархии Симферопольского Окружного Суда.

ШАУТИН П. В.

Если в вышеуказанном случае ошибку, свидетельствующую о недостатке правовой культуры совершил судья с высшим юридическим образованием и большим опытом работы , занимавший высокий пост уже в годы судебной реформы, то можно себе представить насколько велика была возможность ошибок, проис текающих из низкой правовой культуры у судебных служителей более низкого ранга, например, у судебных приставов. На эти должности в первые годы реформы, да и позже нередко принимали людей, не имевших специального образования, в лучшем случае имевших опыт работы в полиции. Так, в первом составе корпуса судебных приставов Симферопольского Окружного Суда были представлены два бывших полицейских частных пристава, бывший секретарь Евпаторийского уездного полицейского управления, бывший служитель Акцизного ведомства, отставной штабс-капитан , коллежский регистратор и бывший учитель Евпаторийского уездного училища .Надо сказать, что образовательный уровень этих людей был для того времени достаточно высок. И.Л.Громачевский окончил полный курс в Киевском университете им. Св.Владимира, хотя и не «подвергся испытаниям на степень», Л.П.Богомолец окончил Московский Кадетский корпус, А.Ф.Герман – Херсонское училище торгового мореплавания, П.Л.Соляников – Зеньковское уездное училище, А.Н.Панащатенко – Севастопольское реальное училище.В последующие годы положение с образованием приставов мало изменилось. В ряды судебных приставов вступили Л.И.Склауни , имевший за собой несконченный полный курс Симферопольского уездного училища, С.П.Гаркавенко, окончивший то же самое учебное заведение, Е.Н.Волчанецкий, не окончивший полного курса наук в Полтавской губернской гимназии, Л.Я.Аврамов, не окончивший полного курса Владимирской губернской гимназии, К.П.Вриони, окончивший Феодосийское уездное училище, И.И.Дроздовский , окончивший Лохвицкое уездное училище, В.М.Лосина, окончивший Нежинскую гимназию и два курса Киевского университета, а также получившие домашнее образование И.Ф.Чижевский и И.В.Щербак. Видимо принятие на эти должности бывших полицейских чиновников, чиновников других ведомств, отставных офицеров и бывших учителей в условиях катастрофической нехватки не только образованных , но и просто грамотных людей было достаточно разумным выходом, но вместе с тем оно делало вероятным множество ошибок в практике исполнения судебных решений, которые имели причиной не злую волю, а элементарную нехватку правовой культуры у представителей этого звена судебных функционеров. Характерна в этом отношении оценка члена Симферопольского Окружного Суда М.А.Выставкина, проводившего в 1891 г. ревизию работы судебного пристава Апостолова. Давая высокую оценку исполнительности и аккуратности в ведении дел этого чиновника, ревизор отмечал единственный, но такой ощутимый недостаток: Апостолов «не обладающий юридическо -образовательным цензом не всегда в состоянии извлечь внутренний смысл и значение закона, что и имело причиной тому, что две поступившие на него жалобы были уважены судом...» [19 „л.3] .

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПРОЦЕССЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 Г.

Архивные материалы свидетельствуют о том, что подобных ошибок в практике судебных приставов было действительно немало. Обнаруживались они, как правило, благодаря жалобам от населения, которое демонстрировало желание постоять за свои права и определенный рост правового сознания и культуры, позволявшее им выявлять ошибки судебных чиновников и находить законные пути для устранения последствий этих ошибок.

Особенно много было подобных жалоб в первые два десятилетия действия судебной реформы действия Судебной реформы. Это объясняется и возросшим уровнем правового сознания людей, не боявшихся как в дореформенные годы отстаивать свои права. Так и тем, что позже, в эпоху контрреформ, делать это стало значительно сложнее. Одной из характерных жалоб 60-70 гг. XIX в. была жалоба на действия, совершенные судебным приставом Козинским с марта по декабрь 1878 г., продемонстрировавшие его слабое знание процедуры исполнения судебных решений. С целью удовлетворения иска жены титулярного советника Фотины Цветковой по исполнительному листу Симферопольского Окружного Суда от 4 марта 1878 года этот пристав произвел публичный торг недвижимого имущества, принадлежавшего подполковнику Спиридону Скарлову. Из вырученных в результате торга 1140 рублей, пристав Козинский выделил необходимую для удовлетворения иска Ф. Цветковой сумму (в источнике она не указана), а остальные деньги, продержав их при себе более 9 месяцев передал в суд при донесении от 18 ноября 1878 г., а затем, поскольку истница Ф. Цветкова не явилась за причитающимися ей деньгами, пристав 9 декабря 1878 г. вернул и их в Окружной суд. При рассмотрении этого дела Председатель Симферопольского Окружного Суда Н.А. Анцыферов пришел к выводу, что, хотя в уставе гражданского судопроизводства и не содержится запрета судебным приставам самовольно распоряжаться вырученной в результате торгов суммой, но из статей 1161, 1163 и 1164 нельзя не прийти к заключению, что подобными деньгами ни сам суд ни судебные приставы не вправе распоряжаться, пока не последует судебного определения об утверждении торгов. Кроме того, указал в своем заключении Анцыферов, статья 954 Устава Гражданского Судопроизводства предусматривает большие, чем предположил в своем объяснении Козинский, случаев невозможности выдачи истцу денег, полученных приставом в процессе исполнения судебного решения. В итоге действия пристава были признаны неправильными, а за самовольное распоряжение деньгами ему было объявлено предостережение, наказание по тем временам достаточно серьезное. [20, л.7-9]. Спустя два года пристав Козинский снова «отличился» нераспорядительностью, что было выявлено при рассмотрении другой жалобы, на этот раз по поводу действий судебного пристава Я. Склауни, на которого подала жалобу вдова коллежского асессора А.П. Черноцкая, обвинившая Я. Склауни в «медленности и неправильных действиях». По обеспечению ей выплаты по исполнительному листу от купца Эмерикуса Марро [21, л.2-3]. Рассматривал дело тот же Н.А. Анцыферов 5 марта 1880 г. он пришел к выводу, что при ведении этого дела Я. Склауни допустил ряд грубых ошибок, которые свидетельствуют о недостаточном знании им процедуры

ШАУТИН П. В.

исполнения судебных решений. Так, в ответ на просьбу взыскательницы А.П.Черноцкой указать способ исполнения решения суда Я.Склауни должен был , согласно закону, указать избранное им место пребывания, где должно быть исполнено это решение, доставить туда все необходимые документы и повестки, разослать последние по адресу ответчика и других участников процесса исполнения иска и в особой подписке получить от ответчика сведения об его местопребывании в городе или уезде, где будет исполняться решение суда. В данном деле это было особенно важно, поскольку взыскательница А.П.Черноцкая проживала в г.Симферополе, ее должник Э.Марро – в г.Севастополе, а недвижимость Э.Марро, предназначенная к передаче в уплату долга находилась в г.Керчи. Анцыферов указал на конкретные ошибки Я.Склауни в исполнении судебного решения. Так, были признаны неправильными действия пристава по посылке повесток и документов по этому делу через местных жителей, которые по месту жительства причастны к этому делу, а также через других судебных приставов (Козинского и Панащатенко). Объяснения Я.Склауни по поводу того, что истница А.П.Черноцкая не предоставила никаких доказательств принадлежности указанной недвижимости Э.Марро также были не приняты Н.А.Анцыферовым во внимание , так как по мнению Председателя окружного суда законом такая обязанность на истицу не возлагалась, более того, как указал Н.А.Анцыферов, это дело должника доказывать . что своим имуществом он в состоянии погасить задолженность. Были признаны ошибочными и другие действия Я.Склауни при ведении этого дела: принятие от Э.Марро возражений против сделанной А.П.Черноцкой оценки недвижимого имущества, на подачу которых он, ввиду своей неявки на опись имущества, не имел права, и предъявление этих возражений взыскательнице; незавершенность действий Я.Склауни по этим возражениям, поскольку согласно Судебным Уставам от 20 ноября 1864 г. , приставу необходимо было дать тот или иной определенный ответ , положительный или отрицательный , чего Я.Склауни не сделал; привлечение приставом Склауни полиции к процедуре разрешения данного дела, что также находится в противоречии с положениями Судебных уставов 1864 года. За все указанные ошибочные действия Председатель окружного суда объявил Я.Склауни выговор[21 , л9-16]. Он также объявил замечание судебному приставу Козинскому за неисполнение требования Я.Склауни о вручении повестки взыскательнице А.П.Черноцкой. В обеих этих делах следует особо подчеркнуть роль Председателя окружного суда Н.А.Анцыферова. Человек, глубоко изучивший законодательство, введенное в действие 20 ноября 1864 г., стремившийся понять самые сложные хитросплетения положений законодательных актов, он стремился приучить и всех своих подчиненных к глубокому пониманию и неуклонному выполнению требований закона. Тем самым он может быть причислен к тем личностям, которые внесли значительный вклад в формирование правовой культуры как работников судебных учреждений, так и всего населения Таврической губернии. Характерным образом скрупулезного правового анализа действий своих подчиненных может служить и разбирательство Н.А.Анциферовым действий судебного пристава Л.П.Богомольца. 30 ноября 1878 г. упомянутый Л.П.Богомолец проводил

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ
ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПРОЦЕССЕ
ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 Г.**

публичный торг недвижимого имущества, принадлежавшего коллежскому асессору Н.Годзи, с целью удовлетворения претензий к последнему со стороны Балаклавского Городского Общественного Коммерческого Банка на сумму в 455 рублей с процентами и судебными издержками по исполнительному листу Керченского суда. 1 декабря 1878 г. правление Балаклавского Городского Общественного Коммерческого Банка обратилось в суд с ходатайством об удержании из суммы, вырученной от продажи недвижимости Н.Годзи, компенсации за понесенные банком расходы при взыскании с упомянутого Н.Годзи денег, которые, по мнению администрации банка, он был должен в размере 89 рублей 99 копеек. В результате торгов недвижимость Н.Годзи купил надворный советник Л.Ф.Фиалковский, причем процедура торгов была соблюдена вроде бы безупречно, но за одним исключением. Л.П.Богомолец допустил ошибку, заявив о том, что недвижимое имущество Н.Годзи находится в залоге у полковника Папафедорова. На основании этого заявления Л.П.Богомолец был обвинен во введении в заблуждение участников торгов, поскольку стало известно, что объект торга на самом деле в залоге не находился. После тщательного изучения всех обстоятельств этого дела Н.А.Анцыферов пришел к выводу, что причиной ошибки пристава оказалось имевшееся у Л.П. Богомольца сообщение судебного нотариуса, из которого следовало, что недвижимое имущество Н.Годзи находится в залоге, однако не было указано на то важное в данном случае обстоятельство, что у

Н.Годзи в собственности было два объекта недвижимости, одно из которых находилось в залоге и на данных торгах не выставлялось на продажу. Тем самым, делает заключение Н.А.Анцыферов, судебный пристав совершил ошибку, будучи введен в заблуждение неточной и, главное, неполной справкой судебного нотариуса не дававшей полного и правильного представления о недвижимом имуществе Н.Годзи. Исходя из этих соображений, Н.А.Анцыферов постановил: «судебного пристава Богомольца по сему делу никакому взысканию не подвергать» [22,л.2-6]. В данном случае председатель окружного суда проявил определенное снисхождение к приставу, который не смог разобраться в данном юридическом казусе, тем более, что основная доля вины за этот конфликт лежит на судебном нотариусе.

Значительно строже был наказан другой судебный пристав Е.Волчанецкий, который при осуществлении процедуры распределения между кредиторами долга, держал деньги, вырученные от продажи имущества умершего купца Я.Шароварова у себя «более или менее продолжительное время». Объяснения Е.Волчанецкого, который утверждал, что его денежные книги, из которых должно было извлечь справки для составления счета сумм, назначенных к выплате кредиторам, находились в суде и не выдавались приставу не были приняты во внимание. Окружной суд признал этот довод, «не заслуживающим никакого уважения, так как судебный пристав все свои исполнительные действия обязан записывать последовательно, в установленном порядке в личном журнале» [23 , л.4-5]. Кроме того, суд, установил, что Е.Волчанецкий вполне мог воспользоваться и денежными книгами, находившимися в суде. В силу этих обстоятельств, окружной суд вынес Е.Волчанецкому строгий выговор «за медлительность его». Однако наказание не

ШАУТИН П. В.

пошло на пользу приставу. В дальнейшем он вновь допустил медлительность в передаче денег кредиторам, , проявив «непонимание точного разума законов, установленных для руководства по исполнению решений», за что Председателем окружного суда Н.А.Анциферовым было предложено Е.Волчанецкому подать прошение об отставке[23 ,л.5].

Вообще для многих судебских чиновников пореформенного периода, особенно приставов были привычны жалобы на промедление в денежных делах, что особенно часто случалось при осуществлении процедуры передачи денег по искам потерпевшей стороны. Наряду с Е.Волчанецким за подобные прегрешения были поданы жалобы на судебного пристава А.Н.Панащатенко (прошение жены коллежского регистратора Эльвины Густавовны фон Имзен по вопросу взыскания по исполнительному листу 800 рублей с флигель-адъютанта полковника Авинова), судебного пристава Кулакова (жалоба крестьянки Александры Марковны Телегиной по поводу взыскания денег по исполнительному листу с военного врача П.И.Каракаша. Правда в этих случаях окружной суд пришел к выводу, что вины приставов в промедлении нет, а причинами задержки являлись: в первом случае несогласованность в определении сроков выплаты и размеров долей, причитающихся нескольким истцам , при выплате суммы иска по частям, как это было в деле по жалобе А.М.Телегиной ; во втором случае неплатежеспособностью ответчика -- в деле по жалобе Э.Г. фон Имзен. Взвешенные и обоснованные решения окружного суда, свидетельствовали о довольно высоком уровне правовой культуры у высших судебских чиновников Таврической губернии.

С целью дальнейшего повышения правовой культуры чиновников Председатели Симферопольского Окружного Суда Е.Н.Коловрат-Червинский и Н.А.Анциферов неоднократно вносили на обсуждение общего присутствия Суда свои предложения по совершенствованию работы судебных органов, а также по уточнению толкования некоторых недостаточно проработанных положений, касающихся практики работы судебных органов.

Среди этих предложений можно выделить предложения Н.А.Анциферова от 16 февраля 1879 г. о необходимости добиваться от судебных следователей неукоснительного выполнения статей 413 и 414 Установлений об уголовном суде, которые относятся к процедуре определения возраста обвиняемого и которые серьезно влияют на определение ему наказания. Председатель Окружного Суда отмечает, что многие следователи не соблюдают точного смысла этих статей, дает статьям разъяснение и требует их неукоснительного исполнения [24, л.6-8].

В другом предложении (от 13 февраля 1879 г.) Н.А.Анциферов требует принимать все меры по розыску обвиняемых, не ограничиваясь публикациями в газетах объявлений об их розыске, как поступали в то время некоторые следователи. В то же время Председатель Окружного Суда выступил против практики вызова в суд свидетелей и обвиняемых не через повестки, а отношениями на имя полицейского служащего [24, л.37].

Активно участвовали в разработке конкретных правил и инструкций, которые были основаны на Судебных Уставах 1864 г. и преследовали цель более

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ
ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПРОЦЕССЕ
ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 Г.**

полного проведения их в практику судопроизводства Таврической губернии и другие члены Симферопольского окружного Суда. Среди них выделялся П.В.Рузский, который неоднократно делал содержательные доклады на заседаниях Общего присутствия Окружного суда. Следует выделить его доклад от 30 мая 1879 г. в котором он, отмечая отсутствие подробной инструкции для судебных приставов Симферопольского Окружного Суда, выражает по поводу этого беспокойство, так как отсутствие такого документа порождает неопределенность и бесконтрольность приставов в их служебной деятельности. В связи с этим П.В.Рузский предложил дать «хотя некоторые указания по этому предмету господам судебным приставам и установить теперь же главнейшие правила, обязательные к непременному и строгому исполнению» [24 , л.53]. Далее выступающий предложил некоторые правила, которые должны были бы войти в инструкцию судебным приставам. Они ставили деятельность приставов в четко определенные рамки и сужали возможность их пренебрежения своими обязанностями в ущерб участникам правовых отношений. Так, в проекте инструкции от судебных приставов требовалось, чтобы они: 1) приступали к исполнению своих обязанностей по предъявлению им исполнительных листов в городах, где они живут не позже следующего дня по получении исполнительного листа, а в уезде и вообще вне места жительства не позже восьмого дня по получении исполнительного листа;2) строго соблюдали очередность исполнения исков по мере их поступления, с одним только исключением – если судебное решение возможно исполнить по дороге к месту исполнения очередного решения; 3) назначали часы приема посетителей (не менее 2 часов в день), о чем сообщили бы суду и вывесили объявление о времени приема публики. Подобные требования преследовали цель установить стабильность работы приставов и добиться того, чтобы население имело гарантии возможности воспользоваться услугами этих судебных чиновников [24 , л.51 об.].

Подобные предложения могут показаться мелочными и излишне детализированными. Но они отражают искреннее стремление руководства Симферопольского Окружного Суда добиться неукоснительного и точного исполнения законов, как рядовыми подданными, так и судебными и полицейскими чинами. Тем самым эта сторона деятельности руководства окружного суда самым действенным образом влияла на совершенствование правового сознания и правовой культуры жителей губернии.

Оценить долгосрочное воздействие Судебной реформы на правовое сознание населения помогает материал следующего дела, отразившего юридический казус , имевший место в конце 80-х годов XIX в., то есть в то время, когда началась эпоха контрреформ, затронувших и судебную сферу. В деле этом причудливо переплелись такие разные персонажи как судебный пристав, городской голова, инспектор театра и великий балетмейстер Мариус Петипа. Действия судебного пристава И.Дроздовского очень напоминают дореформенную практику полицейских чинов с их бесцеремонностью и пренебрежением к элементарным правилам корректности между субъектами правоотношений. Вместе с тем, обращает на себя внимание поведение противоположной стороны, сумевшей

ШАУТИН П. В.

защитить себя и свои права чисто правовыми аргументами. Суть данного конфликта изложена в трех документах из личного дела пристава Симферопольского окружного суда в г.Севастополе И.Дроздовского. В первом из документов городской голова Севастополя сообщает председателю Окружного суда о том, что 15 мая 1888 г., в воскресенье, около 4 часов пополудни к нему явился пристав Симферопольского Окружного суда И.Дроздовский в сопровождении поверенного по делу купцов Топаловых против городской Думы Корсики . На вопрос городского головы «Что угодно?» заявил «несколько странным тоном» (как тактично выразился голова) о необходимости принять повестку и уплатить по приговору Судебной палаты судебные издержки на сумму 808 рублей 75 копеек. Чтобы понять всю неуместность этого разговора, следует напомнить, что он происходил в табельный, то есть неприсутственный день – воскресенье, на который к тому же приходился государственный праздник – годовщина коронации императора Александра III, да еще в 4 часа пополудни. Городской голова вполне резонно ответил приставу, что повестку следует вручить в городскую Управу в присутственный день. Управа, как коллегиальный орган, будет вправе решить вопрос об уплате судебных издержек в соответствии с правилами, установленными Правительствующим Сенатом. Пристав этим ответом удовлетворен не был и «крайне торопливо предложил городскому голове написать свой отзыв на повестке, на что получил решительный отказ и повторное приглашение доставить повестку в Городскую Управу в присутственный день и более его не беспокоить. Уходя, пристав продолжал «тем же тоном» говорить, что он не обязан по три раза ездить по одному и тому же делу и что он обратиться к содействию полиции [25. л.49-49об.]

Дальнейшие действия пристава И.Дроздовского описываются во втором документе, представляющем донесение инспектора Севастопольского городского театра Л.Разумного.

Пристав в 5 часов пополудни, то есть меньше , чем через час после объяснения с городским головой, появился в помещении городского театра в сопровождении околоточного надзирателя и поверенного Корсика и заявил, что прибыл производить опись имущества театра на предмет удовлетворения иска, предъянленного Городской Управе. Инспектор театра был приглашен присутствовать при процедуре описи. При этом пристав изложил историю предъявлении повестки городскому голове. На замечание инспектора театра, что Управе, как органу коллегиальному, повестка должна быть вручена в общем присутствии и в присутственный день, пристав ответил, что считает вручение повестки городскому голове на квартире «правильным» и «достаточным» и потому находит законным приступить, во исполнение судебного решения к описи имущества городского театра. Характерно дальнейшее поведение инспектора театра. Видя, что пристав с сопровождающими вошел в помещение театра, разместился за столом, надел цепь – знак власти пристава и обратился к базарному смотрителю с вопросом о месте складирования описанной мебели, инспектор Л.Разумный заявил, что в данном случае пристав применяет закон по исполнению судебного решения к учреждению как к частному лицу – ответчику, что

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПРОЦЕССЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 Г.

совершенно неправильно и не соответствует законодательству. Кроме того, указал инспектор, в данный момент театр

арендуется труппой под руководством г.М.Петипа и потому имущество театра находится временно в его распоряжении. После этого заявления пристав И.Дроздовский остановил свои действия и удалился, не произведя описи [25, л.50-50об.]

В третьем документе содержится донесение пристава И.Дроздовского, в котором он, для оправдания своих действий указывает на отсутствие закона, который запрещал бы исполнять судебные решения в праздничные и выходные дни, ссылаясь на Установления Уголовного Суда и разъяснения Правительствующего Сената [25, л.51-51об.]

Таким образом, в этом конфликте все стороны при обосновании своей позиции оперируют юридическими, правовыми категориями, отстаивают правильность своих действий, опираясь на законодательство, демонстрируя определенный уровень развития правовой культуры.

Окончательное решение по этому делу вынесла высшая в данном судебном округе инстанция – Председатель Окружного Суда, который в своей резолюции на основании статей 326 и 329 Учреждения Судебных Установлений признал действия пристава неправильными и объявил ему замечание [25, л.511]

Анализ данного эпизода из судебной практики свидетельствует о том, что за 25 лет действия новых судебных уставов правовое сознание представителей различных общественных слоев существенно изменилось. Изучение приведенных нами источников позволяет путем анализа множества рядовых дел, составлявших основное содержание обыденной работы преформенных судов выявить тенденцию роста правовой культуры и правового сознания среди достаточно широких кругов населения Таврической губернии.

Список литературы

1. Буцковский Н.А.О приговорах по уголовным делам, решаемым с участием присяжных заседателей. – СПб., 1866.
2. Кистяковский А.Ф. О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия. - Киев, 1870.
3. Джаншиев Г.А Из эпохи великих реформ.- М.,1894.
4. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы (к 25-летию нового суда). Историко-юридические этюды.- М.,1891.
5. Джаншиев Г.А. Эпоха великих реформ. Историческая справка. –СПб.,1907.
6. Ренненкампф Н.К. Еще о сущности судебной реформы в применении ее в Юго-Западном крае.- Киев, 1886.
7. Филиппов М.А. Судебная реформа в России. Т. 1-2.
8. Кенигсон В.П. Подсудность уголовных дел городским судьям и земским начальникам.- Ялта, 1899.
9. Вилленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России. – Саратов, 1963.
10. Зайончковский П.А. Российское самодержавие в конце XIX столетия .- М.,1970.
11. Черкасова Н.В. Судебная реформа и возникновение адвокатуры в России. - М.,1980.
12. Коротких М.И. Самодержавие и судебная реформа 1864 г. в России .- Воронеж, 1989.
13. Щербина П.В. Судебная реформа 1864 г. наПравобережной Украине. –Львов, 1974.

ШАУТИН П. В.

14. Викторов А.М., Викторов Е.А. Судебная реформа 1864 г. в Таврической губернии//Весы Фемиды. 1997, № 1. – С. 39-42.; Поляков І.І. Організація та діяльність судових органів Таврійської губернії за Судовою Реформою 1864 р. XIX ст. Автореферат дисертації на здобування вченого ступеня кандидата юридичних наук. – Харків, 2002.
15. Центральный государственный Архив Автономной Республики Крым (ЦГА АРК) ф.376, оп.6, д. 4.
16. ЦГА АРК ф.376, оп. 6, д.3.
17. ЦГА АРК ф.376, оп.6, д.5.
18. ЦГА АРК ф.376, оп.6, д.14.
19. ЦГА АРК ф.376, оп. 1, д.92.
20. ЦГА АРК ф.376, оп.1, д.66.
21. ЦГА АРК ф.376, оп.1, д 83.
22. ЦГА АРК ф.376, оп1, д.67.
23. ЦГА АРК ф.376, оп.1, д.76.
24. ЦГА АРК ф.376, оп.1, д.55.
25. ЦГА АРК ф.376, оп 2, д.270.

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 17-24

УДК 94:329.12 (477.54) „1865/1881”

Петров І. Ю.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛІВ У ХАРКІВСЬКОМУ ЗЕМСТВІ В 1865 – 1881 РОКАХ.

Європейський вибір України настійно вимагає перебудови всіх сторін життя держави, у тому числі і суспільної. В зв'язку з цим достатньо корисним є вивчення накопиченого досвіду боротьби представниками ліберального руху в Росії за здійснення ідеалів суспільного устрою другої половини XIX ст.

Досліджуваний історичний період цікавий тим, що в цей час російський лібералізм найяскравіше виявився в діяльності земств. Харківське земство стало одним з небагатьох, гласні якого брали активну участь в боротьбі за ліберальні перетворення в Росії.

Метою даної статті є встановлення кількості інтелігентів-лібералів в харківському земстві 1865 – 1881 рр. На підставі протоколів засідань земства визначити їх вплив на гласних земства, на рішення, що були ухвалені.

Джерельну базу статті склали документи центральних і місцевих органів влади, матеріали фондів Державного архіву Харківської області: фонд 3 – канцелярія харківського губернатора, фонд 304 – харківська губернська земська управа, дані статистики, періодичний друк.

Необхідність даного дослідження обумовлюється, не дивлячись на наявність ряду публікацій Н.М. Перумової [4], Л.В. Селезньової [5], І.Н. Жіленкової [3], недостатньо вивченістю цієї проблеми в науковій літературі.

Харківське губернське земство почало свою роботу в 1865 р. Протягом досліджуваного періоду було проведено шість виборчих кампаній. Архівні документи, що збереглися, а також застосований автором метод математичного моделювання, дозволили встановити, що кількість гласних губернського земства коливалася від 95 до 100 чоловік [14, ф.3, оп.251, спр.35, арк.118 – 119; 14, ф.3, оп.235, спр.49, арк.108 – 110]. На думку автора, це обумовлювалось змінами в економічному і культурному житті губернії, переселенням сюди представників різних соціальних шарів.

голосі в 1865 – 1881 рр.		
соціальна група	люді	%
великі землевласники	69	70,4
від міста	12 – 15	13,8
від селян	7	7,1
дрібні власники	7 – 9	8,1
номінальна інтелігенція	2	2
фактична інтелігенція	2 – 22	8,7 – 15,5
всього	95 – 100	100

ПЕТРОВ І. Ю.

(Таблиця складена автором на підставі даних ДАХО, ф.3, оп.251, спр.35; оп.235, спр.49; оп.270, спр.322)

При зіставленні таблиці ми виходили з норм російського законодавства, що визначало виборчі курії. У особистих картках земців, що збереглися в архіві, безпосередньо зараховували себе до інтелігенції (номінальної інтелігенції) всього дві людини – близько 2%.

Проте, ми маємо право віднести до категорії інтелігенції значну частину представників різних курій, оскільки, з одного боку, засідаючи в земстві, вони займалися розумовою працею, з іншого – бажаючи потрапити в земство, деякі приписували себе до «прохідної» курії. Наприклад, професор Харківського університету Є.С. Гордеєнко в одному випадку згаданий, як гласний від міста, а в другому, як землевласник [14, ф.3, оп.251, спр.35, арк.119].

Застосовуючи метод моделювання, ми припускаємо, що в Харківському губернському земстві кожного скликання знаходилося в середньому від 8,7 % до 15,5 % інтелігентів. Причому, з кожним роком обрання їх кількість збільшувалася. Збільшувалася і кількість прихильників їх ідей і пропозицій. Про це переконливо свідчать ухвалені Харківським земством рішення.

Питання, що розглядалися в земстві, можна умовно розділити на дві групи.

До першої групи ми віднесли питання приватної ініціативи земства, направлені на розвиток місцевого господарсько-економічного і суспільного життя. До другої обговорення і відповіді земства на проекти урядового законодавства.

У даний період діяльності земства бурхливі обговорення викликали господарсько-економічні проблеми розвитку регіону, і, перш за все, сільське господарство.

Реформи 60-х – 70-х рр. XIX ст. зберігали пережитки кріпацтва в сільському господарстві: велике поміщицьке землеволодіння, малоземелля селян, нерівномірне оподаткування, натуральні повинності селян, які стримували господарсько-економічний розвиток губернії. Саме, дискусії про шляхи виходу з положення, що створилося, розділили гласних на різні політичні табори.

Різкі суперечки викликало питання про створення губернського земського банку і організацію земського кредиту. Вперше це питання було поставлене на других губернських земських зборах в грудні 1866 р., а потім піднімалося на зборах в 1869, 1875, 1880, 1881 рр. [6, с.51; 7, с.411 – 418; 10, с.261; 14, ф.3, оп.270, спр.322, арк.135 – 138; 12, с.205 – 206]. Консервативна частина зборів, яку складали великі землевласники, доводила, що створення банку і відкриття земського кредиту дозволить поміщикам розширити торгові операції, збільшити земельні володіння, дасть їм можливість погасити борги [7, с.424]. За їх твердженням, умови отримання позик у вже існуючих фінансових організаціях губернії невигідні, і новий банк повинен задовольняти, перш за все, їх вимогам. Ліберальна частина так само бажала утворення земського банку. Проте, на відміну від великих землевласників, вони вважали, що кредити повинні бути доступні і для селян. На їхню думку позики допоможуть селянам як в повсякденних господарських потребах, так і в придбанні землі, що бракувало [14, ф.3, оп.270, спр.322, арк.137].

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛІВ У ХАРКІВСЬКОМУ ЗЕМСТВІ В 1865 – 1881 РОКАХ.

Розбіжність в поглядах ліберальної і консервативної частин земства особливо виявилася при розгляді статуту банку. Ліберали в жовтні 1869 р. піддали статут різкій критиці, вказавши на ускладнену процедуру видачі позик. На їхню думку, така процедура була вигідна поміщикам в довгострокових плануваннях [7, с.425]. В той же час великі процентні ставки не давали можливості селянам розвивати своє господарства. Бурхливі дискусії не привели ні до якого рішення, і проект статуту відправили на доопрацювання. У 1880 – 1881 рр. збори знов розглядали перероблений статут банку. Проте тепер проти положень статуту виступили великі землевласники, оскільки статут дозволяв надавати земський кредит малоземельним селянам на покупку землі, що, на думку поміщиків, могло привести до руйнування великого землеволодіння [14, ф.3, оп.270, спр.322, арк.136]. Проект статуту земського банку знову не був прийнятий зборами.

Паралельно з обговоренням статуту губернського банку гласний Є.С. Гордєєнко запропонував розглянути питання про заміну натуральних повинностей грошовими і розповсюдження їх на всі стани. Частина гласних підтримала проект Гордєєнка в 1866 р., але більшість земців не погодилися з цим [13, с.38, 42, 56]. Великі землевласники не бажали брати на себе і нести витрати по підтримці інфраструктури губернії, виконанню державних повинностей.

Здійснення земельної реформи в губернії, як і в цілому по країні, привело до масового обезземелення селян, появлі вільних робочих рук. Багато селян наймалися на різні роботи до поміщика. Проте в державі був відсутній закон, який би регулював відносини наймача і робітників. До 1872 р. губернська управа розробила спеціальні правила, які встановлювали суворі (кримінальні) покарання сільських сезонних робочих за самовільне залишення господаря, забороняли іншим наймачам приймати до себе на роботу таких робітників [9, с.300]. Земські збори в грудні 1872 р. розглянули вказані правила. Не дивлячись на протести ліберальних гласних, які відзначали, що в положенні нічого не говориться про захист прав робітників, більшість в зборах ухвалила клопотати про прийняття до дії розробленого проекту [9, с.210, 293]. Урядове рішення даного питання відбулося тільки в 1886 р., коли був введений в дію закон про найом робітників.

Важкі податки, малоземелля селян, низький рівень сільськогосподарської культури, несприятливі погодні умови, які ставили селян в українське положення, приводили до частих неврожаїв, як це було, наприклад, в 1880 р. Харківська губернська управа вважала, що для подолання наслідків неврожаю необхідно 680 тисяч карбованців. Але земство мало всього 180 тисяч карбованців. Консерватори пропонували обмежитися тільки цією сумою. Проте земці-ліберали наполягли на виділенні селянам всієї необхідної суми, узявши 500 тисяч карбованців, котрих бракувало, з губернського земського страхового фонду [14, ф.3, оп.270, спр.322, арк.145].

У 1881 р. губернію знов спіткав неврожай, але земство, у зв'язку з відсутністю коштів, не могло надати посильну допомогу селянам. У засіданні земства в грудні 1881 р. було розглянуто питання виходу з критичного положення і створення спеціального фонду. Ліберали пропонували встановити особливий продовольчий збір в 20 тисяч карбованців зі всіх джерел оподаткування [14, ф.3, оп.270, спр.436,

ПЕТРОВ І. Ю.

арк.80 – 86]. Консерватори наполягали на введенні в сільських суспільствах додаткових, обов'язкових селянських заорювань. Тобто, формування фонду лягало на плечі селян. Більшість в зборах висловилася за клопотання до уряду з пропозицією ввести обов'язкові селянські заорювання [14, ф.3, оп.270, спр.436, арк.90]. Відповідь уряду не відома.

Багато земців причину складання критичної ситуації в сільському господарстві убачали в незадовільній економічній політиці уряду. Консервативна частина зборів доводила, що податкові виплати поміщиків віднімають 20% їх доходів. Це приводить до запустіння маєтків і закладання їх в банках. Вони вважали, що необхідно зменшити податки і надати велику свободу діяльності землевласникам. Ліберали наполягали на зміні всієї господарсько-економічної політики держави. У доповідях гласного Є.С. Гордеєнко про положення сільського господарства, з якими він виступав на засіданнях земства в 1877, 1878, 1880 рр. і записах, направлених їм уряду висуvalася вимога привертати земства до спільної роботи з урядом для пошуку шляхів виходу з ситуації, що створилася.

Так, в записці «Про недоліки і потреби земства» (1877) автор говорить про нерозуміння урядом потреб місцевого населення. Для його подолання необхідно налагодити співпрацю земств з центральною владою в спеціальних щорічних сільськогосподарських з'їздах, для Харківської губернії утворити особливу комісію за участю місцевих земських гласних, яка виробить заходи по поліпшенню тяжкого положення сільського господарства. За його думкою, поліпшенню розвитку сільського господарства може сприяти і агрономічна пропаганда. Тому він звернувся до уряду дозволити видання у Харкові земського журналу [11, с.227 – 228]. Земство підтримало пропозиції Є.С. Гордеєнка і направило їх в уряд. Проте, уряд виступив проти, вказавши, що земство вийшло за рамки місцевих інтересів [14, ф.3, оп.270, спр.248, арк.7 – 8].

У доповіді «Про потреби сільського господарства» (1878) наголошувалося, що невирішені проблеми в цьому секторі економіки створюють сприятливий ґрунт для діяльності революціонерів. У земств в їхньому справжньому становищі не вистачає сил, щоб відправити недоліки [14, ф.304, оп.1, т.1, спр.8, арк.153 – 158]. Збори знов запропонували уряду призначити спеціальну комісію в Харківську губернію за участю місцевих земців для дослідження причин занепаду аграрного господарства в даному регіоні, але відповіді не одержали.

У записці «Про становище земства Харківської губернії і його сільського господарства» (1880), направленої до центральної влади, автор покладає всю відповідальність за важке становище сільського господарства губернії на уряд, звинувачуючи його в бездіяльності. [14, ф.304, оп.1, т.1, спр.9, арк.199 – 204].

Найважливішим чинником в розвитку господарства губернії і країни в цілому, збереження згоди в суспільстві на думку ліберальної частини Харківського земства повинна була стати місцева незалежна преса. Питання про видання земського журналу без попередньої цензури, як це зроблено законом 6 квітня 1865 р. для преси Санкт-Петербурга і Москви, було піднято на засіданні земства в 1866 р., і неодноразово повторювався в 1877 – 1881 рр. [6, с.24 – 33; 11, с.228; 14, ф.3, оп.270,

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛІВ У ХАРКІВСЬКОМУ ЗЕМСТВІ В 1865 – 1881 РОКАХ.

спр.322, арк.26; 12, с.343 – 344]. Клопотання про дозвіл видавати журнал підтримувала і значна частина консервативних гласних в зборах. Земці вважали, що журнал стане провідником поглядів, що виробляються в зборах, на ті або інші економічні і політичні процеси в країні, ознайомить з ними губернське суспільство і зробить певний вплив на діяльність уряду, підштовхне його розповсюдити свободу слова на всю Росію. Крім того, ліберали вважали, що видання незалежного журналу дозволить поліпшити продуктивну працю в губернії [6, с.25 – 26].

Структурно журнал повинен був складатися з дванадцяти відділів: 1-й відділ присвячувався розпорядженням уряду, що стосувалися земства, 2-й відділ – ухвалам земських зборів і розпорядженням губернської управи, 3-й – Харкову, його господарським і судовим справам, 4-й – повітам губернії, їх господарським і судовим справам, 5-й – відомостям з іноземного політичного життя, 6-й – вістям з інших губерній, 10-й – матеріалам, що описують Харківський край і його історію [13, с.128 – 129]. Очолювати журнал повинен відповідальний редактор.

У листі на ім'я Харківського губернатора уряд виступив категорично проти видання земського журналу [14, ф.3, оп.270, спр.179, арк.16]. Проте в 1880 р., з приходом до влади М.Т. Лоріс-Мелікова, у відповідь на нове клопотання земства, уряд погодився дозволити видання, за умови, що з журналу будуть виключені статті, що описують історію Харківського краю, статті морального змісту, в яких була можливість висловлювати опозиційні настрої [14, ф.304, оп.1, т.1, спр.71, арк.20]. Вбивство Олександра II і зміна влади, що відбулася за цим, не дали можливість земству видавати свій журнал. В зв'язку з цим земці бажали розповсюдити свій вплив на вже існуючу в губернії пресу – газету «Харківські губернські відомості». У 1880 р. вони висловилися за передачу редактування даної газети губернській управі. На їхню думку, це дозволить повніше висвітлювати життя губернії і процеси, що відбувалися в ній, впливати на розвиток самоврядування [14, ф.3, оп.270, спр.322, арк.29 – 30]. Проте, клопотання до уряду направлено не було, не дивлячись на те, що більшість зборів схвалили даний намір ліберально налаштованих земців.

Лібералізм харківських земців простежується і при обговоренні на зборах урядових законопроектів.

Вперше взяли активну участь в обговоренні проектів державних законів земці в 1871 р., коли в уряді розглядалося питання про заміну подушного податку поземельним і подвірним. На екстрених зборах харківського земства в червні 1871 р. проект викликав гострі дебати. Земці піддали критиці даний проект, відзначивши, що він не покращує саму систему зборів податків і не полегшує їх тяжкість для селян [8, с.80 – 85]. Більшість зборів підтримала лібералів і висловилася за те, що необхідне ввести єдиний, загальностановий, прибутковий податок. Проте його введення було затримано відкладти на невизначений час [8, с.149]. Збори направили клопотання в уряд з пропозицією допустити земців до розробки вказаного закону, створивши особливі комісії при міністерствах. У 1872 р. вони знов повторили дане клопотання, але відповіді від уряду не одержали [9, с.74].

Лібералізм земців виявився і при обговоренні урядового проекту нових правил страхування в жовтні 1875 р. Урядовий проект передбачав розповсюдити

ПЕТРОВ І. Ю.

обов'язкове страхування не тільки на споруди, які знаходилися в сільській місцевості і належали селянам, але і на міські будівлі, які були у власності осіб всіх станів. Також передбачалося розподілити на всі губернії взаємну відповіальність по відшкодуванню збитків від пожеж. При цьому МВС стало б розпоряджатися виділенням грошей з губернських земських бюджетів. Проект викликав різку негативну реакцію гласних, як лібералів, так і консерваторів. Він зачіпав право приватної власності і зменшував повноваження земства як інституту самоврядування, робив замах на його законні права [10, с.165]. Тому відбулася пропозиція до уряду надати земствам законну можливість контактувати між собою з питань загальних проблем, а земське страхування залишити на початках майнової свободи приватних осіб і самоврядування [10, с.140]. Таким чином, в Харківському земстві вперше позначилося прагнення до об'єднання зусиль з іншими земствами Росії для захисту своїх інтересів.

Однією з необхідних умов появи цивільного суспільства в Росії ліберали вважали всебічний розвиток самоврядування на всіх рівнях державного устрою. Земство, як загальностановий орган самоврядування, не охоплювало його нижній рівень – волость. На думку лібералів, земська волость повинна представляти нижчу виборну організацію самоврядування, підпорядковану повітовому земству. Селянські громади волостей ставали б юридичними особами, що діють на підставі загальнодержавних законів, а їх справами займалися існуючі судові, господарські (земства) і адміністративні (поліція) установи [14, ф.304, оп.1, т. 1, спр.10, арк.81 – 82, 96 – 97].

Питання про введення волоської земської одиниці набуло особливу актуальність при обговоренні проекту реформи повітової та губернської у селянських справах присутностей, запропонованого міністром внутрішніх справ в 1880 р. На екстремізм земських зборах в червні 1881 р. ліберали висловилися за необхідність введення загальностанової земської волості [14, ф.304, оп.1, т.1, спр.10, арк.81]. Більшість зборів, після бурхливої дискусії, підтримала лібералів і ухвалила рішення про необхідність скасування присутностей і утворення загальностанової волості. Для вирішення питання у всеросійському масштабі гласні пропонували скликати з'їзд з осіб, призначених урядом і обраних земствами.

У грудні 1881 р. на чергові губернські збори була представлена записка гласного Власовського. Він пропонував повторити клопотання про скасування присутностей у селянських справах і утворення загальностанової волості, а також клопотати про знищення залишків соціально-економічної нерівності селян (відмінити подушний податок, тілесні покарання, паспорти і ін.), реформування поліції (підпорядкувати її земству, стягати недоїмки тільки за рішенням суду) [14, ф.304, оп.1, т.1, спр.118, арк.6]. Ці пропозиції розглянула особлива земська комісія.

Можна припустити, що пропозиції харківського земства залишилися без уваги, оскільки земська волость у той час не була введена в дію, а присутності у селянських справах замінені в 1889 р. інститутом земських начальників [2, с.19].

У досліджуваний період, ліберальними земцями було висловлено і ряд важливих пропозицій з питання лібералізації суспільно-політичного життя країни.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛІВ У ХАРКІВСЬКОМУ ЗЕМСТВІ В 1865 – 1881 РОКАХ.

Олександр II в 1878 р., після вбивства шефа жандармів Мезенцева революціонерами, звернувся до суспільства за сприянням у боротьбі з терором. Харківським зборам Є.С. Гордеєнко в грудні цього ж року запропонував «Проект відгуку уряду на його повідомлення про боротьбу із злочинною пропагандою». У проекті автор розкривав причини активізації революційної пропаганди: вказував на неефективність бюрократичного апарату управління державою, низьку якість освіти молоді, відсутність громадської думки [14, ф.304, оп.1, т.1, спр.8, арк.103 – 104]. За його думкою, земство, як представник суспільства, могло б стати на шляху революційного руху, що росте, проте воно не має наділеного владою «органу» для виразу своїх ідей [14, ф.304, оп.1, т.1, спр.8, арк.104]. Таким чином, уряду прямо вказали на необхідність «поділитися владою», тобто ввести представницьку установу, подібну захільноєвропейському парламенту.

Більшість зборів схвалила політичне послання царю, яке закінчувалося вимогою надати російському народу конституцію, як це було зроблено для болгар [1, с.232].

У 1881 р. був убитий Олександр II. Олександр III, що прийшов до влади, опублікував маніфест 29 квітня 1881 р., в якому він призначав суспільство до сприяння в справах уряду [14, ф.304, оп.1, т.1, спр.10, арк.35]. У листопаді 1881 р. міністр внутрішніх справ запросив земців прийняти участь в роботі урядової комісії, яку очолював Каханов, для складання законопроектів реформи місцевого самоврядування. Відповідю на заклики уряду стала представлена на зимові збори 1881 р. двадцятьма двома губернськими гласними записка. У ній автори піддали критиці становище, що склалося, в Росії: бюрократичні порядки, збереження пережитків кріпацтва в економіці і духовній сфері, неписьменність народу, слабке уявлення про обов'язок і власність в суспільстві та ін. [12, с.354]. На їхню думку, все це викликало неспокійну ситуацію в країні. Вони виразили надію, що реформи, початі Олександром II, будуть продовжені. Для розробки законодавчих основ реформ і їх успішного здійснення вони призвали створити в Росії представницьку установу (Державна Дума) [12, с.355].

Проте, дана ліберальна записка, що не поступається по своїй різкості записці 1878 р., складений Є.С. Гордеєнко, практично виявилася не представленою в адресі, направлений земством уряду. Збори лише просили створити такий порядок вибору досвідчених людей в Каханівську комісію, який відображав би дійсні бажання земства. Тобто, гласні не хотіли, щоб МВС відбирало з середовища земців учасників роботи в комісії, а бажали, щоб земські збори самі обирали їх з своего середовища.

Таким чином, під впливом ліберальної інтелігенції Харківське земство послідовно виступало з вимогою модернізації існуючого ладу, виборів державного представницького органу, передачі частини державних функцій місцевому самоврядуванню, зміни існуючих господарсько-економічних відносин, створення цивільного суспільства в країні.

В рамках своєї компетенції земство добивалося поліпшення роботи місцевих органів влади, вирішувало важливі питання соціального життя населення губернії.

ПЕТРОВ І. Ю.

Література:

1. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет. – т.3. – СПб.: Изд-во О.Н. Поповой, 1911. – 708 с.
2. Державний архів Харківської області. Путівник. – Харків: Харків. книж. вид-во, 1959. – 533 с.
3. Жиленкова И.Н. Либеральное движение в Украине: концепции государственности в либерально-демократической мысли. Конец XIX – начало XX вв. – К.: Мова, 2000. – 184 с.
4. Перумова Н.М. Земское либеральное движение. Социальные корни и эволюция до начала XX в. – М.: Наука, 1977. – 288 с.
5. Селезнева Л.В. Западная демократия глазами российских либералов. Начало XX столетия. – М.: Логос, 1993. – 178 с.
6. Журналы и постановления второго Харьковского губернского земского собрания с 1 по 21 декабря 1866 г. – Харьков: Типография И.Д. Гинзбурга, 1866. – 116 с.
7. Журналы Харьковского губернского земского собрания с 15 по 26 октября 1869 г. – Харьков: Печат. в типографии К.П. Счасни, 1870. – 432 с.
8. Журналы экстренного губернского земского собрания с 1 по 4 июня 1871 г. – Харьков: типография К.П. Счасни, 1871. – 158 с.
9. Журналы очередного губернского земского собрания Харьковской губернии со 2 по 16 декабря 1872 г. – Харьков: Типография К.П. Счасни, 1872. – 344 с.
10. Журналы одиннадцатого очередного земского собрания Харьковской губернии с приложениями к ним с 11 по 22 октября 1875 г. – Харьков: Типография К.П. Счасни, 1876. – 488 с.
11. Журналы очередного земского собрания Харьковской губернии с приложениями к ним с 3 по 20 декабря 1877 г. – Харьков: Типография К.П. Счасни, 1878. – 343 с.
12. Журналы XVII очередного губернского земского собрания Харьковской губернии с приложениями к ним с 5-го по 18-е декабря 1881 года. – Харьков: Типография М. Зильберберга, Рыбная улица, дом № 25, 1882. – 454 с.
13. Прибавления к журналам второго Харьковского губернского земского собрания с 1 по 21 декабря 1866 г. – Харьков: Типография И.Д. Гинзбурга, 1867. – 176 с.
14. Державний архів Харківської області.

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 25-30

УДК: 655.3.066 (477.75)=512.1:070

Змерзлый Б.В.

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖУРНАЛОВ НА КРЫМСКОТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ В КРЫМСКОЙ АССР

В последние годы повсеместно возрастает интерес к культурному наследию крымскотатарского народа. Из созданного советской идеологической машиной образа неграмотного (или в лучшем случае малограмотного) врага, постепенно, с удивлением для многих, вырисовывается огромный уровень богатейшей многовековой культуры. Одним из самых интересных, но, к сожалению, не самых разработанных научных проблем, связанных с прошлым крымскотатарского народа, являются вопросы развития национальной журналистики. На сегодняшний день, В.Ю.Ганкевичем глубоко исследована история возникновения и деятельности первых периодических изданий на крымскотатарском языке [2]. В своих работах И.А.Керимов, рассматривает различные аспекты развития национальной периодической печати в советский период [9-10]. Однако, проблема эта, в связи с многочисленностью подвергаемых исследованию объектов, на сегодняшний день, еще далеко не изучена¹.

Задачей настоящей работы, является рассмотрение основных вопросов связанных с возникновением и деятельностью следующих журналов выходивших на крымскотатарском языке в Крымской АССР: «Qadinlig sotsializm yolunda», «Bölşhevik yolu», «Yaş leninçiler», «Edebiyat ve kultura» и «Asriy műsülmäniq».

«Qadinlig sotsializm yolunda» (Путь женщины к социализму) (1932-1936 гг., с 1936 по 1941 гг. «Советская женщина»; ежемесячный общественно-политический и литературный, орган Крымского обкома ВКП(б); 1932 г. – 9№, 1933-1936 гг. – по 12№, 1937 г. – 7№, 1938 – 1940 гг. – 12№, 1941 г. – 6№.). С развитием экономики региона и завершением коллективизации, на рубеже 1920-1930-х гг. происходил сложный процесс вовлечения в активную хозяйственную, экономическую, политическую и культурную жизнь крымскотатарских женщин. Учитывая все возрастающее количество грамотных в этой социальной группе населения, перед партийными, государственными и просветительскими организациями Крыма все более остро вставала необходимость создания специального журнала для женщин на крымскотатарском языке. Необходимо отметить, что первым выдвинул идею создания такого печатного органа еще И.Гаспринский, результатом деятельности которого стало издание еженедельного журнала для мусульманок «Алеми Нисван» (Женский мир). Заведующей журнала стала дочь просветителя Шеферика [2, с.17]. Очевидно, лавры великого просветителя крымских татар не давали покоя местным

¹ Змерзлий Б.В. Становлення та розвиток часописів “Oquv işleri” та “İleri” // Культура народів Причорномор'я. 2005 г. №65. с.67-69.

ЗМЕРЗЛЫЙ Б.В.

партийным бонзам, да и сознание того, что в царской России, этой «тюрьме народов», издавался специальный журнал для крымских татарок, а в советском Крыму еще нет, жгло честолюбивые души крымских большевиков. Поэтому, 5 января 1932 г. крымский ОК ВКП(б), принял следующее решение: «Учитывая растущую потребность татарок работниц и колхозниц в литературе на татарском языке в целях усиления их обслуживания, считать необходимым издать женский журнал на татарском языке в 1,5 п.л. один раз в месяц с 3000 тиражом». Кроме того, этим же постановлением, было решено издавать новый журнал при редакции «Yeni dunya» с тем, что бы организовать помочь со стороны опытных работников редакции. СНК Крыма было поручено выделить необходимые средства для издания «Qadinlig sotsializm yolunda» [3, л.1].

На заседании ОК ВКП(б) 27 февраля 1932 г., партийное руководство республики опять возвращаются к проблемам издания журнала для крымскотатарских женщин. Согласно принятому решению, новый журнал в основном должен был ориентироваться на женщин-колхозниц. Тогда же и было утверждено название журнала – «Путь женщины к социализму». Кроме того, была утверждена редакция журнала в составе Р.Б.Бекировой (представитель ОК ВКП(б), Джадеровой, И.Баккал и Чолпаева [3, л.75, 83].

Необходимо отметить, что редакция журнала «Qadinlig sotsializm yolunda» и в дальнейшем тесно была связана с судьбой газеты «Yeni dunya» и располагалась в Симферополе по улице К. Маркса, дом 6. Как и «Yeni dunya» «Кадынылык социализм елунда» был органом ОК ВКП(б). А после переименования «Yeni dunya» в «Кызыл Крым», женский журнал «Qadinlig sotsializm yolunda» тоже был переименован в «Совет Кадынылыгы» (Советская женщина). Однако это были еще не все изменения в жизни единственного в Крыму журнала для крымскотатарских женщин. После репрессий 1937-1938 гг. и соответствующих реорганизаций «Совет Кадынылыгы», согласно решению партийных органов, был лишен своей редакции и издавался редакцией газеты «Кызыл Крым». Разовый тираж этого издания в 1938 г. составил 1210 экз., а общий 14,52 тыс. экз., размер журнала составлял 24 полосы (в 1936 г. тираж ежемесячный тираж составлял 1490 экз., объемом 1 п.л.). Как видно из приведенных данных, за 6 лет прошедших со дня основания журнала (с 1932 по 1938 г.), запланированный ОК тираж издания в 3000 экземпляров не был достигнут. В то же время, необходимо отметить систематичность и стабильность работы издания, в этом же, 1938 г. году, вышло 12 номеров, и это притом что в журнале работало всего 6 человек [4, л.79].

Кроме «Qadinlig sotsializm yolunda», в Крыму, на крымскотатарском языке издавались и другие издания: «Bölşevik yolu» (1930-1935 гг.; политico-экономический, литературно-критический журнал, орган Обкома ВКП(б); 1930 г. – 4№, 1931 г. – 24№, 1932 г. – 18№, 1933 г. – 8№, 1934 г. – 9№, 1935 г. – 12№), «Yaş leninciler» (1930-1941 гг., политico-экономический журнал для писнеров и школьников, орган Крымского областного комитета ВЛКСМ. 1930 г. – 4№, 1931 г. – 22№, 1932 г. – 24№, 1933 г. – 15№, 1934-1939 гг. по 12№, 1940 г. – 9№, 1941 г. – 5№), «Эдебият ве культура» (1936-1939 гг.), «Asriy müssülmaliq». Однако они из-за

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖУРНАЛОВ НА КРЫМСКОТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ В КРЫМСКОЙ АССР

крайней нестабильности своего выхода и недолговечности издания не могли играть значительной роли в просвещении крымских татар в этот период. Для примера, рассмотрим деятельность некоторых из них.

Журнал «*Bölşevik yolu*» был основан в 1930 г. Однако, длительное время наладить нормальную работу этого издания не удавалось. Так, к примеру, 10 июня 1934 г. Крымский обком ВКП(б) отмечал, что журнал «*Bölşevik yolu*» не оправдывает своего назначения, как общественно-политического журнала, «отстает от запросов рабочей массы и колхозников, неудовлетворительной признавалась в нем и работа по освещению и пропаганде решений 17 съезда партии». Писатели и авторы статей неохотно сотрудничали с «*Bölşevik yolu*». Основной причиной чего, очевидно, было значительные задержки с публикацией предоставленных материалов (на 2-3 месяца), в связи с чем, они теряли свое актуальное значение.

Пытаясь исправить критическое положение с изданием «*Bölşevik yolu*», ОК ВКП(б) были принятые следующие меры. Во-первых, была распущена редакция этого издания (Я.Мусаниф, Д.А.Гафаров, А.А.Асанов и др.). Во-вторых, заведующему Крымским ГИЗом И.У.Ушакову, было указано на то, что он не принял мер по обеспечению своевременного выхода и поднятия тиража журнала. В-третьих, журнал сделали органом ОК ВКП(б) и установили систематичность его выхода 1 раз в месяц. Новым редактором журнала был утвержден И.У.Тархан [5, л.89(об) - 90].

Не безинтересно будет хотя бы кратко упомянуть о дальнейшей судьбе упоминавшихся в постановлении ОК видных деятелей крымскотатарского просвещения. Я.Мусаниф был исключен из партии в 1934 г., арестован в 1936 г., расстрелян в 1938 г. Д.А.Гафаров, после изгнания из редакции работал корректором в типографии, арестован в 1936 г., в 1938 г. расстрелян. А.А.Асанов, 20 апреля этого же года (1934), был снят с поста наркома Просвещения, арестован в 1937 г., расстрелян в 1938 г. И.У.Ушаков, в 1937 г. был арестован и приговорен к 12 годам исправительных трудовых работ. И.У.Тархан, после снятия с должности редактора «*Bölşevik yolu*», с августа 1934 г. занимал должность Союза писателей Крыма. Несмотря на то, что активно поддерживал все идеологические кампании большевиков, 8 сентября 1937 г. был арестован и 17 апреля 1938 г. расстрелян.

Правда, эта и вышеупомянутые меры не принесли крымским большевикам желаемых результатов. Во-первых, очевидно, новый редактор не оправдал оказанного «высокого доверия», и уже 19 января 1935 г. редактором «*Bölşevik yolu*» ОК утвердил известного крымскотатарского писателя, литературоведа и блестящего переводчика Э.А.Шемиг-Заде [6, л.25(об)]. Во-вторых, 2 июня 1935 г. ОК ВКП(б) вынужден был отметить, что несмотря на ряд его указаний по улучшению качества журналов, и обеспечение их своевременного выхода, Крымгосиздат не добился значительного улучшения в этом деле. Тираж журналов оставался очень низким, по прежнему небыли привлечены к участию в журнале «*Bölşevik yolu*» хорошо подготовленные авторы. Кроме того, еще одной проблемой оказались большие долги издания по гонорару.

Пытаясь решить проблемы журнала исключительно административными методами, ОК ВКП(б) приказал издателям «*Bölşevik yolu*», довести тираж к 1-го

ЗМЕРЗЛЫЙ Б.В.

октября 4000 экз. [6, л.294]. Естественно, этого сделано не было. На 1 января 1936 г. тираж журнала «Bölşevik yolu» составил всего 1505 экземпляров, при среднем объеме в 3 пл. Очевидно, бесперспективность дальнейшего расходования денег на это издание, наконец-то стала понятна и большевикам. В этом же, 1936 г. журнал был закрыт.

«Yaş leninciler» (Юные Ленинцы). Первоначально, редакция журнала «Юные Ленинцы» находилась в Симферополе, по ул. Советская 5 (впрочем, как и большинства других крымскотатарских журналов, бывших органами ОК ВКП(б)). Позже, когда «Yaş leninciler», стал органом ОК ВЛКСМ, его редакция размещалась по ул. Кирова 22. По типу издания «Yaş leninciler» определялся как художественно-культурный.

Работа этого издания, по сравнению с другими журналами, отличалась некоторой стабильностью. В течение своего существования, он почти всегда выпускал по 12 номеров в год, средний тираж которых колебался от 1,4 тыс. экз. (в 1936 г.), до 2,2 тыс. в 1937 г., и 2 тыс. в 1938 г. [7, л.2]. Средний объем одного номера составлял 1 пл.

«Yaş leninciler» не был самостоятельным изданием с отдельной редакцией, уже в 1935 г. он был передан газете «Яш къубет». Цель этого хода ОК ВКП(б) была проста – уменьшить стоимость малотиражного издания (кстати тираж предполагалось довести до 4000 экз.), однако она так и не была достигнута [6, л.294]. Не смотря на все принимаемые властными структурами меры, издание оставалось не популярным и вплоть до начала Великой Отечественной войны его тираж был низким.

Основной причиной создавшегося положения было то, что издания на крымскотатарском языке в конце 1930-х гг. утрачивали свое национальное лицо, в связи с политическими репрессиями уходили лучшие публицисты и писатели, а сводные редакции газет и журналов, в связи с огромной загруженностью работой, с трудом успевали подготовить к печати следующий номер, мало заботясь о его содержании.

К сожалению, нам сегодня все еще мало известно о журнале «Edebiyat ve kultura» (Литература и культура), издававшемся с 1936 г., («Sovet debiyatı» (Советская литература) с 1940 г.) (1936 г. – 6№, 1937 г. – 3№, 1938-1939 гг. по 12№, 1940 г. № ½ (35) – 12 (45), 1941 г. – 5№ (январь-май) [9, с.7]. Редакция этого издания находилась в г. Симферополь, Совнаркомский дом 5. В ней работало всего 4 человека, собирать материал которым помогало 30 рабселькоров. «Edebiyat ve kultura» был журналом Союза Советских писателей Крымской АССР. По некоторым сведениям, в первый год издания вышло 8-9 номеров общим количеством в 3,2 тыс. экз. [7, л.2]. В 1938 г. фактический тираж издания составил 1000 экз., хотя планировался в два раза больше. И только годовой тираж 1939 г. достиг цифры 9 тыс. экз. Приведенные данные ярко говорят о непопулярности журнала среди читателей. Основные причины этого явления, те же самые что и для других журналов. Отдельно, очевидно, следует указать, что, например, в 1937 г. над работой по изданию основных журналов на крымскотатарском языке («Edebiyat ve

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖУРНАЛОВ НА КРЫМСКОТАРАРСКОМ ЯЗЫКЕ В КРЫМСКОЙ АССР

kultura», «Yaş leninciler», «Совет Кадынлыгы») занимались всего 10 человек. Безусловно, качественно вести такую огромную работу, такими малыми силами было просто невозможно. Поэтому не удивительно, что общий тираж всех журналов издававшихся в Крымской АССР, на крымскотатарском языке, в 1937 г. составлял 41,9 тыс. экз. [7, л.2] (в 1939 г. 54,8 тыс. [8, л.9]).

Отдельную страницу истории в исследовании крымскотатарской периодики в Крымской АССР занимает журнал «Asriy müsülmaliq» (Современное мусульманство). Его, на свои средства, издавало Народное Управление Религиозными Делами Мусульман Крыма (НУРДМК), просуществовавшее до 1928 г. «Asriy müsülmaliq» начал издаваться в 1924 г. Редактором этого журнала был Аджи Муслихитдин Халиль. К очередному съезду НУРДМК в 1925 г. вышло 6 номеров журнала, тиражом в 1000 экземпляров каждый. Низкий тираж журнала обуславливался ограниченностью средств НУРДМК. Однако, это издание, несмотря на небольшой тираж, было хорошо известно не только в регионе, но и вызывало восхищенные отклики из Бухары, Казани, Коканда, Константиноополя и даже из Китая. Учитывая это, на очередном съезде было решено увеличить количество экземпляров журнала до 2000 [1, с.127]. Не смотря на небольшой объем материала сохранившегося в современных архивах по истории «Asriy müsülmaliq» и, в связи с этим, сложность в воссоздании его истории, с большой долей уверенности можно сказать, что этот журнал, был, очевидно, единственным, как теперь принято говорить – «независимым изданием» в Крымской АССР. К сожалению, именно этот факт послужил поводом к прекращению его издания, что, в том числе связывается и с изменением политики большевиков к исламской религии внутри страны в конце 1920-х гг.

И.Л.Керимов, предполагает, что «Asriy müsülmaliq» издавался до 1928 г. [9, с.7]. Однако анализ сохранившихся архивных документов, свидетельствует об ошибочности этой позиции. Еще в 1925 г. издательство журнала тяжелым бременем лежало на деятельности НУРДМК, финансовое положение которого тогда было еще относительно стабильным. Однако уже в ближайшие годы, благодаря всяческим ограничениям со стороны властей, бюджет НУРДМК резко сократился. Отсюда можно предположить, что «Asriy müsülmaliq», в лучшем случае, издавался до 1926 г. Окончательный ответ на этот вопрос может дать только розыскная деятельность сохранившихся подшивок этого издания.

Подводя итог настоящего исследования необходимо отметить, что широкая палитра различных периодических изданий выходивших в Крымской АССР на крымскотатарском языке, не смотря на в основном полную подконтрольность со стороны органов власти, безусловно, внесли огромный вклад в просвещение широких масс крымскотатарского населения, развитие его самобытной и многогранной культуры.

ЗМЕРЗЛЫЙ Б.В.

Список использованных источников и литературы:

1. ГААРК, Ф.1, оп.1, д.962а.
2. Ганкевич В.Ю. Исмаил-бей Мустафа-оглу Гаспринский. Библиография. Симферополь. Крымское учебно-педагогическое издательство. 1995г. 78с.
3. ГААРК, Ф.1, оп.1, д.1143.
4. Там же, Р.219, оп. 10, д.1802
5. Там же, Ф.1, оп.1, д.1303.
6. Там же, Ф.1, оп.1, спр.1397.
7. Там же, ф.219, оп.1, д.1788.
8. Там же, Р.219, оп.10, д.1793.
9. Керимов И.А. Крымскотатарская периодическая печать дооценного времени // Голос Крыма. -- 2004. 9 апреля. С.7.
10. Керимов И.А. Крымскотатарская периодическая печать дооценного времени // Ученые записки КГИПУ. -- 2004. - №5 -- с.125-134.

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 31-36

УДК 94 (477.75). «1936/1941»: 338.48

Попов А.Д.

РАЗВИТИЕ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ КРЫМСКОЙ АССР ПОД РУКОВОДСТВОМ СОВЕТСКИХ ПРОФСОЮЗОВ (1936-1941 ГГ.)

На примере Крыма, являвшегося одним из основных туристско-рекреационных регионов СССР, можно наглядно рассмотреть феномен советского туризма и его взаимосвязь с политическими, социально-экономическими, культурными процессами, происходившими в стране. Однако до настоящего времени малоисследованными остаются целые периоды в истории крымского туризма XX века. В частности, отсутствуют работы, содержащие анализ деятельности туристско-экскурсионных учреждений Крымской АССР в последние предвоенные годы, когда руководство туризмом в Советском Союзе было передано профсоюзным организациям. Случайные упоминания, касающиеся Крыма, в немногочисленных обобщающих трудах по истории отечественного туризма (Г.П. Долженко, Т.А. Дьорова, Г.С. Усыскин, В.К. Федорченко) не могут заполнить эту лакуну.

Именно поэтому, целью данной статьи стало проведение комплексного анализа деятельности специализированных туристско-экскурсионных учреждений профсоюзов на территории Крымского полуострова в 1936-1941 гг. [1]. Для достижения поставленной цели были сформулированы следующие исследовательские задачи:

Охарактеризовать организационную структуру туристско-экскурсионных учреждений общесоюзного и крымского уровня, находившихся в ведении профсоюзов.

Проследить деятельность ТЭУ ВЦСПС по развитию объектов туристско-экскурсионной инфраструктуры, находившихся на территории Крымской АССР.

Оценить роль отдельных направлений (организация путешествий по маршрутам всесоюзного и местного значения, самодеятельных туристских путешествий, краеведческих экскурсий и походов) в работе крымских структурных подразделений ТЭУ ВЦСПС.

Постановлением ЦИК СССР от 17 апреля 1936 г. Всесоюзное добровольное общество пролетарского туризма и экскурсий (ОПТЭ) было ликвидировано, а руководство туристско-экскурсионным делом в стране передавалось Всесоюзному Центральному совету профессиональных союзов (ВЦСПС). Для практической реализации этого решения при ВЦСПС создается Туристско-экскурсионное управление (ТЭУ ВЦСПС). Согласно уставу, на ТЭУ ВЦСПС возлагались следующие обязанности: организация всех видов туристских путешествий; популяризация туризма среди советских граждан; издание литературы по вопросам туризма; производство туристского снаряжения; строительство и содержание домов туриста (так в документах того времени назывались турбазы), туристских и

ПОПОВ А.Д.

альпинистских лагерей, горных приютов; осуществление экскурсионного, транспортного, культурно-массового и консультационного обслуживания туристов и экскурсантов; подготовка и переподготовка туристско-экскурсионных кадров [2, л. 1].

К началу 1937 г. были созданы территориальные управления маршрутов ТЭУ ВЦСПС: Алтайское, Горно-Кавказское, Кавказское, Крымское, Ленинградско-Заполярное, Московское, Украинское, Черноморское. Все турбазы Крыма были переданы в распоряжение Управления Крымского маршрута ТЭУ ВЦСПС. В наследство от ОПТЭ советские профсоюзы получили более 80 турбаз, способных одновременно принять более 8,5 тыс. туристов. Однако для дальнейшего развития туризма в СССР требовалась не только их модернизация, но и создание новых объектов туристской инфраструктуры. За 1936-1940 гг. советские профсоюзы ассигновали свыше 53,7 млн. руб. для совершенствования материально-технической базы по обслуживанию туристов и экскурсантов [3, л. 2]. Кроме того, за тот же период времени профсоюзные организации израсходовали около 100 млн. руб. на покупку туристских путевок для трудящихся СССР, что также стимулировало рост туристско-экскурсионного движения в стране [4].

На территории Крымской АССР находилось 12 домов туриста всесоюзного значения, принадлежавших ТЭУ ВЦСПС. Они располагались в Алупке, Алуште, Бахчисарае, Керчи, Кокзах (Соколином), Севастополе, Симферополе, Судаке, Феодосии, Ялте, на горе Ай-Петри и на территории Крымского государственного заповедника. Кроме того, участников всесоюзных туристских маршрутов по Крыму принимал туристский лагерь в урочище Суат. В Алупке, Алуште, Симферополе и Ялте функционировали туристско-экскурсионные бюро ТЭУ ВЦСПС [5, с. 136].

Благодаря финансированию со стороны профсоюзных организаций было улучшено состояние туристско-экскурсионной инфраструктуры, расположенной на территории Крымской АССР. Только в 1939 г. ТЭУ ВЦСПС выделило на эти цели более 1 млн. руб. В предвоенные годы строительство новых и реконструкция уже существующих объектов для обслуживания туристов в Крыму велись очень активно. Так, были полностью перестроены туристские приюты, расположенные на территории Крымского государственного заповедника и в Суате. В Ай-Петринском и Алуштинском домах туриста были сооружены новые здания столовых. Частичной реконструкции подверглись дома туриста в Кокзах, Севастополе и Симферополе [2, л. 37, 40; 6]. Модернизирован был и старейший в СССР Ялтинский дом туриста. В частности, 20 тыс. руб. выделили на покупку мягкой мебели, ковров и постельного белья. Для улучшения транспортного обслуживания туристов и экскурсантов ТЭУ ВЦСПС в 1938 г. выделило своему Уполномоченному по Крыму 320 тыс. руб. на приобретение 11 автомашин и 3 моторных лодок [6].

Одной из главных задач, возложенных на советские профсоюзы после ликвидации ОПТЭ, стало поддержание сети всесоюзных туристских маршрутов. В 1937 г. ТЭУ ВЦСПС предлагало путевки на 17 всесоюзных маршрутов по Крыму, стоимость которых колебалась от 182 до 517 руб. Следует отметить, что в период существования ТЭУ ВЦСПС значительное число советских граждан стремилось

РАЗВИТИЕ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ КРЫМСКОЙ АССР ПОД РУКОВОДСТВОМ СОВЕТСКИХ ПРОФСОЮЗОВ (1936-1941 ГГ.)

посетить южные регионы Советского Союза (в первую очередь Крым и Кавказ), совершив путешествие в летний период. Это не соответствовало маршрутной политике центральных туристско-экскурсионных учреждений СССР, стремившихся к более равномерному распределению туристских потоков по всей территории страны и к обеспечению максимальной загрузки объектов туристско-экскурсионной инфраструктуры на протяжении всего года. Поэтому туристские путёвки на малопопулярные маршруты по Алтаю, Померью или Уралу распространялись через профсоюзные организации предприятий едва ли не в принудительном порядке. В то же время, потребности трудящихся в путевках на летние маршруты по Крыму не могли быть удовлетворены в полной мере, так как число мест на крымских турбазах ТЭУ ВЦСПС было ограничено, и спрос здесь значительно превышал предложение [7].

С 1938 г. начинается постепенное сокращение всесоюзных маршрутов туристских путешествий по СССР. В 1940 г. функционировало 11 всесоюзных маршрутов ТЭУ ВЦСПС по Крыму (9 линейных и 2 радиальных), имевших продолжительность 10-18 дней и стоимость 192-377 руб. [8, с. 220]. Одновременно с уменьшением количества и роли всесоюзных маршрутов, всё большее значение в работе ТЭУ ВЦСПС приобретают плановые маршруты местного значения. Их разрабатывали структурные подразделения ТЭУ ВЦСПС республиканского, краевого и областного уровня. За 1937 г. в путешествиях по плановым маршрутам, не выходящим за пределы своей республики, края, области, участвовало 28,8 тыс. туристов, а в 1939 г. подобными мероприятиями было охвачено уже около 70 тыс. советских граждан [9, л. 50].

Управление Уполномоченного ТЭУ ВЦСПС по Крыму к 1938 г. предлагало 22 местных маршрута, продолжительностью до 5 дней и стоимостью 17,5-115 руб. Они проходили через те же пункты, что и маршруты всесоюзного значения (Ай-Петри, Алупка, Алушта, Бахчисарай, Коккозы, Севастополь, Симферополь, Судак, Феодосия, Ялта), но имели меньшую географическую протяженность [10, с. 67-68]. Местные маршруты были ориентированы на лиц, прибывших в Крым без путёвки, а также на крымчан. Знакомая с Южнобережным и Восточным Крымом, они, как и маршруты всесоюзного значения, не предполагали посещение Северного и Западного Крыма. Этот недостаток был очевиден, что на состоявшейся в январе 1939 г. конференции крымских работников ТЭУ ВЦСПС методисты и экскурсоводы организации потребовали от своего руководства обратить особое внимание на создание новых туристско-экскурсионных маршрутов, объектами которых стали бы Альма, Евпатория, Перекоп [11].

Вся работа по обслуживанию существовавших в Крыму маршрутов всесоюзного и местного значения ложилась на существующие здесь дома туриста. От их пропускной способности зависело количество плановых туристов, пребывавших в Крымскую АССР из остальных регионов Советского Союза. Однако в то время, когда Ялтинский дом туриста мог одновременно принять 420 чел., Судакский дом туриста был рассчитан всего на 80 мест. Известно, что за 1938 г. на территории Крымского полуострова ТЭУ ВЦСПС было обслужено 19 тыс. туристов

ПОПОВ А.Д.

и 193 тыс. экскурсантов, что составляло около 9,5 % от общесоюзного количества участников путешествий и экскурсий [12, л. 8].

Важное место в системе ТЭУ ВЦСПС занимали туристско-экскурсионные бюро, которые реализовывали путёвки на всесоюзные и местные маршруты, организовывали однодневные краеведческие экскурсии, а также оказывали справочные и консультационные услуги. В Крыму туристско-экскурсионные бюро ТЭУ ВЦСПС располагались в местах наибольшего скопления самодеятельных туристов, курортников и отдыхающих – Алупке, Алуште, Симферополя, Ялте. Они обслуживали не только гостей полуострова, но и крымчан. Наибольшей известностью среди них пользовалось Ялтинское туристско-экскурсионное бюро, выполнявшее большой объем практической и методической работы. В 1938 г. оно предлагало 10 маршрутов разнообразных пешеходных, автомобильных и морских экскурсий по Южному берегу Крыма, стоимость которых составляла 1-10 руб. Среди гостей и жителей Ялты по-прежнему популярными были такие экскурсионные объекты, как Ай-Петри, Алупка, Гурзуф, Ливадия, Массандра, Мисхор, Никитский ботанический сад, Ореанда, Симеиз [10, с. 69]. По итогам 1940 г. Ялтинское туристско-экскурсионное бюро было названо лучшим структурным подразделением ТЭУ ВЦСПС в Крыму. За этот год, совместно с Ялтинским домом туриста, оно обслужило 126 тыс. туристов и экскурсантов. Для сравнения отметим, что в 1931 г. им было обслужено 17 тыс. чел., в 1935 г. – 29,5 тыс. чел., а в 1936 г. – 36,8 тыс. чел. [13; 14].

Серьезным недостатком в работе ТЭУ ВЦСПС на территории Крымской АССР был незначительный охват проводимыми им туристско-экскурсионными мероприятиями местного населения. Подавляющее большинство существовавших в Крыму домов туриста и туристских приютов функционировало лишь с мая по октябрь, когда они были переполнены туристами, прибывающими из других регионов страны. Попытки ОПТЭ, а затем и ТЭУ ВЦСПС перевести основные объекты туристско-экскурсионной инфраструктуры Крыма на круглогодичный режим работы так и не увенчались успехом [11].

Однако нельзя сказать, что крымский аппарат ТЭУ ВЦСПС в своей деятельности полностью устранился от развития туризма и экскурсий среди местного населения. Известно, что им был организован целый ряд массовых походов крымской молодежи по памятным местам Крымского полуострова, связанным с гражданской войной. Их участники посетили район Перекопа и Чонгара, территорию Крымского государственного заповедника, а также Аджимушкайские каменоломни [15].

По путевкам ТЭУ ВЦСПС группы крымчан совершали дальние туристские путешествия для знакомства с Советским Союзом. В 1940 г. на страницах газеты «Труд» сообщалось, что «громадным успехом у масс пользуются поездки по местам, связанным с жизнью и деятельностью великого вождя народов – товарища Сталина» [16]. Начиная с 1939 г. по этим маршрутам направлялись специальные туристские поезда из Москвы, Киева, Харькова, Одессы, Крыма. Так, в феврале 1940 г. группа из 150 крымских активистов избирательной кампании по выборам

РАЗВИТИЕ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ КРЫМСКОЙ АССР ПОД РУКОВОДСТВОМ СОВЕТСКИХ ПРОФСОЮЗОВ (1936-1941 ГГ.)

депутатов в Верховный Совет СССР была премирована путевками на участие в путешествии «по сталинским местам»: Батуми – Тбилиси – Гори [17].

В целом следует отметить, что в предвоенные годы туристско-экскурсионная работа профсоюзов в СССР приобрела значительные масштабы. Достаточно сказать, что за 1936-1940 гг. ТЭУ ВЦСПС обслужило различными видами туристско-экскурсионных мероприятий около 8 млн. советских граждан [3, л. 2].

К середине 1930-х гг. окончательно сложились и приобрели массовое распространение два основных направления советского туризма: самодеятельные туристские поездки и походы трудящихся (особенно популярные среди молодежи) и путешествия по плановым туристским маршрутам. Так, за летний период 1937 г., через Ялту прошло около 50 тыс. туристов, из которых более 30 тыс. путешествовали самостоятельно, без путевок каких-либо организаций [18; 19].

Однако профсоюзы большие внимания уделяли развитию планового, а не самодеятельного туризма. Осенью 1940 г. газета «Советский туризм и альпинизм» поместила на своих страницах письмо под заголовком «Не хотим быть пасынками туризма». В нем рассказывалось о злоключениях группы ленинградских туристов, совершивших самодеятельное путешествие по Южному берегу Крыма. В домах туриста ТЭУ ВЦСПС, расположенных в Алупке, Алуште, Феодосии и Ялте, они не смогли получить ни нормального питания, ни места для ночлега [20].

Большое значение для популяризации самодеятельных путешествий среди советских граждан имело учреждение значка «Турист СССР». Положение о нем было утверждено 26 марта 1939 г. Всесоюзным комитетом по делам физической культуры и спорта при СНК СССР. Для получения этого значка необходимо было совершить не менее одного путешествия второй категории сложности или двух путешествий первой категории сложности, а также продемонстрировать теоретические и практические знания по туризму в объеме, предусмотренном специальной программой [21].

К весне 1941 г. методисты Ялтинского туристско-экскурсионного бюро ТЭУ ВЦСПС разработали первый категориальный маршрут по Южному берегу Крыма, рекомендованный претендентам на получение этого значка. С 26 марта 1941 г. в Ялте начала свою работу комиссия по приему норм на значок «Турист СССР». Вскоре этой комиссией были выданы первые значки туристов. Их получила группа ялтинских учащихся, показавших необходимые теоретические знания и совершивших зачетное пешеходное путешествие по Горному Крыму, имевшее продолжительность 250 км. [22].

В 1941 г. работа ТЭУ ВЦСПС должна была быть существенно реформирована. Как уже говорилось выше, до минимума сокращалось число плановых туристских маршрутов всесоюзного значения. Многие дома туриста и альпинистские лагеря ТЭУ ВЦСПС должны были быть превращены в комфортабельные туристские гостиницы, где туристы могли останавливаться на любые сроки. В частности, с 1941 г. в туристскую гостиницу должен был быть превращен Ай-Петринский дом туриста. Планировалось также продолжить развитие сети сезонных туристских приютов в горных районах СССР, которые должны были предоставлять путешествующим лишь место для ночлега и условия для самостоятельного

ПОПОВ А.Д.

приготовления пищи. Подобные объекты должны были быть созданы и на территории Горного Крыма. Большее внимание предполагалось уделить местному туризму и разработке новых маршрутов краеведческих экскурсий. По плану на 1941 г. одно лишь Ялтинское туристско-экскурсионное бюро должно было обслужить свыше 100 тыс. чел. [23; 24; 25].

Однако начавшаяся 22 июня 1941 г. Великая Отечественная война прервала все виды туристско-экскурсионной деятельности, проводимой ранее на территории СССР. ТЭУ ВЦСПС на несколько лет прекратило свою работу, передав все имущество Управлению госпиталями ВЦСПС [26, л. 4].

Таким образом, в 1936-1941 гг. профсоюзные организации, через систему ТЭУ ВЦСПС, ассигновали значительные средства на развитие туристско-экскурсионной инфраструктуры и продолжили работу по превращению Крымского полуострова в один из наиболее привлекательных объектов внутреннего туризма в Советском Союзе.

Список литературы

1. О развитии туризма в Крымской АССР до 1936 г. см.: Попов А.Д. Роль органов народного просвещения в становлении туризма и экскурсионного дела в Крымской АССР (1923-1928 гг.) // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 36. – С. 102-105; Его же. Крымское направление в деятельности общества «Советский турист» (1928-1930 гг.) // Там же. – 2003. – № 43. – С. 194-197; Его же. Деятельность в Крыму Всесоюзного добровольного общества пролетарского туризма и экскурсий (1930-1936 гг.) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер.: История. – 2003. – Т. 16, № 2. – С. 54-63.
2. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). – Ф. Р-9520. – Оп. 1. – Д. 8. – 73 л.
3. Там же. – Д. 14. – 3 л.
4. Труд. – 1941. – 5 апреля.
5. Туристские маршруты на 1939 год. – М.: Профиздат. 1939. – 168 с.
6. Курортные известия. – 1938. – 20 апреля.
7. Труд. – 1937. – 18 февраля, 23 марта.
8. Костылев Г.Д. По Крыму: Краткий путеводитель. – Симферополь: Крымгосиздат. 1940. – 230 с.
9. ГАРФ. – Ф. Р-9520. – Оп. 1. – Д. 10. – 79 л.
10. По Крыму: Краткие сведения для приезжих / Сост. Г.Д. Костылев. – Симферополь: Крымгосиздат. 1938. – 83 с.
11. Красный Крым. – 1939. – 8 февраля.
12. ГАРФ. – Ф. Р-9520. – Оп. 1. – Д. 18. – 105 л.
13. Всесоюзная здравница. – 1937. – 6 января.
14. Сталинское знамя. – 1941. – 5 января.
15. Шейдлин А. За советскую республику // На суше и на море. – 1938. – № 10. – С. 6-9.
16. Труд. – 1940. – 9 апреля.
17. Крымский комсомолец. – 1940. – 16 февраля.
18. Труд. – 1938. – 3 июня.
19. Всесоюзная здравница. – 1936. – 12 августа.
20. Советский туризм и альпинизм. – 1940. – 15 сентября.
21. Положение о значке «Турист СССР» // Бюллетень Всесоюзного комитета по делам физической культуры и спорта при СНК СССР. – 1939. – № 5. – С. 18-21.
22. Сталинское знамя. – 1941. – 30 марта, 11 июня.
23. Труд. – 1941. – 5 апреля.
24. Советский туризм и альпинизм. – 1941. – 27 апреля.
25. Сталинское знамя. – 1941. – 18 апреля.
26. ГАРФ. – Ф. Р-9520. – Оп. 1. – Д. 21. – 12 л.

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 37-48

УДК 947.7322 (477.75)

Пашеня В. Н.

ЭВОЛЮЦИЯ РЕШЕНИЯ ТАТАРСКОГО ВОПРОСА В НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ КРЫМСКОЙ АССР В 1930-Х - НАЧАЛЕ 1940-Х ГГ.

В ряду комплекса проблем, решаемых в крымской автономии начала XXI века, на одном из первых мест стоит вопрос реальной реабилитации крымскотатарского народа, незаконно депортированного со своей родины в мае 1944 г. по ложному обвинению в коллаборационизме в годы Великой Отечественной войны в период оккупации полуострова немецко-фашистскими захватчиками и их пособниками в 1941 – 1944 гг. Первый этап этого процесса был начат в советский период, но своего логического завершения в то время найти не успел. Сегодня он продолжается как на правовом уровне, так и на практике обустройства депортированных в 1944 г. ряда жителей Крымского полуострова, прежде всего татар.

Депортации мая 1944 г. явились не следствием справедливого наказания татар, болгар, немцев, армян и ряда других народов за коллаборационизм, а результатом эволюции национально-государственного строительства в Крымской АССР всего периода ее существования в 1921 – 1945 гг., прежде всего со второй половины 1930-х гг. Именно тогда начался активный процесс свертывания выработанного в первые годы советской власти курса на решение национального вопроса на просторах бывшей Российской империи. В Крыму этот курс нашел свое проявление в форме приоритетного развития татарского народа как одного из коренных жителей полуострова. Процесс этот не нашел в современных условиях своего объективного полного и комплексного рассмотрения и требует исследования с соблюдением всех основных как общенаучных, так и общесторических принципов и методов исследования.

Объектом данного исследования является процесс решения крымскотатарского вопроса в указанный период, его достижений и провалов, их причин и последствий. Основная задача данной статьи – показать процесс, виновников и исполнителей эволюции национальной политики советской власти в Крыму в 1930-х – начале 1940-х гг.

Процесс решения татарского вопроса в рассматриваемый период прошел три этапа: 1-й – до принятия 4.06.1937 г. второй Конституции Крымской АССР; 2-й – до 22.06.1941 г.; третий – до 19.05.1944 г.

По состоянию на 18 августа 1930 г. в Крыму проживали граждане 76 национальностей, из них основными были:

ПАЩЕНЯ В. Н.

№	Национальности	Всего по Крыму чел / %	в том числе	
			в селе	в городе
1.	Русских	324 415 / 41,8	137 699 / 31,6	186 725 / 54,8
2.	Украинцев	779 765 / 10,2	55 235 / 12,7	23 930 / 7,0
3.	Татар	196 255 / 25,4	155 835 / 35,8	40 420 / 12,0
4.	Евреев	49 110 / 6,4	10 140 / 2,4	38 970 / 10,1
5.	Немцев	46 055 / 5,9	41 550 / 9,5	4 505 / 1,4
6.	Греков	17 880 / 2,3	7 585 / 1,8	10 295 / 3,0
7.	Болгар	12 380 / 1,6	10 870 / 2,6	1 510 / 0,6
8.	Армян	12 110 / 1,5	4 295 / 0,9	7 815 / 2,3
9.	Прочих	37 380 / 4,9	11 600 / 2,7	26 371 / 8,8
	Итого:	775 350 / 100	434 809 / 100	340 541 / 100

Анализ показывает, что в городах Крыма проживало 43,9 % всего населения, из них 54,8 % составляли русские и 12 % татары, условия жизни которых были одними из самых неблагоприятных [1, л.29].

Исходной точкой активизации процесса решения проблемы решения татарского вопроса в 1930-е гг. в Крымской автономии возможно считать заседание Оргбюро ЦК ВКП(б) от 8 августа 1928 г. по докладу о работе Крымской партийной организации. В выступлении на этом заседании председателя В.М. Молотова в качестве одной из главных ее задач была поставлена подготовка советских кадров из татар, национальных меньшинств [2, л.8].

Выполняя это требование, Крым ЦИК и СНК Крымской АССР разработали и приняли 25.07.1929г. первый пятилетний план коренизации ее государственного аппарата, прежде всего из числа татарского народа. Он должен был стать неразрывной составной частью 1-го пятилетнего плана развития народного хозяйства Крымской автономии, в комплексе решить проблему национально-государственного и социально-экономического развития полуострова. План предусматривал увеличение численности представителей татарского народа к 1935 г. в советском и кооперативном аппарате с 13,7 % в 1929 г. до 23,7 % к 1.01.1935 г. [1, л. 67].

6 апреля 1931г. план был уточнен и утвержден правительенным решением. Он предусматривал сокращение аппарата, но на деле привел к его увеличению на 9 %. Планировалось сократить в аппарате русских – на 11,95%, украинцев – на 1,7 % при одновременном росте татар – на 10,5 %, немцев – на 1,6 %, других национальностей – на 0,6 % [3, л. 134].

Исследование показало, что вопрос татаризации был взят под жесткий контроль с четким определением должностей, которые могли занимать только национальные меньшинства, прежде всего татары. В составе СНК Крым АССР число должностей, которые занимали русские сократили с 10 в 1931 г. до 5 в 1932 г., т.е. в два раза, а число лиц татарской национальности в этот же период возросло с 5 до 12. И это при

ЭВОЛЮЦИЯ РЕШЕНИЯ ТАТАРСКОГО ВОПРОСА В НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ КРЫМСКОЙ АССР В 1930-Х - НАЧАЛЕ 1940-Х ГГ.

том, что на 1.01.1930г. русские составляли 41,9 % всего населения, а татары – 25,3 %.

Основными направлениями активизации решения татарского вопроса стали:

- более широкое вовлечение татар в советы и их массовые организации;
- укомплектование учреждений и организаций представителями татарского народа;
- увеличение сети татарских национальных советов;
- подготовка и переподготовка кадров всех уровней из числа татар;
- вовлечение татар в промышленность;
- осуществление комплекса мероприятий культурно-хозяйственного обслуживания татарского народа;
- перевод татарского языка с латиницы на кириллицу;
- обучение и переподготовка кадров и населения на новотатарском языке;
- перевод делопроизводства в местах компактного проживания татар на национальный язык, др.

Главным инструментом проведения в жизнь политики коренизации в начале 1930-х гг. стала Нацменкомиссия при Президиуме ЦИК в составе председателя Крым ЦИК, народных комиссаров и представителя ОК ВКП(б). Только в 1930г. Комиссия рассмотрела вопросы о 5-летнем плане вовлечения национальных меньшинств в фабрично-заводское производство, открытия курсов колхозного строительства для татар и национальных меньшинств, расселения татар, перевода делопроизводства в сельских советах и в местах компактного проживания татар на их язык, подготовки нацменкадров и другие.

Комиссия провела 9 межведомственных совещаний, которые рассмотрели проблемы изучения национальностей Крымской АССР, прежде всего татар; этнографических и археологических изысканий по татарской национальной культуре; изучения быта татарского народа и национальных меньшинств [4, лл. 6-178].

Анализ документов того времени показывает, что параллельно с курсом на развитие татарского населения пошел процесс свертывания его прежде всего в экономической сфере. 15 сентября 1931г. Президиум ЦИК Крымской АССР принял постановление «О порядке ликвидации нацменобществ Крыма». Оно предусматривало передачу частной национальной местной промышленности в распоряжение Промкооперации [5, лл. 1-11].

Итоги реализации пятилетнего плана развития народного хозяйства были подведены на февральской (1932г.) сессии ЦИК Крымской АССР. Сессия констатировала, что первый пятилетний план в автономии выполнен за 4 года 3 месяца и республика из аграрной превратилась в индустриально-аграрную. Валовая продукция промышленности выросла в 4 раза, а тяжелой промышленности в 7 раз; 86 % бедняцко-середняцких хозяйств были коллективизированы и их обеспечивали 24 МТС. В Крым было переселено 5400 еврейских трудовых хозяйств, которые освоили свыше 160 тыс. га земли. Еврейские переселенцы были не только с

ПАЩЕНЯ В. Н.

территории Союза ССР, прежде всего Белорусской ССР, но и из Палестины [4, лл. 3-74].

Исследование показало, что если 1-й пятилетний план социально-экономического развития был выполнен досрочно, то выполнение пятилетнего плана коренизации в автономии проваливалось. Это возможно объяснить как объективными, так и субъективными причинами, в числе которых нехватка подготовленных национальных кадров, прежде всего из числа татар, социально-экономические проблемы татар и большинства национальных меньшинств, торможение старых кадров и другие. В этих условиях руководство Крымской АССР пошло на новые шаги по административному продвижению решения проблемы развития татарского народа.

Постановлением ЦИК Крымской АССР от 4.03.1932г. при его Президиуме организуется Отдел национальных меньшинств в составе 3-х человек (заведующего, инструктора и секретаря-инструктора). Он действовал на основании Положения «Об отделе национальных меньшинств», утвержденного 21.05. 1932г. и определявшего следующие его задачи:

- вовлечение национальных меньшинств в промышленность и промысловую кооперацию;
- создание самостоятельных артелей;
- вовлечение в сельское хозяйство цыган;
- вовлечение национальных меньшинств в аппарат для национальных районов;
- организация и хозяйственное укрепление национальных колхозов и другие [6, лл. 4-5].

При городских и районных исполнительных комитетах был организован штат Уполномоченных по работе среди татар и национальных меньшинств.

Сессия Крым ЦИКа заслушала доклад о работе Отдела национальных меньшинств при Президиуме ЦИК Крымской АССР за 1932г. и констатировала, что:

отдел создал институт Уполномоченных во всех 16 РИКАх и 6 горсоветах; создал 3-х месячные курсы для татар и национальных меньшинств по делопроизводству, счетоводству и машинописи, выпустив за 1932г. тридцать два человека, в т.ч. 10 татар, 11 евреев, 11 немцев;

обеспечил коренизацию Биюк-Онларского (немецкого) районного аппарата на 40 % [7, лл. 18-34].

В начале 1930-х годов было проведено очередное разукрупнение сельских советов, что позволило значительно увеличить численность национальных советов. Анализ их сети позволяет сделать следующие выводы:

**ЭВОЛЮЦИЯ РЕШЕНИЯ ТАТАРСКОГО ВОПРОСА
В НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ
КРЫМСКОЙ АССР В 1930-Х - НАЧАЛЕ 1940-Х ГГ.**

	Всего советов	из них								
		Русских	Украинских	Татарских	немецких	болгарских	греческих	еврейских	армянских	смешанных
До разукрупнения	143	-	-	51	26	5	1	-	-	60
345	112	-	-	135	29	7	5	1	1	55
На 1.10.1925г.	427	106	3	144	37	9	8	14	2	104
На 1.10.1930г.										

По итогам отчетно-выборной кампании 1930/1931 гг. было образовано уже 433 сельсовета. Исследование позволяет сделать следующий анализ их председателей по национальному составу (чел. / %): русских: 138 / 31,9; татар: 171 / 39,5; украинцев: 24 / 5,5; евреев: 27 / 6,2; немцев: 42 / 9,7; других национальностей: 31 / 7,2 [7, лл. 73 - 76].

Состав членов сельских советов характеризуется следующими данными: чел / % [8, л.]:

Годы	Всего	В том числе							Других национальностей
		женщин	русских	украинцев	татар	немцев	евреев		
1931	4167	1057 /25,4	1472 /35,3	204 /2,9	1562 /37,5	395 /9,5	169 /4,1	365/11,7	
1929	4325	4325 /20,2	1645 /38,0	243 /5,6	1598 /37,0	393 /9,0	124 /2,9	32/7,5	

Большое внимание в автономии уделялось совершенствованию системы административно-территориального деления исходя из учета компактного проживания граждан различных национальностей. Анализ этой работы показывает, что до освобождения Крыма в ноябре 1920 г., его территория разделялась на 5 уездов, 34 волости и 2 градоначальства (Симферополь и Севастополь). Крымревком образовал 7 уездов, 20 районов. Согласно первой Конституции Крымской ССР было образовано 7 округов, 20 районов. В 1923 г. Крым ЦИК ликвидировал округа и образовал 14 районов.

ПАЩЕНЯ В. Н.

В 1924г. было упразднено 4 района: Ак-Мечетский, Алуштинский, Армянский и Старо-Крымский. В 1930г. образуется 16 районов и 4 самостоятельных горсовета. В 1935г. создается 25 районов и 5 самостоятельных горсоветов (Симферополь, Севастополь, Керчь, Феодосия и Ялта).

Разукрупнение 1935г. позволило уменьшить количество сельских советов на один район с 28 до 17, а численность населения – с 28 до 18 тыс. чел. [9]. Данное районирование позволяло максимально учитывать национальный состав населения, сложившуюся систему социально-экономического развития, размещения производительных сил. Было создано 6 татарских и по одному немецкому, еврейскому и украинскому национальному району.

В последующие годы процесс административно-территориального переустройства продолжался и на 1.01.1940г. сложилась следующая структура:

- 13 городов (Алушта, Алупка, Балаклава, Бахчисарай, Джанкой, Евпатория, Карасубазар, Керчь, Севастополь, Симферополь, Старый Крым, Феодосия Ялта);
- 4 рабочих поселка (Кача, Красноперекопск, им. Орджоникидзе, Сейтлер);
- 8 поселков городского типа (Гаспра, Гурзуф, Кореиз, Ливадия, Мисхор, Саки, Симеиз, Судак);
- 26 районов [10, лл. 81-82].

Особое внимание в автономии уделялось подготовке национальных кадров на уровне школа I ступени – II ступени – техникумы – рабфаки – вузы. Проблема эта, особенно с татарскими учащимися, решалась сложно. Так, если татарские учащиеся школы I ступени в 1930/1931 учебном году составляли 30,9 % всех учащихся, то в школах II ступени они составляли 11,0 % [11, л. 300].

В 1930/1931 г. в Крымском педагогическом институте обучалось 484 студента, из них 80 татар (16,5 %), а в 1931/1932 г. из 630 студентов татарская молодежь составляла уже 20,1 %.

В 3-х педагогических техникумах автономии в 1931/1932 г. из 669 студентов обучалось 408 представителей татарского населения или 61 %. В 1931 г. были проведены 2-х месячные курсы при пединституте по переподготовке 65 татарских учителей школ I ступени, 3-х месячные курсы для 30 учителей школ II ступени и школ колхозной молодежи, из них татар – 10 [11, л. 29].

В целом, в четырех вузах Крымской АССР в начале 1930-х гг. обучалось 1329 студентов, из них 380 представителей татарской молодежи или 30,6 %. В 31-м техникуме автономии училось 5545 человек, из них татарская молодежь составляла 27,8 %. На 8 рабфаках татарская молодежь составляла 25,4 % [11, л. 290].

Исследование показывает, что в 1936 г. в 3-х вузах Крыма обучалось 2202 студента, из них представители татарского народа составили 21,1 %. В техникумах автономии обучалось 5016 человек, из них татары составляли 21,7 % [12, лл. 10-11], что достигалось жестким квотированием мест.

Главными проблемами оставались нехватка квалифицированных кадров, особенно профессоров из числа татар; недостаточная научно-исследовательская работа кафедр; нехватка учебно-лабораторного оборудования, другие, что не обеспечивало достаточно высокого качества подготовки кадров.

**ЭВОЛЮЦИЯ РЕШЕНИЯ ТАТАРСКОГО ВОПРОСА
В НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ
КРЫМСКОЙ АССР В 1930-Х - НАЧАЛЕ 1940-Х ГГ.**

23 марта 1934г. Крым ЦИК проанализировал на своем заседании ход коренизации государственного и кооперативного аппарата, перевода делопроизводства на национальные языки. Исследование позволило выявить следующую картину решения указанных выше проблем по 56-ти организациям:

Руководящий состав			Специалисты			Средне-технический персонал		
Всего	в том числе		Всего	в том числе		Всего	в том числе	
чел. / %	татар	нацмен	чел. / %	татар	нацмен	чел. / %	татар	нацмен
694/100	205 /30	250 /36	459 /100	64/14	177/36	1070/100	187 /16,5	413 /35,2

Данные приведены из ГА АРК [10, л. 86].

Несмотря на все трудности как объективного, так и субъективного характера, число татар в республиканском и районных аппаратах по всем категориям работников выросло с 10,4 % по состоянию на 1.01.1931г. до 21,5 % на 1.11.1934г. [13, л. 24].

Правительство Крымской АССР, в условиях острого бюджетного дефицита, находило средства для содержания национальных культпросветучреждений, о чем свидетельствуют следующие данные 1930г.:

библиотек: татарских – 4, еврейских – 1, армянских – 1 с выделением 16,9 тыс. руб.;

изб-чигален: татарских – 51, греческих – 2, еврейских = 1, немецких - 3, на что выделялось 63,4 тыс. руб.;

клубов: татарских – 6, армянских – 4, греческих – 3, немецких – 1, прочих – 10, на что выделялось 42,4 тыс. руб.;

больниц: татарских – 7, еврейских – 1, смешанных – 1, на что выделялось 190,8 тыс. руб.;

амбулаторий, врачебно-фельдшерских пунктов: татарских – 19, прочих – 3, на что выделялось 117,4 тыс. руб.;

агроучастки: татарских – 8, прочих – 1, на что выделялось 25,2 тыс. руб.

На содержание Восточного музея выделялось 6 тыс. руб., Бахчисайского музея – 1,1 тыс. руб. Субсидии татарской периодической печати составляли 68,0 тыс. руб. Всего, на удовлетворение нужд национальных меньшинств выделялось 3 млн. 745,2 тыс. руб. (8,4 % всех расходов бюджета автономии) [14, л. 67].

Важным национально-культурным мероприятием в жизни татарского народа Крыма стал переход с арабского алфавита на латинский. Сложности решения этой проблемы состояли в следующем:

38,8 % взрослого населения были обучены ранее на арабском алфавите;

число учителей-татар, караимов и крымчаков составляло всего 700 чел.;

пишущих машинок на новотатарском языке насчитывалось всего 40 шт., из них новых – 4;

ПАЩЕНЯ В. Н.

была одна наборная машинка «Линотип-2» с 30 наборщиками, в т.ч. 20 татарами;

процесс перевода тормозился определенной частью татарского руководства автономии и др.

Не завершив одной реформы татарского языка, советская власть пошла на ее второй этап. Постановлением комиссариата Народного образования РСФСР № 989 от 22 июня 1938г. объявлялось о переходе с латиницы на кириллицу. Менялся не только алфавит, а менялось мировоззрение людей. Вновь решались проблемы переподготовки педагогических кадров, издания новых учебников [15].

Ранее, 20 июня 1938 г., Бюро Крымского ОК ВКП (б) приняло решение об использовании кириллицы в татарском языке. С докладом «О крымскотатарском алфавите на русской основе» на заседании выступил т. Гавриленко. Решением Бюро, наркому просвещения автономии т. Сайдашеву был поставлен комплекс задач по переходу на новый алфавит [16, л. 7-18].

4 июня 1937г. IX Чрезвычайный съезд советов Крымской АССР принял вторую Конституцию автономии. Ее статья 90-я закрепила равноправие граждан независимо от их национальности и расы во всех областях хозяйственной, культурной и общественно-политической жизни, что объявлялось непреложным законом [17, стр. 9]. Закон РСФСР «Об утверждении Конституции (Основного Закона) Крымской АССР был подписан 2.05.1940г. [18].

Трехлетнее затягивание процесса утверждения новой Конституции Крымской АССР объяснялось следующими основными факторами: неясностью вопроса о компетенции органов власти как Крымской, так и других автономий Союза ССР; наличием центробежных сил; необходимостью редактирования Конституции; усилением централизации, расширением компетенции союзных органов власти,

изменениями в политическом и социально-экономическом строе как в СССР, так и в Крымской АССР.

Конституция изменяла структуру высших органов государственной власти и управления автономии. Статья 19-я объявляла высшим органом законодательной власти – Верховный Совет; статья 38 утверждала высшим исполнительным и распорядительным органом государственной власти Крымской АССР Совет Народных Комиссаров. (СНК) [17, стр. 3,5].

Глава 9-я Конституции коренным образом изменяла систему выборов советов: вместо многоступенчатых, вводились прямые выборы; голосование по спискам и открытое голосование заменялось закрытым тайным голосованием отдельно по каждой кандидатуре [17, стр. 11]. Статьей 30-й п. «в» Конституция вменила в право Президиума Верховного Совета Крымской АССР проведение всенародного опроса (референдума) [17, стр.4].

Менялась не только структура высших органов государственной власти в автономии, но и ее политика, в т.ч. в национальном вопросе. По представлению Крым ЦИКа Президиум Верховного Совета Крымской АССР принял совершенно секретное решение о ликвидации в 1938г. девятнадцати национальных сельских

ЭВОЛЮЦИЯ РЕШЕНИЯ ТАТАРСКОГО ВОПРОСА В НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ КРЫМСКОЙ АССР В 1930-Х - НАЧАЛЕ 1940-Х ГГ.

советов, реорганизации 11 национальных сельских советов в обычные, ликвидации 13 искусственно созданных и малочисленных сельских советов [19].

Значительными оказались социально-экономические итоги 2-й Крымской пятилетки: выпуск валовой продукции в автономии возрос с 231,4 млн. руб. 1933 г. до 437,4 млн. руб. в 1937 г. или возрос на 89 % [20, л. 6]. Анализ бюджета Крымской АССР за две пятилетки показывает, что он возрос со 157,28 млн. руб. в 1928/29 г. до 591,77 млн. руб. в 1937 г. или более, чем в 3 раза [21, л. 20].

Успехи в экономическом развитии позволили значительно увеличить капиталовложения в социальную сферу, прежде всего в образование. В 1937 г. в автономии работало 1247 школ, в том числе 348 татарских (27,9 %) [21, л. 10]. В регионе работало около 5 тыс. кружков художественной самодеятельности, из них 23 % татарских. В 1936 г. в Симферополе был проведен Всекрымский фестиваль народных танцев с участием 103 чел. девяти национальностей, в т.ч. и татар. Государство финансировало деятельность татарского Симфонического оркестра [17, л. 114].

Большое внимание в автономии уделялось развитию печати, которая вся находилась на государственной дотации. В 1937 г. в Крымской АССР издавалось 4 областных газеты: две партийных – «Красный Крым» и «Ени Дунъя» и две комсомольских – «Яни Кувет» и «Крымский комсомолец»; 25 районных газет, в т.ч. 6 на татарском языке; 4 городских газеты; 9 совхозных газет: 2 газеты МТС; 10 заводских многотиражек; 3 военные газеты с общим ежедневным тиражом 150-160 тыс. экземпляров, из них 12 газет на татарском языке. В регионе выходило 3 журнала на татарском языке [22, л. 52].

В отличие от социально-экономической сферы, где успехи были очевидны и неоспоримы, вопросы советской и партийной работы в автономии провалились. Одной из главных причин этого являлись безграничные репрессии сталинской тоталитарной системы, набиравшей свои обороты с 1934 г. и достигшие своего апогея в 1937/1938 г. В 1934 г. из рядов Крымской партийной организации было исключено 2926 чел., 1935 г. – 2841 чел. [2, лл. 36-37].

IX Чрезвычайный Всекрымский съезд советов Крымской АССР начал свою работу 1 июня 1937 г. с организационного вопроса, заключавшегося в исключении из состава ЦИК так называемых «буржуазных националистов» М. Боярджиева, З. Зюмбилова, Мусанифа Февзи; из кандидатов в члены Крым ЦИКа С. Бекирова, С. Пенерджи [23, лл. 11,14]. На 1 апреля 1937 г. Крымская партийная организация насчитывала 16187 коммунистов, из них татар 2205 чел. (13,6 %) [22, л. 40], в то время как на 1 января 1934 г. она насчитывала 23020 человек [22, л. 34]. Таким образом, за три неполных года она потеряла 6833 коммуниста, большая часть из которых была репрессирована.

Низок был не только количественный, но и качественный состав коммунистов. В деревне Ускут, где в 1930 г. было локализовано антисоветское выступление, к 1937 г. насчитывалось 17 членов ВКП(б) и 14 сочувствующих, верховенство взял 80-летний мулла, организовавший массовое исполнение религиозного обряда обрезания мальчиков [22, л. 16].

ПАЩЕНЯ В. Н.

К середине 1930-х гг., главным образом по причине репрессий, текучесть советских кадров в татарских национальных районах составила: в Куйбышевском и Алуштинском – 50 % председателей и секретарей сельских советов; в Сейтлерском – 43 %; в Карасубазарском – 36 % [22, л. 13].

Анализ показывает, что главными проблемами советского строительства в 1930-е гг. стали:

- оторванность партийных и советских работников от трудящихся масс, прежде всего сельского татарского населения;
- выполнение менее 50 % наказов избирателей;
- плохое руководство РИКАми и горсоветами культурным и бытовым строительством;
- небрежное отношение к людям, их жалобам и заявлению;
- подмена выборности штатных советских работников их кооптации, что особенно характерно было для татарских национальных районов – Алуштинского, Балаклавского, Карасубазарского, Ялтинского;
- поверхностный анализ деловых и политических качеств советских кадров, 80 % которых формировалась за счет татар, другие.

Все эти и другие недостатки в партийной и советской работе, свертывании политики коренизации, решении татарского вопроса наиболее рельефно проявились в период оккупации территории Крымской АССР немецко-фашистскими захватчиками и их румынскими пособниками. В результате них в начале оккупации фашистам удалось, как докладывая первый секретарь Крымского ОК ВКП(б) Булатов в ЦК, Л. Берии в 1943 г., склонить часть крымских татар на свою сторону [24, л.с 8].

Причины этого явления многогранны. Их генезис следует искать в периоде Гражданской войны и иностранной военной интервенции, когда в 1918 г. Генеральный директор Крымского татарского национального совета А. Хильми и президент Крымского татарского правления Хасан Сабри подписали письмо за № 38 Высокому германскому правительству в Берлин. В этом документе татарские националистические лидеры просили преобразовать Крым в независимое нейтральное ханство, опирающееся на германскую и турецкую политику; образовать татарское правительство с целью совершенного освобождения Крыма от господства и политического влияния русских, другое [25, л. 109].

В период 20-летней истории советского Крыма неуклонно и постоянно проводилась дуалистическая политика в отношении татар, как одного из коренных народов автономии. Суть ее состояла в том, что и до сих пор нет единства взглядов на вопрос: это была территориальная или национальная автономия? На этом дуализме и сыграли фашистские спецслужбы, сумевшие через местное духовенство, членов «Милли Фирки» и их сочувствующих, с учетом непреодолимой силы родственных связей, склонить часть татарского населения, прежде всего татар, на свою сторону. Германское влияние было столь сильно, что даже тогда, когда чаша весов после Сталинграда перевесила в пользу советской

ЭВОЛЮЦИЯ РЕШЕНИЯ ТАТАРСКОГО ВОПРОСА В НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ КРЫМСКОЙ АССР В 1930-Х - НАЧАЛЕ 1940-Х ГГ.

власти, большинство татар предгорных, горных районов и южного берега оставались на стороне оккупантов.

Исследование партийных и советских документов того периода позволяет сделать выводы о том, что главными причинами коллаборационизма части татарского населения Крыма в годы оккупации возможно считать следующие:

- партийные, советские и правоохранительные органы не знали действительного положения дел в районах и колхозах, прежде всего в татарских, где после Вели Ибраимова конкретно больше никто не работал;
- оторванность партийных и советских органов от масс, фактическая утрата с ними политической связи, прежде всего с татарами;
- формально-бюрократическое выполнение партийными и советскими работниками на уровне республика – район своих обязанностей;
- партийно-советский актив указанного выше звена не занимался политмассовой работой, прежде всего среди татарского населения, подменяя ее подсчетом цифр проведенных лекций, докладов, бесед;
- партийно-советские руководители подменили живую индивидуальную работу с людьми, в том числе с татарским населением, голым администрированием;
- поверхностный подход к подбору партийно-советских руководящих кадров, прежде всего из числа татарского народа, базируясь на принципе личной преданности, другие.

Как результат, посланный в тыл секретарь Крымского ОК ВКП(б) Р. Мустафаев не посмел показаться даже в своем родном татарском селе, ссылаясь на то, что у него там нет доверенных людей [26, лл. 85-89]. Подводя итог, член бюро обкома М. Лещинер заявил, что никакой серьезной работы с татарским населением проведено не было [26, л. 22].

В целом, данная проблема требует самостоятельного и всестороннего исследования.

Стремясь скрыть свои провалы в национально-государственном строительстве в Крымской АССР в период 1921-1944 гг., высшее партийно-государственное руководство СССР пошло на массовые депортации татар, национальных меньшинств автономии в мае 1944 г. В очередной раз за просчеты, безответственность советских руководителей ответили уже не отдельные советские граждане, а многие народы. Сегодня, спустя более 60 лет, устраниТЬ последствия этого преступления перед ними пока не удается как в социально-экономическом, так и политическом планах.

Статьей 90-й сталинской Конституции желаемое равенство всех народов было заменено действительным. Татарский вопрос так и не был решен реально, но был снят с повестки дня партийной и советской работы.

Список литературы:

1. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 2, д. 256.
2. ГА АРК. Фонд П-1, оп. 1. д. 71.
3. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 3, д. 988.
4. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 2, д. 536.
5. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 3, д. 922.

ПАЩЕНЯ В. Н.

6. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 2, д. 245.
7. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 7, д. 241.
8. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 3, д. 94.
9. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 7, д. 187.
10. ГА АРК. Фонд Р-219, оп. 1, д. 15.
11. ГА АРК. Фонд П-1, оп. 3-С, д. 63.
12. ГА АРК. Фонд П-1, оп. 1, д. 187.
13. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 6, д. 73.
14. ГА АРК. Фонд Р-137, оп. 9, д. 7.
15. Красный Крым. 1938, 28 июня.
16. ГА АРК. Фонд П-1, оп. 1, д. 1863.
17. Бюллетень ЦИК Советов Рабочих, Крестьянских, Красноармейских и Краснофлотских Депутатов и Совета Народных Комиссаров Крымской Автономной Советской Социалистической Республики. № 10-11, июнь 1937 года.
18. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 9, д. 576.
19. ГА АРК. Фонд Р-2055, оп. 6, д. 1.
20. ГА АРК. Фонд Р-652, оп. 10, д. 250.
21. ГА АРК. Фонд Р-652, оп. 10, д. 251.
22. ГА АРК. Фонд П-1, оп. 1, д. 187.
23. ГА АРК. Фонд Р-663, оп. 9, д. 585.
24. ГА АРК. Фонд П-1, оп. 1, д. 249.
25. ГА АРК. Фонд П-1, оп. 1, д. 89.
27. ГА АРК. Фонд П-1, оп. 1, д. 250.

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 49-58

УДК 94 (477.75) «1941/1944»: 351.743

Прохоров В.В

ПОЛИЦЕЙСКИЕ ОРГАНЫ И ОХРАНА ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА НА ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ КРЫМА В 1941-1944 ГГ.

Актуальность данной статьи обусловлена потребностью фундаментальной разработки исторических аспектов организационного развития правоохранительных органов Украины. Одной из сторон изучения данной проблематики является объективное освещение истории создания и деятельности системы оккупационных органов полиции Крыма в 1941-1944 гг.

Целью работы является создание комплексной, целостной и научной картины периода организации и реформирования внутренней структуры полицейских органов на временно оккупированной территории полуострова.

Новизна данной статьи состоит в первую очередь, в постановке самой проблемы и решении ряда конкретных исследовательских задач, касающихся организационного построения и деятельности полицейских структур полуострова, как вооруженного органа исполнительной власти немецкой администрации. В представленной работе, на основе архивных документов и материалов, значительная часть которых вводится в научный оборот впервые, автором исследуются различные стороны исторического развития крымских органов полиции в период оккупации в 1941-1944 гг.

В ходе разработки и подготовки военно-стратегического плана нападения на СССР А. Гитлер неоднократно подчеркивал, что на оккупированных территориях в России армейские функции будут осуществлять вооруженные силы Германии (вермахт), полицейские функции – СС, а общими вопросами администрирования будет заниматься имперское министерство по делам оккупированных территорий на Востоке [1, с. 210]. Говоря другими словами, фюрер нацеливал руководство третьего рейха не просто на захват восточных территорий, а на их управление и эксплуатацию [2, с. 242].

Все захваченные нацистами, в ходе войны, советские земли намечалось «осваивать» посредством оккупационной администрации. Для этой цели немцы планировали создать на занятой территории Советского Союза четыре имперских комиссариата во главе с рейхскомиссарами [3, с. 328]. Задачи по политическому управлению данных территорий планировалось возложить не только на гражданскую администрацию комиссариатов, но и на СС (охранные отряды, орган внутрипартийной разведки контролировавший весь карательный аппарат страны) и на военное командование в зонах армейского тыла.

Малозначимый, в экономическом плане, Крым важен был немцам в стратегических вопросах. Оккупация Крымского полуострова давала гитлеровцам и их сателлитам ряд преимуществ и далеко идущих перспектив: во-первых, выход на Кавказ, во-вторых, безопасность нефтебаз и перегонных заводов в южной Румынии,

ПРОХОРОВ В.В

в-третьих, ограничение оперативно-тактического маневрирования сил Черноморского флота, из-за потери выгодного района базирования и, наконец, в-четвертых, надежду на скорейшее вступление в войну Турции на стороне Германии.

Для захвата Крыма генерал-фельдмаршал К. фон Рундштедт командующий группой армий «Юг» из своих сил выделил 11-ю немецкую армию под командованием генерала от инфантерии Э. фон Манштейна. Для усиления удара, Манштейну придавались войска 3-й румынской полевой армии, румынские ВВС и воздушный корпус люфтваффе. К середине ноября 1941 г. весь Крым за исключением Севастополя был оккупирован немецко-румынскими войсками. Таким образом, довольно длительное время большая часть полуострова находилась в тыловых армейских зонах, где исполнительная власть принадлежала начальнику тыла группы армий и созданных им военно-полевых комендатур, наделявшихся широким спектром полномочий [4, с. 338].

Местные (ортс) комендатуры создавались в городах, районных центрах, крупных населенных пунктах, на железнодорожных станциях полуострова и подчинялись полевым (фельд) комендатурам. В задачи всех комендатур входило поддержание порядка на оккупированных территориях, охрана армейского тыла, создание и руководство деятельностью органов местного гражданского самоуправления [5, с. 25]. В своей деятельности военные комендатуры тесно сотрудничали с частями полевой жандармерии, подразделениями тайной полевой полиции (функции которой преимущественно направлялись на выявление и пресечение антигосударственной деятельности), группами германской военной разведки и контрразведки (абвера) и органами румынской полиции [6 с. 343-344]. Кроме того, в своей работе, военные коменданты широко использовали полицию порядка в городах и в сельской местности.

С осени 1941 г. и до конца лета 1942 г. полицейские функции на полуострове выполняли подразделения полевой (фельд) жандармерии 11-й немецкой армии. На фельджандармерию возлагались многочисленные обязанности, связанные с поддержанием воинского порядка в тылу немецкой армии; контролем за дорожным движением; предотвращением грабежей и саботажа, разоружением гражданского населения; обеспечением патрулирования улиц на оккупированных территориях; сбором и конвоированием военнопленных; оперативным взаимодействием с органами тайной полевой полиции. Каждая армия вермахта располагала батальоном фельджандармерии, а каждая дивизия ротой. Батальон фельджандармерии имел в своей структуре группу управления, отделение технической поддержки, три взвода фельджандармов и группу обеспечения. Отличительным признаком фельджандарма был горжет (лингкраг) носившийся на груди. Горжеты имели форму «полумесяца» с закругленными концами и штамповались из тонкой стали. На шее горжет удерживался цепью из плоских звеньев. Кроме этого в нижней части левого рукава над общагом носилась лента с надписью «Feldgendarmerie». Подразделения фельджандармерии оснащались велосипедами, мотоциклами с колясками и без, автомобилями повышенной проходимости, автомобилями средней грузоподъемности и автобусами. Вооружение фельджандармов, как правило,

ПОЛИЦЕЙСКИЕ ОРГАНЫ И ОХРАНА ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА НА ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ КРЫМА В 1941-1944 ГГ.

составляли ручные и станковые пулеметы, пистолеты-пулеметы, автоматические пистолеты, реже – карабины [14, с. 7-8, 12-13].

Для выполнения мероприятий связанных с политическим управлением и полицейской охраной оккупированной части СССР, еще весной 1941 г., рейхсфюрер СС Г. Гиммлер учредил в каждом имперском комиссариате должность высшего начальника СС и полиции. Высшим начальником СС и полиции рейхскомиссариата «Украина» с июня 1941 г. являлся группенфюрер СС Ф. Еккельн (с декабря, того же года,oberгруппенфюрер СС Х.-А. Прютцман).

Высшему начальнику СС и полиции рейхскомиссариата, как главному региональному полицейскому руководителю, подчинялись территориальные органы полиции безопасности и СД (служба безопасности рейхсфюрера СС, политическая разведка НСДАП), подвижные полицейские части, охранные дивизии, соединения местной и вспомогательной полиции, группы особого назначения. Кроме этого, главному полицейскому имперского комиссариата подчинялись прикомандированные к каждому генеральному и областному комиссару командиры и начальники СС и полиции городов и районов Украины, Северного Кавказа и Крыма [8, с. 59].

В целом, аппарат высшего начальника СС и полиции копировал полицейские структуры Германии, однако, на местах, территориальные полицейские органы имели некоторые организационные отличия. Несмотря на это, вся немецкая полиция в рейхскомиссариатах, так же как и в метрополии, делилась на две основные группы. К первой группе относились полиция безопасности (Зипо), структурно состоящая из тайной государственной полиции (Гестапо) и уголовной (криминальной) полиции (Крипо). Вторую группу составляла полиция порядка (Орпо), организационное построение которой составляла имперская охранная полиция (Шупо, основная единица этого блока), муниципальная охранная полиция, жандармерия, полицейская пожарная охрана, административная полиция и аварийно техническая служба.

В генеральном округе «Таврия» (куда номинально входил и Крым) должность начальника СС и полиции с ноября 1941 г. занимал группенфюрер СС, генерал-майор полиции и войск СС Л. фон Альвенслебен. Несмотря на то, что центром округа был определен Мелитополь, штаб Л. фон Альвенслебена базировался в Симферополе, что, лишний раз подчеркивало важность вопроса безопасности территории полуострова для немцев. В оперативном подчинении у начальника СС и полиции генерального округа «Таврия» находились местные органы полиции Зипо (являющиеся единым аппаратом проведения оперативно-розыскных и следственных действий) и подразделения особой оперативной группы.

Начальник Орпо Крыма также подчинялся начальнику СС и полиции генерального округа «Таврия». Первому, в свою очередь, были подведомственны местные структуры охранной полиции, железнодорожной охраны, а позднее и вспомогательной полиции порядка, набранной из местных жителей. С августа 1942 г. и до конца оккупации полуострова эту должность занимал генерал-майор полиции К. Хитшлер.

ПРОХОРОВ В.В

Параллельно с германскими полицейскими структурами на территории полуострова действовали части 10-й румынской полицейской дивизии. Подразделения румынской полиции располагались в Евпатории, пгт Гурзуф (Артеке), Симферополе и Феодосии, тесно взаимодействовали с разведывательными и контрразведывательными органами сигуранцы (румынской тайной полицией) и выполняли ту же работу что и немецкая полиция [9, л. 7].

Накануне нападения на Советский Союз совместными усилиями Верховного главнокомандования вермахта (ОКВ) и Главным имперским управлением безопасности (РСХА) создаются четыре оперативные группы (айнзатцгруппы) полиции безопасности и СД (подчинявшиеся начальнику РСХА, обергруппенфюреру СС Р. Гейдриху). Численность каждой айнзатцгруппы составляла от 300-400 до 1000-1200 (по другим источникам до 3000) человек, распределявшихся между 4-5 оперативными командами (айнзатцкомандами) и действовавших в тылах немецких армий. Айнзатцкоманда насчитывавшая от 70 до 120 человек, в свою очередь делилась на тайлькоманды (подотряды) численностью 6-7 сотрудников. На 1000 человек айнзатцгруппы в среднем приходилось 350 служащих войск СС, 150 шоферов и механиков, 100 сотрудников Гестапо, 80 служащих вспомогательной полиции, 130 служащих полиции порядка, 40-45 работников криминальной полиции и 30-35 сотрудников СД. Командный состав групп комплектовался из среднего и старшего начальствующего звена подразделений Гестапо, СД и криминальной полиции. Рядовой состав оперативных групп также набирались из числа сотрудников криминальной полиции, полиции безопасности, войск СС и полиции порядка. Сотрудники айнзатцгрупп носили форму войск СС с нарукавной нашивкой «СД» [10, с. 142-143].

Оперативные группы, в зависимости от определенного района действия на Восточном фронте, получили кодовое обозначение—«А», «В», «С» и «Д». Каждая из них (кроме оперативной группы «Д») закреплялась за отдельной группой армий. Оперативная группа «Д» численностью до 600 человек под командой бригадефюрера СС, генерал-майора полиции О. Олендорфа придавалась 11-й немецкой армии и действовала на территории Бессарабии (Молдавии), на юге Украины, в Крыму и на Кавказе.

Организация полицейских органов в Крыму осуществлялась непосредственно командиром айнзатцгруппы «Д». Именно подчиненными О. Олендорфа на полуострове и были созданы городские и районные отделения полиции порядка. Городская и сельская полиция формировалась сразу же после занятия городов и крупных населенных пунктов Крыма и установления на данной территории немецкой оккупационной администрации. Подразделения полиции формировались в соответствии с довоенным административным районированием полуострова и располагались в Евпатории, Севастополе, Ялте, Алуште, Симферополе, Карасубазаре (ныне г. Белогорск), Сейтлере (ныне пгт Нижнегорский), Тельмановском (ныне Красногвардейском) районе, Ак-Мечетском (ныне Черноморском) районе, в Феодосии, Керчи и других городах и районах Крыма [11, с. 676, 679].

ПОЛИЦЕЙСКИЕ ОРГАНЫ И ОХРАНА ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА НА ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ КРЫМА В 1941-1944 ГГ.

В ноябре 1941 г. все местные полицейские силы рейхскомиссариата преобразовывали во вспомогательную полицию порядка (Шума, от нем. Schutzmannschaft der Ordnungspolizei). Организационную структуру данного формирования составляла: полиция в городах и сельской местности, отряды самообороны, батальоны для борьбы с партизанами, вспомогательная пожарная полиция и резервная полиция охраны концлагерей [12, с. 55].

Центральным органом для всей вспомогательной (или «русской») полиции Крыма являлось Главное управление полиции располагавшееся в г. Симферополе по ул. Салгирной № 16 (ныне пр. Кирова). Главное управление полиции координировало, контролировало и руководило деятельностью местных органов вспомогательной полиции полуострова. В крупных городах полицию возглавляли полицмейстеры, которые отвечали за организацию и функционирование отделений и участков полиции (в Симферополе к примеру, с населением 82.692 человека, в декабре 1942 г. действовало шесть отделений). В более мелких населенных пунктах Крыма начальниками вспомогательной полиции организовывались районные отделения полиции. Личный состав вспомогательной полиции носил черную форму и белые нарукавные повязки с соответствующими надписями.

Активную роль в вопросе формирования подразделений вспомогательной полиции играли органы местного самоуправления. Многочисленные инструкции начальника немецкого гражданского управления в Крыму А. Фраузенфельда прямо предписывали руководителям городских и районных управлений организовывать подразделения вспомогательной полиции на местах.

Добровольно в полицию шли служить бывшие белоэмигранты, белогвардейцы, кулаки и непманы, местные националисты и уголовники. Причины, которые заставляли местных жителей служить немцам, были разные. Одни стали на сторону Германии по политическим соображениям (неприятие большевизма и социальных преобразований), другие от безысходности и малодушия (страх пытка и голода), третьи из-за мести и зависти [13, с. 169].

Несмотря на систематически проводимые наборы и мобилизации в органы полиции, городские и районные отделения Шумы постоянно ощущали нехватку личного состава. Учитывая всю сложность набора и условий работы сотрудников вспомогательной полиции, оккупанты предпринимали действенные меры направленные на поднятие авторитета этой службы. Так, повсеместно в Крыму практиковалась система заложничества. За убийство одного полицейского расстрелу подлежало 50 первых попавшихся местных жителей, если виновные не были обнаружены (заложников убивали также и в случае диверсий, саботажа и укрывательства партизан). С целью предупреждения вспышки инфекционных заболеваний, личному составу вспомогательной полиции периодически проводили профилактические прививки. Для финансирования охраны и поддержания порядка на захваченных территориях немецким армейским командованием вводились разного рода налоги. Одним из самых распространенных был налог за оккупацию, или как его еще чаще называли, «за освобождение», полученные таким образом средства целевым назначением шли на содержание полицейских (с января 1942 г.

ПРОХОРОВ В.В

повсеместно в Крыму данный вид налога устанавливался в размере 8 руб. в месяц с одного человека) [14, с. 4].

Вопреки всем проводимым мероприятиям, у немцев, очень скоро возник дефицит мало-мальски пригодных кадров необходимых для охраны общественного порядка и раскрытия уголовных преступлений. Хроническая нехватка сотрудников, вызванная различными причинами, вынуждала оккупантов возлагать на отдельные полицейские структуры дополнительные функции. К примеру, служащие полиции Зипо одновременно выполняли обязанности Гестапо и криминальной полиции. Таким, весьма оригинальным способом гитлеровцы пытались компенсировать нехватку сотрудников полиции. Повсеместно проведенные соответствующие организационные мероприятия быстро оказались на результатах оперативной работы. Так, в 1 квартале 1943 г. благодаря совместной деятельности органов полиции безопасности и криминальной полиции Симферополя в административном центре полуострова удалось задержать всех членов организованных воровских групп. Потерпевшим была возвращена большая часть похищенных вещей. За отличные показатели в оперативной работе начальник полиции безопасности и СД города наградил 12 наиболее отличившихся сотрудников деньгами и ценными подарками [15, с. 4].

Важное значение в деятельности вспомогательной полиции имела охрана общественного порядка (ООП). Осуществляя ООП подразделения Шумы выполняли широкий круг обязанностей, а именно:

контролировали уборку снега и скол льда с тротуров и прилегающих к домовладениям территорий в зимний период;

следили за благоустройством и санитарным состоянием городов и населенных пунктов;

наблюдали за выполнением постановлений об обязательной трудовой повинности;

пресекали не организованный обмен зерна и продуктов питания;

проводили в жизнь постановления о запрете выпаса скота без пастухов и на не предназначенные для этого площадях;

регистрировали все имеющиеся велосипеды;

контролировали в летний период расход воды при поливе садов и огородов из городского водопровода;

уничтожали всех бродячих собак и кошек;

задерживали детей в возрасте до 16 лет за занятие скверкой и продажей каких-либо товаров;

выдавали номера на гужевой транспорт;

пресекали нарушения порядка в общественных местах;

конфисковывали несвоевременно зарегистрированных, не прошедших ветеринарный осмотр и незатаврованных в установленном порядке лошадей;

предотвращали самовольную порубку и порчу древонасаждений в городах;

проводили карантинные мероприятия, связанные со случаями заболеваний животных;

ПОЛИЦЕЙСКИЕ ОРГАНЫ И ОХРАНА ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА НА ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ КРЫМА В 1941-1944 ГГ.

боролись с аварийностью на городском транспорте (рост дорожно-транспортных происшествий (ДТП) вынудил шефа полиции с марта 1943 г. запретить эксплуатацию автомобилей не прошедших технический осмотр и их управление лицами, не имеющими водительских удостоверений или свидетельств).

Особое место в деятельности органов вспомогательной полиции занимала работа, связанная с профилактикой и пресечением нарушений установленных правил торговли. Для наведения порядка в этой области в начале 1943 г. в крупных городах полуострова была организована торговая полиция (которой передавались некоторые функции вспомогательной). Торговая полиция осуществляла контроль за наличием разрешений на торговлю, скупку, продажу продовольственных и других товаров в магазинах и на рынках; надзор за правильностью заполнения и наличием ярлыков и ценников; контроль за установленными часами торговли в рабочие, праздничные и выходные дни на рынках и улицах городов; проверку исправного состояния и точности показаний мер, гирь и весов.

Подразделения Шумы широко привлекались полицией безопасности и СД к выявлению и задержанию лиц, боровшихся против оккупантов, изъятию оружия у населения, охране тюрем, проведению обысков, арестов и конфискаций. Кроме этого, подразделениями вспомогательной полиции проводилось патрулирование улиц, проверка документов и доставка подозрительных лиц в комендатуру, соблюдение правил светомаскировки, тушение пожаров, обеспечение прописки, паспортного режима и регистрации, оказание помощи гражданскому населению при бомбежках и артиллерийских налетах. Вместе с тем, сотрудники полиции часто внедрялись органами Запо в качестве агентов среди гражданского населения, привлекались к участию в карательных операциях против партизан, а наиболее пригодные из них пополняли личный состав разведывательно-диверсионных школ абвера находившихся на территории Крыма.

На полуострове в период оккупации действовали временные нормы права, т.е. общеобязательные правила поведения, установленные немецкой администрацией и обеспеченные его принудительной силой. Одновременно с этим, значительная часть приговоров и решений по уголовным делам выносилась административными и военными органами во внесудебном порядке, и имели явно выраженный репрессивный характер. Нередко использовались и внесудебные наказания. Действовавшие правовые акты соответствовали установкам фашистского руководства о беспощадном терроре по отношению к советским людям. В директиве Г. Гиммлера «Относительно преследования преступлений против империи или оккупационных властей» от 4 февраля 1942 г. прямо указывалось: «Фюрер считает: в случае таких преступлений наказание лишением свободы, в том числе и пожизненное тюремное заключение, расценивалось бы как признак слабости. Действенного и последовательного устрашения можно достичь лишь смертными казнями...». В соответствии с упомянутой директивой 17 февраля 1942 г. для оккупированных районов СССР были введены «Особые уголовные законы». Но этим законам местным жителям угрожала смертная казнь за оскорбление «чести» НСДАП, германской армии и полиции, за поведение, «понижающие уважение к немецкому государству или немецкому народу», за не доносительство

ПРОХОРОВ В.В

оккупационным властям об антинемецких настроениях или действиях. Претворяя в жизнь установленные нацистами «законы», командиры айнзатцкоманд проводили экзекуции (читай: уничтожение—П.В.) всех членов ВКП (б) и ВЛКСМ, активистов, возможных нарушителей порядка, паникеров и партизан. Кроме этих категорий расстрелу подлежали лица совершившие кражи со взломом из помещений немецких частей, грабежи из опечатанных пустующих квартир, за доказанные акты саботажа, за уничтожение имущества и документов немецких солдат, за незаконное хранение оружия и военного снаряжения, за участие в организованных бандах грабителей, за беспорядки и угрозы гражданскому населению, за пропагандистские выступления, мародерство и за самогоноварение (большое количество тяжелых заболеваний и смертельных случаев от употребления суррогатного алкоголя вынудило начальника полиции взять под личный контроль с весны 1943 г. вопросы производства и сбыта водки и хлебного вина в Симферополе, Симферопольском районе, Карасубазаре и Зуе) [16, с.67; 17, с. 4].

Расстрелу подлежали совершеннолетние мужчины и женщины всех национальностей, даже ранее судимые при советской власти. Проведение подобных акций широко освещалось на страницах крымских газет. Однако, несмотря на существующие строгие возрастные ограничения при исполнении высшей меры наказания, существовали и свои «исключения». Это видно из сообщения выходившей в Симферополе оккупационной газеты «Голос Крыма» в которой в частности указывалось, что: «За кражу 30-и посылок расстрелян 15-и летний житель г. Симферополя работавший в германской части в качестве вспомогательного почтового рабочего».

Кроме расстрелов, оккупанты широко применяли административные санкции (штрафы, конфискации предмета, исправительные работы, административный арест) и тюремные заключения. Административные взыскания применялись в целях воспитания лица, в духе соблюдения немецких законов, а также в целях предупреждения совершения новых правонарушений, как самим правонарушителем, так и другими лицами. Взыскания накладывались за не выполнение постановления по уборке улиц и тротуаров от снега и льда на дворников, домоуправления, комендантов зданий и домовладельцев в виде штрафа от 25 до 100 руб. (с 1944 г. размер штрафа был увеличен до 1000 руб.), повторное не выполнение постановления влекло за собой принудительные работы до двух недель. За неявку для отбытия трудовой повинности (с марта 1943 г. трудовая повинность была распространена на всех мужчин в возрасте от 15 до 65 лет и женщин—от 15 до 45 лет) налагался штраф—1000 руб., за уклонение от работ нарушителей ждал арест до 24 суток с содержанием под стражей. За несоблюдение требований о благоустройстве и санитарном содержании городов налагался штраф в размере 100 рублей. За самовольную вырубку и повреждение деревьев в городах предусматривался штраф в размере 5 рублей. За нарушение правил торговли так же предусматривался штраф, но уже до 5000 рублей с одновременным аннулированием прав торговли. Штрафу до 500 руб. или аресту до 10 суток подлежали родители детей в возрасте до 16 лет задержанных за занятие скupкой и продажей каких-либо

ПОЛИЦЕЙСКИЕ ОРГАНЫ И ОХРАНА ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА НА ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ КРЫМА В 1941-1944 ГГ.

товаров, при этом такие товары подлежали конфискации. За эксплуатацию технически неисправного автотранспорта приведшего к совершению ДТП со смертельным исходом на водителя налагался штраф на 2000 руб. или 2-х недельный арест, с лишением на три месяца водительского удостоверения и конфискацией самого автомобиля. Незаконное (без соответствующего разрешения) производство, независимо для собственного потребления или для продажи, самогонки и других крепких спиртных напитков наказывалось штрафом на 5000 руб. или 3-х недельным арестом. Для сравнения, необходимо сказать, что самую высокую зарплату в тот период получал бургомистр (городской голова)- 1500 руб., мелкие служащие получали от 300 до 700 руб., зарплата квалифицированного рабочего составляла 300 руб. в месяц, неквалифицированного -150.

Тюремному заключению, как более суровому наказанию, подвергались несовершеннолетние преступники за кражи и грабежи. Кроме того, в тюрьмы сроком до двух месяцев заключались торговцы за спекуляцию на рынке, с одновременным наложением ареста на товар.

Отдавая должное оккупационным органам полиции в работе по ООП и «раскрытию» уголовных преступлений не следует забывать, что их сотрудники, и в первую очередь из числа местного населения, предали национально-государственные интересы своей Родины и в годы оккупации установили тесное сотрудничество с немецко-фашистскими захватчиками. Не следует забывать также, что нацисты (не без помощи органов полиции) стремились разрушить национальную культуру Советского Союза, лишить его народы возможности самостоятельного государственного существования, а многие из них вообще истребить.

Таким образом, на протяжении 1941-1944 гг. в оккупационных органах полиции Крыма происходили качественные и количественные изменения, направленные на улучшение организационного построения полицейских структур. С учетом военного времени проводимая работа способствовала приобретению необходимого опыта в деле организации службы, укрепления ООП на полуострове и улучшения борьбы с преступностью.

Список литературы:

1. Блонков О.Ю. Социализм Гитлера (Очерк истории и идеологии).- СПб.: Издательский Дом «Нева», 2004.-480 с.
2. Безыменский Л. Особая панка «Барбаросса». - М.: Издательство Агентства печати Новости, 1972.- 341 с.
3. Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны.-М.: Политиздат, 1974.-Вып. 1.-447 с.
4. Історія держави і права України: Підручник. У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожини.-Том 2.- К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2009.-580 с.
5. Романенко О. Органы управления на оккупированной территории Крыма (1941-1944 гг.) // Military Crimea.-2005.-№ 2.-С. 23-23.
6. Чубєв С.І. Служби Третього Рейха.-В 2-х кн.-Книга I.-СПб.: Издательский Дом «Нева»; М.: «ОЛМА-ПРЕСС образование», 2003.-381 с.
7. Уильямсон Г. Немецкая военная полиция, 1939-1945 / Г. Уильямсон; пер. с англ. А.И. Козлова; худож. Р. Рольфстал.-М.: ACT Астриль, 2005.-61 с.

ПРОХОРОВ В.В

8. Чуев С.Г. Спецслужбы Третьего Рейха.–В 2-х кн.–Книга II.–СПб.: Издательский Дом «Нева»; М.: «ОЛИМА-ПРЕСС образование», 2003.–447 с.
9. Государственный архив Автономной Республики Крым (ГААРК), ф. Р–1289, оп. 1, д. 19.
10. Датнер Ш. Преступления немецко-фашистского вермахта в отношении военнопленных во второй мировой войне.–М.: Издательство Иностранной литературы, 1963.–485 с.
11. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик. / Отв. ред. Никитин Д.Н.–М., 1983.–718 с.
12. Романько О.В. Мусульманские легионы третьего рейха.–Симферополь: Таврия-Плюс, 2000.–92 с.
13. Советская милиция: история и современность (1917–1987).–М.: Юрид. лит., 1987.–336 с.
14. Приказ коменданта // Голос Крыма.–1942.–18 янв.
15. Борьба с преступлениями // Голос Крыма.–1943.–4 марта.
16. Тяглы М.И. Противостояние евреев Крыма нацистскому геноциду (1941–1944) // Культура народов Причерноморья.–2005.–№ 66.–С. 64–74.
17. Постановление полицейского управления // Голос Крыма.–1943.–11 марта.

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 59-63

УДК 94(1=(7/8)): 061.2(=11/8)

Сейдаметов Э.Х.

**ОБРАЗОВАНИЕ АМЕРИКАНСКОЙ ДИАСПОРЫ КРЫМСКИХ ТАТАР.
АМЕРИКАНСКАЯ АССОЦИАЦИЯ КРЫМСКИХ ТЮРКОВ
И ЕЁ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 1961-1969 ГОДЫ.**

Одним из интереснейших и малоисследованных фрагментов крымскотатарской историографии является изучение истории образования, развития и существования крымскотатарской диаспоры, её взаимосвязи и взаимодействия с «материнским» этносом. В данном исследовании речь пойдёт о вопросах возникновения и функционирования одной из самых молодых диаспор крымских татар в США. Здесь же мы попытаемся показать деятельность возникшей в 1960-е годы культурной организации и истоки зарождения политической структуры, выступающей в поддержку крымскотатарскому народу в его борьбе за возвращение на родину – в Крым, восстановление национальных и человеческих прав.

Говоря о формировании крымскотатарской диаспоры в Америке, нужно отметить, что этот процесс проходил на протяжении 20-60-х гг. XX века.

Первая волна эмиграции крымских татар в США пришлась на начало 1920-х гг. Основными причинами переселения в этот период стала гражданская война и голод 1921-22 гг., вследствие чего тысячи крымских татар перебираются в Турцию и Америку.

Вторая волна эмиграции разгорелась в начале 1930-х гг., в результате начавшегося в конце 1920-х гг. в Крыму красного террора, массовых репрессий интеллигенции и руководящих кадров, раскулачивания и депортации средних и зажиточных слоёв населения. Значительное влияние на эмиграционные настроения крымских татар имел развернувшийся по Украине в 1932-33 гг. голодомор, унесший жизни миллионов людей.

Таким образом, в 1920-е, 1930-е гг. спасающиеся от социально-экономических потрясений, политических преследований советских властей крымские татары (в основном имевшие или сумевшие получить турецкое гражданство) перебираются в Турцию, а затем уже в конце 1950-х-начале 1960-х гг. – в Америку. Другая, незначительная часть непосредственно переселяется из Крыма в Америку, положив тем самым начало образованию крымскотатарской диаспоры в США.

Третья волна американской эмиграции (1940-60 гг.) была вызвана последствиями Второй мировой войны. В 1944 г. в период отступления немецких войск из Крыма с ними ушло по данным исследователя М. Алтана, около 10 тыс. беженцев и военноопленных из числа крымских татар. Впоследствии, около 5 тыс. человек вернулись в Советский Союз [1], где многие из них были жестоко репрессированы. Остальная же группа мигрантов осела на территории Румынии, Болгарии, Австрии и Германии.

СЕЙДАМЕТОВ Э.Х.

После окончания Второй мировой войны в 1948-1950-х гг. при помощи ООН 95% крымских татар эмигрируют из Германии в Турцию. В связи с экономическим кризисом в Турции в конце 1950-х гг. представители эмиграционных движений 1930-х, 1940-х гг. переселяются в США, завершив тем самым процесс оформления крымскотатарской общины в этой стране [2, с. 42].

Следует сказать, что, эмигрируя на американский континент, крымские татары заселяли кроме США, территорию Бразилии, Аргентины и Канады. Однако переселение в эти страны было несколько меньше, чем в США. Если говорить о наличии в этих странах организационных структур, заявляющих о своей принадлежности к крымскотатарскому этносу, то по имеющейся информации подобные организации существуют в Соединенных Штатах и Канаде [3].

Возвращаясь к вопросу эмиграции крымских татар в США, отметим, что в результате расселения образовалась крымскотатарская община в Нью-Йорке, Чикаго, Детройте и других городах, насчитывающая на сегодняшний день около 5-7 тыс. человек [4, с. 397; 5]. Наиболее крупно заселенным крымскими татарами районом является Бруклин, квартал Квинс (Queens) штата Нью-Йорк [5].

Благожелательная миграционная политика правительства США к советским эмигрантам, на наш взгляд, обуславливалаась политическими и экономическими соображениями. С одной стороны, в результате появления на послевоенной карте мира двух сверх держав США и Советского Союза, роста военно-политического соперничества и конфронтации между ними, усиления антисоветских настроений в американском обществе, первая была заинтересована заполнить свою страну антисоветским населением. С другой стороны, благожелательность Америки к иммигрантам из Советских стран объяснялась потребностью в дееспособной рабочей силе. Оказавшись в новой стране, многие иммигранты из Крыма трудоустраивались рабочими на различные заводы и фабрики, торговые предприятия. К примеру, группа крымских татар находившихся в послевоенной Германии в американской зоне влияния при поддержке США попадают в Детройт и устраиваются на предприятия машиностроительной, пищевой промышленности [6]. Некоторые приобретают профессию и работают электриками, сантехниками, водителями и т.д. [7]. Таким образом, многие крымские иммигранты, заселившие американские просторы после Второй мировой войны, являлись по своему социальному статусу представителями рабочего класса, хотя естественно среди них были представители интеллигенции и других слоёв населения.

Начало 1960-х годов стало периодом организационного оформления крымскотатарской диаспоры. В это время для удовлетворения различных социальных, культурных, религиозных потребностей представителями диаспоры было решено создать структуру, которая занималась бы разрешением этих задач. 22 ноября 1961 года такая организация была образована и получила название Американская ассоциация крымских тюрков (КТАВ)¹, известная также под

¹ Kırım Türkleri Amerikan Birliği - КТАВ (аббревиатура с турецкого языка).

**ОБРАЗОВАНИЕ АМЕРИКАНСКОЙ ДИАСПОРЫ КРЫМСКИХ ТАТАР.
АМЕРИКАНСКАЯ АССОЦИАЦИЯ КРЫМСКИХ ТЮРКОВ
И ЕЁ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 1961-1969 ГОДЫ!**

названием Американская ассоциация крымских татар. Организаторами общества выступили Ибрагим Дюльбер и писатель, исследователь Мемет Севдияр. Первым председателем крымскотатарского социально-культурного общества стал И. Дюльбер, а в созданный при общине руководящий совет вошли Рифат Ибрагим, Мемет Севдияр, Шевкет Долан, Эдем Чслеби и Рифат Ликсон [8].

Созданное общество начало реализовывать программы по обучению детей и молодёжи национальной истории и языку. Здесь проводились различные культурные мероприятия, отмечались национальные и мусульманские праздники. С 1961 по 1972 годы центр общины находился в арендованных помещениях и постоянно перемещался с одного места на другое. Первый центр крымскотатарской общественности для проведения культурных мероприятий находился в квартале Флетбуш, Бруклин, Нью-Йорк [9, с. 143].

Долгое время Американская ассоциация крымских тюрков была сугубо культурной организацией и не принимала активного участия в судьбе своего народа находившегося в местах депортации СССР. На это было несколько причин: 1) сравнительная недавность становления и активизации крымскотатарского национального движения в СССР в середине 1950-х-1960-х гг., «эхо» которого с большим трудом проникало за пределы железного занавеса; 2) из первого пункта вытекает следующая причина - низкий уровень информированности диаспоры о национальной борьбе соотечественников. В «свободном» мире вплоть до 1970-х гг. достоверных источников о национальном движении было очень мало, не больше, чем в СССР в этот период [10, с. 30]. По словам одного из активистов крымскотатарского движения в Америке М. Б. Алтана, про крымскотатарское татарское движение в Советском Союзе до КТАВ доходило очень мало информации. Кое-что стало известно после возникновения в Советском Союзе диссидентского движения, которое началось процессом над Андреем Синявским и Юрием Даниэлем (10 февраля 1966 г.), а также в связи с деятельностью Александра Солженицына и других [9, с. 143]; 3) трудности, возникающие при обустройстве крымских татар в Америке, также явились причиной, не позволяющей уделять достаточного внимания зарождающемуся крымскотатарскому движению; 4) и, наконец, нежелание некоторых представителей общины входить в КНД, считая, что политическая активность не будет правильной, что диаспора должна идти по культурному пути развития.

Однако уже в 1960-е годы формируется и политически ориентированное ядро крымскотатарской диаспоры, которое с большим трудом добывая и распространяя информацию о положении своих соотечественников в Советском Союзе, старалось направить свои старания и усилия в дело возвращения своего народа на родину.

Одним из представителей зарождающегося политического направления общины был Мемет Муедин Севдияр – крымский татарин, эмигрировавший в Соединённые Штаты Америки в начале 60-х годов. Обосновавшись в Америке, он сразу же включается в жизнь диаспоры, принимает активное участие, как в культурной, так и в политической жизни землячества, является одним из создателей Американской ассоциации крымских тюрков. Имея высшее педагогическое

СЕЙДАМЕТОВ Э.Х.

образование, М. Севдияр читает лекции детям и молодёжи по истории, языку и культуре крымских татар. С целью оповещения общественности о крымскотатарской проблеме М. Севдияр участвует и выступает с докладом о положении крымскотатарского народа на научном совещании, устроенном ООН. Принимает участие в создании антикоммунистического Союза порабощённых тюркских народов. Вместе с председателем этого союза Гарипом Султаном и другими распространял информацию о трагической судьбе и современном состоянии своего народа, находящегося в депортации. 22 апреля 1962 года на вечере знакомств, организованном с целью духовно сблизить входящие в союз народы, представители каждого народа демонстрировали элементы собственной культуры. Так, узбеки знакомили собравшихся с личностью Алишера Навои, казанские татары – со знаменитым поэтом Абдуллой Тукаем, азербайджанцы – с личностью Хусейна Джавида. М. Севдияр рассказал о Бекире Чобан-заде. Двадцать седьмого сентября того же года Мемет Севдияр выступал с лекцией о проблемах крымских татар на конференции Мидл-Истского института, где также обсуждалось положение в Идель-Урале (Поволжье), в Туркестане и Азербайджане.

Другой представитель татарской общины – казанский татарин Г. Султан, работающий на радиостанции «Голос Америки», принимал участие за счёт радиоцентра в двух международных конференциях, проходивших в Багдаде и на Кипре, где распространял среди делегатов мусульманских стран информацию о положении крымских татар.

В то время, как в Советском Союзе велись преследования активистов национального движения, в эфире американской радиостанции «Свободная Россия» несколько раз звучали выступления на крымскотатарском языке, оказывая тем самым духовную поддержку преследуемым активистам [11].

Таким образом, эмиграционные процессы крымских татар из Крыма и Турции в Америку в 20-х – начале 60-х гг. XX века привели к возникновению небольшой крымскотатарской диаспоры. За период существования диаспоры с 1920-х по 1969 годы можно выделить три основных процесса:

- 1) Расселение и обустройство большей части диаспоры в Соединенных Штатах Америки;
- 2) Создание культурной организации – Американской ассоциации крымских тюрков;
- 3) Зарождение политически активного ядра диаспоры, оказывающего содействие в борьбе крымскотатарского народа за возвращение на родину, восстановление национальных и человеческих прав.

Список литературы:

1. Алтан М.Б. Письмо Эльдару Сейдаметову, 6.02.2005. – Архив автора.
2. Сейдаметов Э. Кырымтатар миллий арекетинде Америка диаспорасынынъ ролю // Birlik. – New-York: Qirim Fondu, 2003. – yil: 4, sayi 8. – S. 37-61.
3. Крымскотатарская община Канады // <http://tatarworld.com/index.php>
4. Крымскотатарская Энциклопедия. [Под ред. Р. Музафарова]. – Симферополь: «Ватан». 1993.

**ОБРАЗОВАНИЕ АМЕРИКАНСКОЙ ДИАСПОРЫ КРЫМСКИХ ТАТАР.
АМЕРИКАНСКАЯ АССОЦИАЦИЯ КРЫМСКИХ ТЮРКОВ
И ЕЁ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 1961-1969 ГОДЫ.**

5. Altan M.B. The Crimean Tatar National Movement and the American Diaspora // www.iccrimea.org/scholary/diaspora/html
6. Интервью с Айшс Сейтмуратовой (апрель 2005 г.). – Архив автора.
7. Письмо Фикрета Юртера к Э. Сейдаметову (18.04.2001 г.). – Архив автора.
8. Kirim Turkleri Amerikan Birliginin Kurulus Tarihi // <http://www.kirim.us/aboutus.html>;
9. Алтан М. Б. Кримськотатарська діаспора у кримськотатарському національному русі.// Кримські татари: історія і сучасність (до 50-річчя депортації кримськотатарського народу): матеріали міжнародній науковій конференції (Київ, 13-14 травня 1994 р.).– К., 1995. - С. 140-146.
10. М.Губогло, С.Червонная. Крымскотатарское национальное движение. Том 1. История. Проблемы. Перспективы. - Москва. - 1992. – 330 с.
11. Письмо Фикрета Юртера к И. Хайрову (19. 08. 1997 г.). – Архив автора.

Ученые записки Гаврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 64-72

УДК 327 [(477)+(410)]

Гогунская Т.А.

УКРАИНСКО-БРИТАНСКИЕ СВЯЗИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Процесс утверждения Украины как молодого независимого государства на международной арене продолжается до сих пор. Большое значение в этом направлении имеет формирование плодотворных, взаимовыгодных и равноправных отношений как с соседними государствами, так и с более удаленными странами европейского континента. Одной из таких стран является Великобритания, которая рассматривается в Украине в качестве наиболее вероятного союзника в деле укрепления связей украинского государства с Европейским Союзом. Основанием для подобного прогнозирования служит позитивная в целом история украинско-британских контактов на протяжении предыдущих веков, сформировавшая благоприятную почву для дальнейшего двустороннего сотрудничества.[1] Не отрицая данного факта, следует все же обратить внимание на ряд нюансов, характеризовавших украинско-британские отношения в прошлом, чтобы объективно оценить возможные перспективы взаимодействия наших стран.

Начало общению наших народов было положено еще в период существования древнерусского государства, несмотря на то, что расстояние от британских островов до Руси преодолевалось в тем время за несколько месяцев. Свидетельством тому служит ряд неопровергаемых фактов. Во-первых, на территории Киевской Руси были выявлены многочисленные находки англосаксонских пенни. В Британии эту монету стали впервые чеканить с VIII века, но на Русь массово пенни стали проникать с X века.

Во-вторых, для периода расцвета Руси было характерно заключение династических браков с правящими династиями европейских государств, в том числе и Англии. Сегодня насчитывают не менее 13 подобных союзов, созданных в XI-XIII веках. Одним из самых знаменитых браков считается союз Владимира Мономаха (великого князя Киевского, внука Ярослава Мудрого) и Гиты (английской принцессы, дочери английского короля Гарольда). В течение трех десятилетий Гита была великой княгиней Киевской. Один из ее сыновей – Мстислав, стал последним правителем единого древнерусского государства, как в свое время его дед был последним англосаксонским королем, убитым во время нормандского завоевания Англии. Мстислав даже носил второе имя – Гарольд в честь деда. Пребывание Гиты на Руси отразилось не только на родословном древе киевской княжеской династии, но и повлияло на процесс создания одного из известных памятников древнерусской литературы – «Поучение Владимира Мономаха». Именно рассказы Гиты об «Отцовских поучениях» VIII века, которые использовались для воспитания королевских детей в Англии, могли послужить поводом и примером для работы Владимира Мономаха над своим самым знаменитым сочинением. Тот патриотизм и стойкость в борьбе за свою родную землю, которые были присущи англичанам, возможно тоже сыграли свою роль в

УКРАИНСКО-БРИТАНСКИЕ СВЯЗИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

становлении древнерусской патриотической литературы, направленной на идейную борьбу с исторически обусловленным распадом государства Русь. О судьбе Гиты и ее влиянии при дворе Владимира Мономаха имеется подробное исследование академика М.П.Алексеева.[2]

Третьим фактом, неоспоримо доказывающим контакты между Англией и Русью, является упоминание о земле Английской в «Повести временных лет» Нестора-летописца. В данном произведении прослеживается осведомленность как о географическом расположении, так и о происходивших событиях на британских островах. Помимо вышеперечисленных фактов, есть также свидетельства о развитии торговых отношениях между двумя странами, о службе англосаксов в древнерусских дружинах и даже о существовании шотландского монастыря и церкви в Киеве в XII веке.

Эти первые контакты между Русью и Англией, тем не менее, можно только с большой натяжкой назвать первым опытом общения английского и украинского народов. Связано это с тем, что несмотря на появление многочисленных концепций этногенеза украинского народа, наиболее аргументированной пока остается теория формирования украинского этноса в результате распада древнерусской народности. Навряд ли и англосаксы в средние века каким-то образом различали по этническим признакам население Руси. Все это говорит о том, что позитивный характер взаимоотношений Англии и Руси в XI-XII веках подготовил благоприятную почву для дальнейшего общения англичан с восточными славянами в целом, вне зависимости от того, кто это – украинцы, русские или белорусы.

В период литовско-польского господства на украинских землях двусторонние контакты были ограничены в основном сферой внешней торговли. В XIV веке к нам постепенно проникает английское сукно, которое к концу XVI-XVII веков стало популярным материалом у населения Речи Посполитой. С другой стороны, на британских островах большим спросом в этот период пользовалось украинское зерно и древесина. Весомое значение в строительстве английского флота, являвшегося признаком авторитета и могущества британского королевства, имело поступление корабельной древесины из украинских лесов.

Первые попытки установления внешнеполитических отношений между двумя народами относятся к середине XVII века, когда на двух противоположных концах Европы – на британских островах и восточной окраине Речи Посполитой – происходили бурные события революционного характера. На Западе проходила Английская революция во главе с Оливером Кромвелем, на Востоке – национально-освободительная война под предводительством Богдана Хмельницкого. Учитывая единые временные рамки, сравнение этих событий и их лидеров началось еще в XVII веке их современниками. Так Шевалье в предисловии к книге «История войн казаков против Польши» назвал Хмельницкого казацким Кромвелем. Жан Лоре в газете «Историческая муз» писал о «двуих наивысших бунтовщиках», как их называли при французском королевском дворе. Сравнивали Кромвеля и Хмельницкого и итальянские историки того времени. Польский историк Леопольд Кубала писал: «Чужеземцы сравнивали Хмельницкого с Кромвелем, так как это

ГОГУНСКАЯ Т.А.

сравнение напрашивалось само собой, особенно в те годы, когда оба они привлекали к себе исключительное внимание на Западе и Востоке».[3]

У них действительно было очень много сходства. Во-первых, разница в возрасте составляла всего четыре года (Б.Хмельницкий был старше) и умерли они с разницей в один год практически в одинаковом душевном состоянии разочарования, угнетения и одиночества. Во-вторых, обоим удалось сформировать армию на схожих принципах, что позволило им достичь поразительных результатов в военном отношении. В-третьих, преемник как одного, так и другого не оправдывали надежд. В-четвертых, государственная система, которую создали в своих странах оба этих великих человека, оказалась недолговечной. И это не считая многих похожих черт характера, таких как целеустремленность, жесткость, требовательность, дальновидность и т.д.

Но главное, что объединяло Б.Хмельницкого и О.Кромвеля, это общий враг – католицизм. Кромвель, как и вся пуританская Англия с уважением и вниманием следила за лондонской прессой, которая публиковала отчеты о боевых действиях в украинских землях и весьма компетентно информировала англичан о содержании переговоров и заключенных договоров между Б.Хмельницким и польским королем. Еще будучи генерал-лейтенантом армии парламента, О.Кромвель дальновидно пытался завязать отношения с Б.Хмельницким как с потенциальным союзником в борьбе с Папой Римским и католическим алиянсом. Об этом свидетельствует сохранившийся титульный лист письма О.Кромвеля к Б.Хмельницкому, отправленного в 1649 году и содержащего следующее уважительное титулование украинского гетмана: «Богдан Хмельницкий, божьей милостью генералиссимус войска и стародавней греческой религии и церкви, владетель всех запорожских казаков, страх и уничтожитель польской империи, завоеватель крепостей, преследователь язычников, антихристов и иудеев...».[1]

Еще одним фактом, подтверждающим попытку О.Кромвеля установить связь с Б.Хмельницким, является отправка в Бранденбург в 1657 году своего личного представителя, генерал-комиссара Джейферсона. По некоторым данным, в это время О.Кромвель хотел реализовать идею Большой антигабсбургской, антиримской и антиконтрреформационной коалиции, в которую на востоке должны были войти Московское царство и Войско Запорожское, а на севере – Шведское королевство. Однако Московское царство в это время ввязалось в войну со шведским королем, что и спасло Речь Посполитую от полного уничтожения. Планам Кромвеля не суждено было сбыться и первая попытка установить внешнеполитический контакт с молодым украинским государственным образованием окончилась неудачей.

Несмотря на это, английская политика в дальнейшем практически всегда характеризовалась сочувственным и весьма позитивным отношением к православному населению Речи Посполитой и их борьбе с насильственной политикой католичивания. В частности, британское правительство в последние десятилетия XVII века выступало с демаршами против преследования в Польше некатолического населения. Правящие круги Англии внимательно следили за происходящими событиями и в других украинских землях, особенно в период

УКРАИНСКО-БРИТАНСКИЕ СВЯЗИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

гетманского правления И.Мазепы. Это объяснялось необходимостью формирования общего представления о том, что происходит в Российской империи, которая в течение XVIII века увеличила свои владения и приобрела весомую роль в международной политике. Таким образом, к той благоприятной почве, сложившейся в период существования Киевской Руси, к XVII веку в общении англичан с украинцами добавился еще религиозный фактор, способствовавший сближению Пуританской Англии с православными населением Восточной Европы в борьбе против католического влияния. Но опять же четкого восприятия украинцев как самостоятельного этноса в глазах англичан до сих пор сформировано не было и сохранялось общее позитивное отношение к восточным славянам, сочетавшееся со стремлением контролировать и направлять в нужное русло растущую мощь Российской империи как преемника древнерусского государства восточных славян.

Попытки установления украинско-британских политических контактов с середины XVII века вплоть до революционных событий 1917-1920 годов практически больше не предпринимались. Сфера двусторонних связей в этот период в основном касалась взаимовлияния в экономической и культурной областях. Но опять же вхождение большей части украинских земель в состав России накладывало свой отпечаток на общение двух народов.

В экономическом направлении можно отметить значительный вклад англичан в дело укрепления, освоения и застройки украинского региона во второй половине XVII-XIX веках. С переходом Гетманщины под протекторат Московского государства в 1654 году в украинских землях начинается использоваться английский опыт в строительстве укреплений. В частности, Патрик Гордон (1635-1699), генерал шотландского происхождения, состоявший на службе у русского царя, был также известным инженером-фортификатором и одним из руководителей строительства укреплений Чигирина и Старой Киево-Печерской крепости, а также моста через Днепр. К тому же сын Патрика Гордона учился в Киевском коллегиуме, а сам генерал оставил после себя дневниковые записи, в которых есть и описание избрания И.Мазепы на гетманскую должность.

В XVIII веке участие англичан в продвижении границ Российской империи на юг к Черному морю сохранилось даже в географических названиях. Знаменитые Меклензьевые горы близ Севастополя получили свое название в честь адмирала Томаса Меклензи, шотландца по происхождению, состоявшего на службе в российском флоте. В 1783-86 годах Томас Меклензи командовал Черноморским флотом и соответственно принимал участие в становлении как флота, так и появлении нового города-порта на крымском полуострове.

Береговое строительство в Севастополе в XIX веке было продолжено другим английским инженером-полковником Джоном Уptonом, тоже находившимся на российской службе в Морской строительной части в 1833-49 годах. Он являлся автором проекта благоустройства известной в Севастополе Графской пристани. Дж.Уpton также проектировал и строил сухие доки, водопровод, сооружения адмиралтейства – набережные, пристани, магазины (склады) в Севастополе. Он же провел изыскания и выполнил проект планировки центральной части города. Дело

ГОГУНСКАЯ Т.А.

отца продолжали и его потомки, оставившие свой архитектурный след в застройке Севастополя.

Во второй половине XIX века бурное развитие Новороссийского края Российской империи все больше привлекало внимание британских предпринимателей и финансистов. Их интерес теперь не ограничивался только поставками зерна и морскими портами, а распространялся на промышленные районы юго-западной окраины Российской империи. Выходцы с британских островов начали активно вкладывать капиталы в развитие тех отраслей промышленности, которые эффективно развивались уже в Англии – машиностроение и черную металлургию.

Самым знаменитым английским предпринимателем и основателем крупнейшего металлургического завода и города Донецк был англичанин Джон Юз. В строительстве и работе завода принимали участие около сотни британских специалистов – металлургов и горняков. В сентябре 1873 года Юзовский завод стал работать по законченному циклу и вскоре вышел на первое место в Российской империи по выпуску металла. Но главная новация Юза заключалась в том, что впервые в металлургии Украины и Российской империи он использовал минеральное топливо – кокс. Основанный Дж.Юзом промышленный поселок для проживания английских инженеров и мастеров, приглашенных им на работу, в XX веке вырос в крупный промышленный город. В 2001 году в Донецке (бывшей Юзовке, носившей это имя до 1924 года) открыли памятник основателю города англичанину Джону Юзу.

Таким образом, англичане, состоявшие на российской службе или имевшие определенные договоренности с российским правительством, способствовали обустройству, развитию и процветанию Юго-Западного края Российской империи, который сегодня является неотъемлемой частью Украины. Но опять же в этом экономическом сотрудничестве не прослеживались непосредственно украинско-британские контакты, а очевидно было общее позитивное отношение к восточнославянскому населению и региону. Тот факт, что эти контакты проходили в обязательном порядке через российские правительственные структуры, способствовал установлению плодотворных именно англо-российских отношений, не выделяя в них наличия украинского фактора.

Несколько иная ситуация двустороннего общения сложилась в культурно-образовательной сфере. Начиная с XVII века, отдельные украинцы пополняли свои знания в знаменитых английских университетах. Так, неординарный мыслитель и политический деятель Юрий Немирich прослушал лекции в университетах Оксфорда и Кембриッжа. Еще одним выдающимся уроженцем Украины, изучавшим уже в XVIII веке в университете Глазго математику, медицину и с особым старанием юриспруденцию, был Семен Ефимович Десницкий. Особое влияние на него оказали лекции А.Смита по «нравственной философии», благодаря которым Десницкий усвоил зачатки историко-сравнительного метода в юриспруденции. Благодаря переводам и лекциям С.Десницкого в Московском университете в

УКРАИНСКО-БРИТАНСКИЕ СВЯЗИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

России, в том числе и в Малороссии, смогли ближе познакомиться с особенностями британской правовой системы и законодательства.

В XIX веке практика отправки молодых дворян из России, в том числе украинского происхождения, в Англию с просветительской целью становится достаточно распространенной. Появление в России замечательных произведений английских авторов, таких как Р.Бернс, У.Шекспир, Дж.Байрон и другие, оказывало неизгладимое впечатление на формирующуюся украинскую творческую интеллигенцию. Т.Шевченко восхищался поэзией Р.Бернса и хорошо знал произведения Дж.Байрона и У.Шекспира, часто в разговоре использовал цитаты из них. И.Франко не только прекрасно знал английскую классику, но и прилагал много усилий и труда для ознакомления украинцев с лучшими произведениями Р.Бернса. Переводами английского фольклора и литературы занимались и другие выдающиеся представители украинской культуры – П.Кулиш, Н.Старицкий, Ю.Федькович, Л.Украинка. Популярностью в Украине пользовалась не только английская классика, но и достижения английской науки. Известный украинский ученый и идеолог Н.Костомаров подробно изучал опыт английского историка Т.Маколея и особенно попытки последнего в осуществлении политического анализа явлений прошлого и современности.

Все это способствовало знакомству с английской культурой украинского населения еще с XVII века, в то время как в Британии начали узнавать о существовании самостоятельного украинского этноса и его культуре только в XIX веке в период украинского национального возрождения. До этого сведения об этом регионе в работах английских и европейских исследователей носили отрывочный характер и не освещали самобытности и этнической самостоятельности населения украинских территорий, входивших как в состав польского, так и российского государств.

В начале XIX века в Великобритании появились первые словесно-нотные публикации украинских песен, которые включали лирику и песни танцевального характера с преобладанием казачковой ритмики. Появляются также и другие фольклорные публикации – интерпретации и переводы украинских сказок. Активную деятельность разворачивают первые английские украиноведы В.Морфилл и В.Ролстон. В этот период украиноведческая тематика впервые вводится в «Британскую энциклопедию». На рубеже XIX-XX веков украинские мотивы прослеживаются и в произведениях английских писателей. Показательным примером здесь может служить книга Э.Л.Войнич «Овод», написанная под влиянием встреч с известным народником Сергеем Кравчинским и его деятельности. И хотя последний был ярким представителем общероссийского народнического движения, определенные самобытные украинские черты характера уроженца села Новый Стародуб Херсонской губернии прослеживаются в образе главного героя бессмертного «Овода». Сама же писательница до конца жизни сохранила увлечение украинской тематикой, она с удовольствием выучила украинский язык и перевела на английский украинские народные песни и поэзию Т.Шевченко, поддерживала связи со многими представителями украинской интеллигенции.

ГОГУНСКАЯ Т.А.

Тем не менее, необходимо отметить, что сведения об украинском этносе и его культуре в Великобритании и в этот период были немногочисленны и известны достаточно узкому кругу англичан. Только к концу XIX века был замечен небольшой прогресс в этом направлении, связанный с деятельностью украинских эмигрантов в Лондоне и их публикациями в английской прессе. В частности, известный представитель украинской интеллигентии М.Драгоманов знакомил британского читателя как с культурными достижениями, так и с современными проблемами украинского народа. С другой стороны некоторые британские ученые проявляли исследовательский интерес к истории и культуре Украины. В 1914 году вышла книга «Украина» под псевдонимом Б. Сендса, за которым скрывался Дж.Рафалович, являвшийся также и автором английского перевода работы М.Грушевского «Историческая эволюция украинских проблем».

Подобные исследования все же не способствовали постепенному формированию в Великобритании нового восприятия Юго-Западного края Российской империи и его населения. Институт славистики и восточноевропейских исследований, открытый в начале XX века в Лондонском университете, имел перспективное значение в расширении знаний об Украине в основном в узком кругу британских ученых. Рост симпатий английской общественности к проблемам украинского народа неразрывно был связан со всеобщим интересом к российскому революционному движению. Британские острова не раз принимали революционеров-эмигрантов из России и не пренебрегали проведением на территории своего государства съездов общероссийских политических партий.

В определенной степени целостное восприятие восточнославянских народов у англичан и привело к провалу дипломатических контактов между Великобританией и молодым украинским государством, возникшим в результате революционных событий в Российской империи 1917-18 годов. На тот момент английское правительство было заинтересовано только в одном – продолжении войны на Восточном фронте до полного разгрома стран Четверного союза. Неспособность украинского правительства в этот период создать дееспособный государственный аппарат, взять под контроль все украинские территории, непоследовательность как в действиях по формированию украинской армии, так и в поисках союзников против большевиков – только подтвердили мысли англичан в необходимости сохранения единой и неделимой России.

В тоже время Лондон проявлял заинтересованность в отношении западно-украинского населения. Отстаивая этнический принцип определения границ в Восточной Европе после Первой мировой войны, английское правительство выступало против аннексии Восточной Галиции и Волыни Польшей. На протяжении нескольких лет премьер-министр Великобритании Д.Лloyd-Джордж сдерживал курс других держав Антанты на удовлетворение требований Варшавы. Только после его отставки Польша смогла добиться международно-правового признания присоединения украинских земель к своему государству. Тем не менее судьба украинцев в Польше по-прежнему привлекала внимание британских политиков, которые не раз поднимали вопрос о Восточной Галиции в Лиге Наций и

УКРАИНСКО-БРИТАНСКИЕ СВЯЗИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

высказывали неодобрение действий польских властей, особенно в период «апацификации». Но опять же это объяснялось общим позитивным отношением к восточным славянам, не разделяя их четко на самостоятельные народы. Подтверждением тому служит тот факт, что авторитетные английские государственные деятели с пониманием восприняли акт воссоединения Западной и Восточной Украины в 1939 году, а английская дипломатия настойчиво советовала польскому эмигрантскому правительству признать правомерность подобного шага, исходя из исторических и современных реалий.

Вхождение Украины в качестве УССР в состав СССР ограничивало самостоятельную внешнеполитическую деятельность республики на международной арене, что соответственно не способствовало формированию плодотворных англо-украинских двусторонних контактов. В советский период истории не произошло существенных изменений и в культурном диалоге наших народов. По-прежнему украинское население владело большими познаниями в области английской истории, искусства и особенно литературы, лучшие произведения которой не только переводились на украинский язык, но и привлекали внимание украинских исследователей и критиков. В то время как англичане имели только немногочисленные и отрывочные сведения об украинской самобытной культуре и самостоятельной истории.

Ситуация постепенно начала меняться только с обретением Украиной независимости. Процесс этот оказался очень длительным и сложным, так как сложившееся в течение нескольких веков целостное восприятие восточнославянских народов укоренило в сознании англичан неразрывность украинского и русского народов с лидирующими позициями Москвы. После распада Советского Союза британская дипломатия главные усилия направляла на установление плодотворных двусторонних отношений с Россией, в то время как украинско-британские связи оставались на периферии английских интересов. Об этом говорят редкие двусторонние встречи на высшем уровне и минимальный в целом уровень политических контактов Великобритании и Украины. Определенный прогресс наблюдался только в сфере экономического и культурного сотрудничества, хотя и здесь до полного использования имеющегося потенциала еще очень далеко.^[5]

События «оранжевой революции» несколько оживили украинско-британские отношения, что дало повод для весьма оптимистических прогнозов украинской стороны на дальнейшее сотрудничество с Великобританией, особенно на пути интеграции Украины в Европейский Союз. Тем не менее, проведенный экскурс в историю украинско-британских контактов свидетельствует о том, что реальный диалог без каких-либо посредников между нашими народами начался только с 31 декабря 1991 года, когда Лондон официально признал существование независимого украинского государства. В тоже время российское влияние на развитие двусторонних отношений сохраняется и сегодня и игнорирование данного факта не является дальновидным при разработке внешнеполитической линии украинской дипломатии. Необходимо также учитывать и сложную внутриполитическую

ГОГУНСКАЯ Т.А.

ситуацию в Европейском Союзе, которая является главной заботой английского правительства.

Поэтому, оценивая ближайшую перспективу, можно прийти к выводу, что, с одной стороны, Лондон по-прежнему будет ориентироваться на Россию, а с другой стороны, прагматично отстаивать свои позиции внутри Евросоюза. Украина продолжает находиться на периферии английских интересов, и констатировать коренной перелом в отношениях Великобритании и Украины пока преждевременно. Внесение корректив в сложившуюся ситуацию требует от украинской дипломатии большого мастерства и многих усилий. К сожалению, на современном этапе Украина, признанная официально в мировом сообществе, не реализовала весь свой потенциал возможного влияния на международной арене и только начинает заявлять о себе самостоятельно. Разумное сочетание национальных интересов украинского народа с его историческим опытом общения с другими народами (без преувеличения) может стать благоприятной основой для налаживания реально взаимовыгодных партнерских отношений как с Великобританией, так и с другими странами мирового сообщества.

Список литературы:

1. Литвин В.М. З історії українсько-британських відносин // Голос України. – 2003. – 26 квітня.
2. Алексеев М.П. Англосаксонская параллель к «Поучению» Владимира Мономаха. – Л., 1935.
3. Кравецевич-Рожнецкий В. «Красная армия» Оливера Кромвеля // Зеркало недели. -- 2002, 27 июля – 2 августа.
4. См. подробнее. Гогунська Т. Розвиток українсько-британських відносин після 1991 року: досягнення та перспективи // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – №65. – С.60-63.

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 73-83

УДК 94(71)"1867/1931"

Судак I.

ПРОЦЕС ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В КАНАДІ (1867 – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Утворення канадського Домініону в 1867 р. у складі чотирьох провінцій (Онтаріо, Квебек, Нова Шотландія та Нью-Брансуйк) поклало початок виникненню єдиної загальноканадської держави [3, р. 33]. На шляху завершення територіально-політичного об'єднання Канадської федерації існувала велика кількість перешкод. Політичні відмінності та різноманітність національного складу, релігійна розрізненість, регіоналізм та величезні території – все це робило завдання політичного та територіального об'єднання в єдиній державі надзвичайно складним.

Перший після утворення федерації уряд очолив лідер консервативної партії Дж. А. Макдональд (1867-1873 рр.), до складу якого увійшли представники чотирьох провінцій, майже всі із числа батьків-засновників конфедерації (так у канадській історіографії прийнято називати осіб, що представляли провінційні уряди в процесі утворення Канадської федерації). Макдональд доклав чимало зусиль для того, щоб утворити коаліційний уряд, який представляв би не тільки регіональні інтереси, але також дві головні політичні течії – консерваторів та лібералів, які мали місце в Центральній Канаді та утворювались в інших провінціях [20, pp. 122-125].

Саме Макдональд стояв на позиціях сформувати сильний центральний уряд, який повинен відігравати велику роль у розвитку Канади, зокрема: фінансуванням залізничного будівництва, стимулюванням імміграції, створенню захисних тарифів та колонізації Західних прерій, що відігравали ключову роль для подальшого процесу федералізації Канади та розвитку її регіональних особливостей [9, pp. 227-228]. Але найголовнішим та найскладнішим завданням було об'єднання в межах єдиної держави великих територій Заходу та інших провінцій, що залишились поза початково утвореним союзом.

Макдональд та його колеги зіштовхувались з невірою у можливість об'єднання в одній державі настільки великої та малозаселеної території. І все ж об'єктивна тенденція була такою, що Макдональду вдалось доволі швидко подолати супротив опозиційних сил в Атлантичних провінціях (Нова Шотландія, Нью-Брансуйк та Острів Принца Едуарда). Поступки матеріального характеру зіграли при цьому важливу роль, але головними були заходи, прийняті щодо будівництва засобів сполучення.

Ці заходи привели до складу федерації в липні 1873 р. ще одну провінцію – Острів Принца Едуарда [1, р. 89]. Федеральний уряд взяв на себе сплату всіх боргів провінції, добудову залізниць на острові, забезпечення регулярного транспортного та телеграфного зв'язку з материком, надання уряду провінції субсидій для викупу значних масивів земель у великих землевласників, а також інші пільги на рівні з іншими провінціями [1, pp. 90-93].

СУДАК I.

Основним фактором, що визначив міцність зв'язків Атлантичних провінцій з Центральною Канадою, стала міжколоніальна залізниця, яка відкрилась 1 липня 1876 р., з'єднавши порти Сент-Джон і Галіфакс з Квебеком [4, pp. 152-155]. Таким чином, східна частина Канади, окрім Ньюфаундленду, котрий залишався англійською колонією до 1949 р., увійшла до складу Канадської федерації [14, pp. 59-61].

Більш складним виявилось вирішення проблеми включення до складу Канадської федерації значної території на захід від Великих озер. Всі ці землі аж до Скелястих гір знаходилися у фактичному володінні британської Компанії Гудзонової Затоки [9, pp. 229-231]. Зрозуміло, що не Канада, а Великобританія повинна була врегулювати питання компенсації британським акціонерам, а потім передати землі Канаді. В результаті низки переговорів Компанія відмовилася від своїх претензій на канадський Захід за великий викуп. При цьому питання стосовно передачі земель вирішувалось без будь-якого врахування прав населення, яке проживало на цій території - індіанців і англо- та франкометисів (нащадки від змішаних шлюбів індіанців та європейців). Це і стало причиною повстання в районі злиття річок Ассінібоя та Ред-Рівер в 1869-1870 рр. [22, pp. 4-6]

Канадський Захід на певний історичний період перетворився на об'єкт господарського освоєння Домініону, що було об'єктивною необхідністю та мало важливе значення для завершення процесу утворення єдинії канадської держави та розвитку її національного ринку та національної економіки, яка носила переважно аграрний характер. Значний колонізаційний фонд земель на Заході міг стати важливою основою для розвитку сільського господарства та, що більш важливо, відкрити шлях залізничному будівництву – єдиному засобу з'єднати розпорощені території Домініону в єдиний господарський комплекс [7, pp. 11-12].

Лондон був особливо зацікавлений в освоєнні Заходу та у відкритті дороги до Тихого океану з економічних та політичних причин. Оскільки тихоокеанські порти стали б вигідними для торгівлі із західним узбережжям США та Азії [7, p. 13].

Після довготривалих торгів Компанія Гудзонової Затоки передала в 1868 р. уряду Канадської федерації суверенітет над Землею Руперта (велика територія, що знаходилась у володінні Компанії), отримавши за це грошовий викуп у сумі 1,5 млн. доларів та право зберегти за собою землі навколо торгових факторій [9, pp. 232-234].

Таким чином, федеральна влада отримала право на територіальне володіння, що в п'ять разів перевищувало початкову територію Домініону. Правлячі кола федерального уряду безжалісно ставились до населення західних земель, включаючи метисів та індіанців, які не отримали самоуправління [22, pp. 7-11].

Датою офіційної передачі Домініону володіння Компанії Гудзонової Затоки було встановлено 1 грудня 1869 р., але федеральний уряд не став очікувати, коли колонія Ред-Рівер перейде під його повну юрисдикцію. Поспішно почалось будівництво залізниці від озера Лісного до поселення Ред-Рівер через землі, на яких проживали метиси та індіанці. Розпочалось розмежування земель для передача їх під гомстеди,

ПРОЦЕС ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В КАНАДІ (1867 – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

яке метиси розцінили як вторгнення представників Оттави, тобто „анексію без згоди” [18, pp. 145-146].

Таким чином, питання землі, боротьба за політичні та людські права і визнання загальних інтересів населення, у зв’язку з передачею земель Компанією Гудзонової Затоки Канаді, стали основою народного протесту на канадському Заході. Очолив національно-демократичний рух франкомовних метисів та індіанців у 1869-1870 рр. франкометис Луї Ріель [9, pp. 235-237].

Для захисту своїх інтересів поселенці утворили 16 жовтня 1869 р. національний комітет, який взяв на себе повноваження уряду, на чолі з англометисом Джоном Брюсом та франкометисом Луї Ріелем. Повстанці відмовились допустити на територію поселень призначеного Оттавою губернатора У. Макдугала, який прагнув перейти кордон з боку США для встановлення контролю над районом Ред-Рівер та проголошення влади Канади над цією територією. У відповідь на це 8 грудня 1869 р. повстанці прийняли документ - „Декларація народу Землі Руперта і Північного Заходу”, що проголосував утворення тимчасового уряду та його готовність розпочати переговори щодо вступу до федерації. В декларації зазначалось: „Народ, коли у нього немає уряду, має право вибирати ту чи іншу форму правління” [3, pp. 34-35].

В якості основи для переговорів з федеральним центром (Оттавою) поселенці прийняли на загальних зборах „Білль про права”, в якому містились вимоги: надання регіону статусу провінції, подібно Онтаріо та Квебеку, встановлення законодавчих зборів та відповідального уряду, вживання на рівних умовах англійської та французької мов у законодавчих зборах та у Верховному суді нової провінції; повага власності та прав, якими володіють мешканці нової провінції. Оттава зберігала за собою право управляти всією іншою територією Північного Заходу [23, pp. 156-157].

Ці вимоги, з якими до Оттави прибула в квітні 1870 р. делегація тимчасового уряду, були покладені в основу прийнятого канадським парламентом 12 травня 1870 р. „Акту про Маніトобу”. Згідно з цим Актом було утворено провінцію Манітоба [16].

Отже, поява в складі Канадської федерації провінції Манітоба стало свідченням ефективного втручання народних мас в утворення конфедерації, що в свою чергу засвідчило продовження процесу федерації у Канаді в останній третині XIX ст.

Вирішення питання щодо статусу західних земель та утворення Манітоби прискорило вступ Британської Колумбії до конфедерації.

20 червня 1871 р. Британська Колумбія увійшла до конфедерації на тих умовах, що й інші члени федерації: взяття на федеральний бюджет боргів, виплата в провінційну казну дотацій на кожного мешканця провінції доти, доки чисельність її не досягне певної кількості, утворення ідентичної політичної структури [15, pp. 134-135].

Що стосується історичних передумов входження цієї території до складу Канадської федерації, то слід звернути увагу на той факт, що Північно-західна частина Британської Північної Америки до 50-х років XIX ст. залишалась

СУДАК I.

практично незаселеною і малоосвоєною територією, котра була під управлінням Компанії Гудзонової Затоки. Але, коли в середині 50-х років XIX ст. на острові Ванкувер було знайдено золото, сюди прибуло декілька тисяч золотошукачів, головним чином з Каліфорнії. В цій ситуації, щоб попередити приєднання до США північно-західної частини своїх колоніальних володінь, уряд Великобританії в 1858 р. викупив у Компанії Гудзонової Затоки острів Ванкувер і заснував колонію Британська Колумбія [26, pp. 86-91]. В 1866 р., під впливом народних мас, острів Ванкувер та континентальна колонія об'єднались під керівництвом одного уряду. Нова колонія отримала назву Британська Колумбія [26, pp. 92-94].

Кроки, направлені на об'єднання Канади та Атлантичних провінцій на сході, які були здійснені протягом 1864-1867 рр., різко посилили необхідність входження Британської Колумбії до складу нового трансконтинентального Домініону [9, pp. 238-239].

Існувало декілька причин для того, щоб демократичний рух перетворився в рух за конфедерацію. Головна причина полягала в тому, що союз із Канадою дозволяв позбавитись від статусу колонії, яка не мала самоуправління. В той час як англійські землевласники та капіталовкладники прагнули залишити Британську Колумбію колонією без права на самоуправління, експансіоністи США заохочували анексіоністський рух серед купців штату Вікторія. Їх наміри сягали можливості розширити свої землі таким чином, щоб вони простягались суцільною територією від Мексики до Північного Льодовитого океану. Британська Колумбія, не маючи ніякого зв'язку з Канадою, в 1869 р. значно розвинула торгівлю зі Сполученими Штатами, які забезпечували більшу половину імпорту та експорту в торговельних відносинах з Британською Колумбією [27, pp. 47-53]. Американські зазіхання на все тихоокеанське узбережжя посилили переконаність проконфедератів у правильності рішення створити трансконтинентальний союз. Агітація на користь анексії Сполучених Штатів в Британській Колумбії зазнала поразки, у зв'язку з посиленням народного руху за утворення відповідального уряду та союз із Канадою [2, pp. 116-118].

Крім того, для Британської Колумбії федеральний уряд пообіцяв побудувати трансконтинентальну залізницю, що і визначило позицію всього населення, яке до кінця XIX ст. голосувало на виборах до федерального парламенту не за певні політичні партії, а за урядових представників, окремих міністрів, які відстоювали план будівництва цієї дороги [26, pp. 96-98].

Вступ Британської Колумбії до конфедерації закріпив договір з Компанією Гудзонової Затоки щодо продажу Північного Заходу Канаді. За угодою з Компанією від 15 липня 1870 р. федеральний уряд отримав у державну власність території, загальною площею 2,5 млн. кв. миль, на яких проживало близько 175 тис. індіанців, білих, метисів та ескімосів. В 1870 р. зі згоди англійського уряду Компанія Гудзонової Затоки поступилася Домініону Канада Північно-західними територіями – від Великих озер до Скелястих гір [23, pp. 159-161]. Таким чином, процес завершення історичної справи в Канаді стосовно об'єднання великих територій та утворення централізованої держави мав позитивні наслідки.

ПРОЦЕС ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В КАНАДІ (1867 – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Через чотири роки після прийняття Акту про Британську Північну Америку 1867 р., прийнятий парламентом Великобританії конституційний Акт 1871 р. не тільки слугував підтвердженням федераційної форми державного устрою, але і проголосив, що парламент Канади може час від часу утворювати нові провінції на будь-яких територіях, що формують в даний час частину Домініону Канада, але не включені до будь-якої з його провінцій. Цей самий Акт санкціонував приєднання провінції Манітоба до Канади, підтвердив юридичну силу Акту про Манітобу 1870 р. [6] Завдяки Акту 1871 р. до складу Канадської федерації були приєднані провінції Британська Колумбія та Острів Принца Едуарда.

Процес федералізації в Канаді в перші п'ять років становлення Канадської федерації, під час перебування при владі уряду та консервативної партії Макдональда, показав здатність федерації подолати труднощі на шляху територіально-політичного об'єднання країни. Зокрема, цьому сприяв укладений „контракт століття” на будівництво найдовшої у світі трансконтинентальної залізниці від Атлантичного до Тихого океану, яка б прискорила процес федералізації в Канаді, заливши до його складу нові регіони, або утворення нових провінцій з територій, які мали б тісні економічні та господарські зв’язки, сформувавши при цьому загальнонаціональний ринок та загальнонаціональну економіку [25, р. 114].

Таким чином, успіх на федеральних виборах 1872 р. міг відкрити перед консерваторами перспективу діяльності на п’ятирічний термін, але восени 1873 р. розгорівся політичний скандал, що змусив консерваторів та Макдональда залишити крісло прем’єр-міністра державного федерального уряду та міністерські портфелі. Лібералам стали відомі факти, що стосувались передачі проамериканською групою фінансистів на чолі з Х. Алланом, що підписала контракт на будівництво Канадської тихоокеанської залізниці, великого хабара консервативній партії для організації виборчої кампанії 1872 р. [2, pp. 121-123]

Новий уряд Канади в листопаді 1873 р. очолив лідер ліберальної партії А. Макензі (з 1873 по 1878 рр.), який одержав перемогу у всіх провінціях, окрім Британської Колумбії, якій Макдональд пообіцяв побудувати трансконтинентальну залізницю. Враховуючи сумний досвід свого попередника, А. Макензі вирішив будувати Тихоокеанську залізницю власні канадськими силами. Кабінет Макензі проводив переговори з США стосовно укладення договору про взаємну торгівлю, який передбачав безмитний товарообіг. Відхилення американським сенатом в 1874 р. проекту такого договору залишило лібералів без суттєвої економічної політики в умовах кризи. Через фінансові ускладнення відбулась фактична відміна контракту на будівництво Канадської тихоокеанської залізниці, що викликало незадоволення в Британській Колумбії [13, pp. 114-118].

Але, загальний процес федералізації в Канаді продовжувався, на що вказував курс щодо освоєння західних земель. Як не дивно, але перша залізниця, прокладена на Захід, не була власні канадською. В 1878 р. лінія, що з’єднувала Вінніпег з Міннеаполісом була побудована американцями та почала завозити перший великий потік поселенців [7, pp. 22-23].

СУДАК I.

Невдала внутрішня політика та економічна криза 1873-1879 рр. визначили поразку лібералів на всезагальних виборах 1878 р., які надовго повернули Макдональда до влади. Період діяльності другого уряду Дж. Макдональда (1878-1891 рр.) називають в канадській історіографії „золотою добою”, оскільки він був пов’язаний з утвердженням збалансованого економічного курсу, котрий в результаті втілився в „національній політиці” Макдональда [25, pp. 113-114].

Спираючись на широкі повноваження, які були надані Актом про Британську Північну Америку 1867 р. центральній владі, федеральний уряд Канади розробив та приступив у 1879 р. до здійснення „національної політики”. Вона була покликана зупинити процес розвитку господарських контактів між окремими регіонами Канади та неподалік розташованими американськими штатами, а її основна мета полягала в об’єднанні розпорощених регіональних господарств країни у відносно самозабезпечувану національну економіку.

Отже, „національна політика” була запроваджена для того, щоб стимулювати розвиток міжрегіональних зв’язків в середині молодої держави. Це, в результаті, повинно було сприяти „перетворенню британських володінь в Північній Америці середини XIX ст. на політичний та економічний союз”. На думку канадського дослідника Т. Ачесона, „національна політика” ставила за мету інтегрувати різноманітні регіональні господарства нової країни у відносно самостійну національну економіку” [12, р. 66].

Відповідно, зусилля були направлені на формування єдиного загальнонаціонального ринку та господарчого комплексу під егідою торговельно-фінансової верхівки Монреаля, процвітання та прибутки якої прямо залежали від об’єму міжрегіональної торгівлі. „Це була політика, - писав стосовно „національної політики” канадський дослідник П. Філліпс, - розроблена та здійснена комерційною елітою міст Центральної Канади, що розташовані вздовж водного шляху по річці св. Лаврентія, політика, що мала за мету направити економічну активність по лінії Схід-Захід для того, щоб ця еліта могла контролювати значний об’єм торгівлі та збільшити свої прибутки” [19, р. 92]. По суті мова йшла про політичне об’єднання Канади, про утворення економічної основи політичного союзу, без якої останній не міг бути ані міцним, ані довготривалим.

Три складові „національної політики” – будівництво залізниць, колонізація Західу та митний протекціонізм, тобто захисний тариф – мали безумовний успіх у сенсі впливу на економічне та політичне об’єднання країни.

Цо стосувалось такого компоненту „національної політики” як митний протекціонізм, то Макдональд вважав, що: „Введення захисного тарифу буде сприяти розвитку сільського господарства, гірничої промисловості та інших виробничих галузей Домініону. Така політика надасть можливість розвитку торгівлі між окремими регіонами Канади та захистить ринок від іноземних товарів” [4, pp. 156-157].

Отже, протекціонізм став важливим компонентом державної політики. Він був прямо протилежним політиці вільної торгівлі, що, головним чином, повинно було захистити всі галузі канадської промисловості від дешевих товарів, що надходили зі

ПРОЦЕС ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В КАНАДІ (1867 – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Сполучених Штатів та метрополії, а мито на ввезені до країни товари стало основним джерелом надходження прибутків до бюджету Канадської федерації [25, р. 114].

Залізниці, які зв'язали густонаселений і економічно розвинений Центр Канади з Атлантичними провінціями та західними землями, зробили ідею утворення загальнонаціонального ринку реальністю. Оскільки з будівництвом залізниць пов'язувалось наприкінці XIX ст. саме існування конфедерації то, як зазначав канадський дослідник Дж. Поупе: „Якщо план будівництва залізниці зазнає краху, те саме станеться і з планом утворення конфедерації” [20, pp. 136-137].

Таким чином, будівництво трансконтинентальної залізниці від Атлантичного до Тихого океану, яка прискорила б процес федералізації та сприяла розвитку регіональних особливостей у Канаді в останній третині XIX ст., було частиною загального плану розвитку залізничного сполучення та системи каналів з метою формування загальнонаціонального ринку. Складовими цієї мети були: протекціонізм, як захист національного ринку, залізниці, як основні артерії та приєднання Заходу, як простору для його подальшого освоєння [5, pp. 48-50].

Уряд Макдональда не наважувався будувати що залізницю за рахунок державних коштів. В 1880 р. Макдональд наніс візит до Лондону, де уклав угоду з англійськими капіталовкладниками стосовно їхньої участі в будівництві Тихоокеанської залізниці, та утворив для її будівництва Компанію [13, р. 98]. Для з'єднання Атлантичного океану з Тихим потрібно було до вже побудованої ділянки в 700 миль додати ще близько 2 тис. миль. Будівництво залізниці, яке розпочалось відразу з двох сторін в 1881 р., завершилось 7 листопада 1885 р. Довжина основного шляху від Монреаля до Тихого океану становила 2909 миль, а до Квебеку, при з'єднанні її з іншою залізницею – 3025 миль [13, р. 99].

Отже, мрія батьків-засновників Канадської федерації утворити „домініон від океану до океану” почала здійснюватись. З'єднання Заходу та Сходу федерації трансконтинентальною Тихоокеанською залізницею перетворило економічний розвиток цих регіонів у систему національного ринку. Країна вперше зімкнулась в єдине господарське ціле.

Таким чином, втілення федеральної політики, направленої на посилення регіональних зв'язків у межах Канадської федерації, мало велике значення для процесу федералізації та розвитку регіональних особливостей у Канаді в останній третині XIX - на початку ХХ ст., оскільки в цей час відбувалось подальше розширення Канадської федерації шляхом входження нових територій та шляхом реалізації плану будівництва залізничного сполучення.

В преріях по мірі заселення західних районів швидко поширювались фермерські зернові господарства, продукція яких надходила залізницями до Монреаля, а звідти - через океан на європейський ринок [17, pp. 93-95]. В Центральній Канаді під захистом протекціоністських митних зборів успішно розвивалась та міцніла оброблювальна промисловість, яка, головним чином, задовольняла потреби західної та східної периферії промисловими товарами, в той час як Західні та Атлантичні регіони забезпечували виробництво

СУДАК I.

сільськогосподарської продукції та мінеральної сировини для потреб загальнонаціонального ринку та на експорт [2, pp. 136-137].

Додатковим стимулом розвитку Центральної Канади стало будівництво залізниць, які надали змогу здійснювати транспортування сировини та готової продукції внутрішнім ринком Канади, а введення захисного тарифу призвело до зростання індустріалізації, що в свою чергу слугувало стимулом розвитку внутрішнього ринку [25, p. 116].

В політичній сфері на зміну слабкому політичному союзу чотирьох провінцій прийшла централізована держава на федераційних засадах, яка наприкінці XIX ст. включала вже сім провінцій (Онтаріо, Квебек, Нова Шотландія, Нью-Брансвік, Острів Принца Едуарда, Манітоба, Британська Колумбія). Домінуючі позиції у федерації захопили банкіри та торговці Центрального регіону країни, які поступово витіснили в жорсткій конкурентній боротьбі від федеральних важелів влади стару торговельну верхівку Атлантичного регіону [5, pp. 62-64].

В цих умовах наприкінці XIX ст. централістський характер канадської конституції об'єктивно став втрачати своє значення. Правлячі кола Канади вбачали в структурі економічних зв'язків в середині країни, що утворилася, та забезпечувала переконливу перевагу торговельної верхівки Онтаріо та Квебеку, достатню гарантію для збереження та зміцнення централізуючих зasad у державі.

Особливо сприятливим для розвитку Канади став період правління франкоканадця Уілфріда Лорье, який став новим прем'єр-міністром Канади після перемоги на виборах 1896 р. [21, pp. 46-48] Ліберальний уряд У. Лорье на виборах виступав з програмою проведення більш незалежної від Англії політики. Але, в дійсності, він, як і попередній консервативний уряд, відстоював збереження зв'язків з метрополією [21, p. 54].

В економічній політиці уряду Лорье не відбулось відхилення від політики попередників. Основні напрямки „національної політики” були продовжені. Ліберали фактично відмовились від впровадження питання щодо укладання договору про взаємну безмитну торгівлю зі Сполученими Штатами, оскільки в цей час в США діяв високий протекціоністський тариф Мак-Кінлі, та прийняли протекціонізм. Новим було введення до бюджету 1897 р. більш складної та диференційованої митної політики: загальний тариф, проміжний тариф та преференції. Останні стосувались митної політики щодо Великобританії [28, pp. 132-135].

Серед зовнішніх умов, які мали вирішальне значення для продовження процесу федералізації в цей період, були наступні: завершення в США, головним чином, заселення вільних земель, в результаті чого основний імміграційний потік з Європи змістився до Канади. Політика кабінету У. Лорье створила певні умови для того, щоб зовнішній фактор слугував прискоренню темпів господарського розвитку країни [28, pp. 154-158].

Було здійснено заходи стосовно державного стимулювання імміграції. За 1901-1911 рр. притік іммігрантів до Канади складав 1,8 млн. чоловік. Населення Канади збільшилось з 5,3 млн. до 7,2 млн. чоловік. Серед тих, хто прибував до Канади,

ПРОЦЕС ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ В КАНАДІ (1867 – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

виділялось три компоненти, приблизно рівних по кількості: вихідці із Британських островів, американці та іммігранти з континентальної Європи. Приблизно 60% іммігрантів направлялись в Західний регіон Канади [10, pp. 256-261].

Найрадикальнішу думку стосовно місця Заходу в конфедерації висловив міністр внутрішніх справ при кабінеті У. Лорє, Кліфорд Сайфтон. В 1904 р. у Вінніпегу він заявляв: „Ми хочемо бачити Західний регіон густозаселеною територією та прагнемо розвитку цього регіону завдяки його багатим природним ресурсам, зокрема вугільній та лісовій промисловості, що надасть десятки тисяч робочих місць та буде стимулом для подальшого розвитку залізничного сполучення та пароплавства... Вдалий розвиток Західного регіону створить прибутковий бізнес виробникам Східної Канади. Але не тільки Західний регіон Канади повинен прагнути до свого успішного розвитку, оскільки цього буде недостатньо для вдалого функціонування канадської федеративної системи в цілому. Цього повинні прагнути всі суб'єкти-складові федерації, що розвивало б регіональні та загальноканадські особливості” [10, pp. 273-274].

Отже, колонізація Заходу – як одна із складових „національної політики”, впровадженої ще Макдональдом, стрімко набирала обертів, та суттєво змінювала національний склад населення Канади. Все це призвело до значного зростання промислових підприємств та фермерських господарств у Західному регіоні Канади.

Таким чином, врегулювання питання із Західним регіоном Канади, який зміг домогтися високих результатів розвитку, стало свідченням вдалої та збалансованої державної імміграційної та економічної політики [14, pp. 78-83]. Розвиток залізничного сполучення перетворив розпорощені канадські регіони в єдине господарське ціле, забезпечивши обмін товарами та засвідчивши при цьому розвиток регіональних особливостей. Вдала та ефективна політика федерального уряду Канади в цілому призвела до зростання регіонального рівня розвитку, активізувавши при цьому розвиток федеральното-регіональних відносин.

Заселення та господарське освоєння прерій надало міцний поштовх промисловому розвитку канадського Сходу. В Онтаріо та Квебеку піднімаються в цей час нові заводи, фабрики, утворюються цілі галузі виробництва, націлені на забезпечення потреб сільськогосподарської економіки прерій [2, pp. 162-163].

Посилене заселення Заходу та Північного Заходу потребувало будівництва нових залізниць. Залізничне сполучення було вельми необхідне, оскільки за словами Лорє: „Це був єдиний шанс економічно об'єднати Канаду „від океану до океану” та значно здешевити перевезення” [4, pp. 202-203]. Ліберальний уряд Лорє вважав за необхідне спонсорувати будівництво ще двох трансконтинентальних залізниць (Канадської північної залізниці та „Гранд транк пасифік”), будівництво яких було розпочато в цей час [4, pp. 207-208].

Процес федералізації в Канаді наприкінці XIX ст. набирав стрімких обертів, про що свідчило виділення території Юкон із Північно-західних територій. Це було, головним чином, пов’язано з періодом, який отримав назву „золотої лихоманки”, що почалася у серпні 1896 р., коли на березі Клондайку в Юконі англійський мисливець знайшов золотий самородок. Ця новина поширилась на весь світ. До Канади почали з’їзджатися тисячі людей всіх національностей. Транспортні компанії Канади, США

СУДАК I.

та Європи почали заробляти на „золотій лихоманці”. Все це підштовхнуло федеральний уряд Канади виділити територію Юкон з Північно-західних територій в 1898 р. [8, pp. 76-81]

До 1905 р. Захід країни став настільки заселеним та економічно сильним, що з Північно-західних територій було виокремлено дві нові провінції – Альберта і Саскачеван [25, р. 131]. Слід підкреслити, що господарське освоєння великих територій західних районів мало велике значення для остаточного утворення єдиної канадської держави та її подальшого соціально-економічного розвитку.

Отже, за останню третину XIX – початок ХХ ст. в соціально-економічному розвитку Канади відбулися суттєві зміни. Це, перш за все, пов’язано з тим, що Канада склалась як господарське ціле, сформувався єдиний загальнонаціональний ринок. Виникла система міських центрів, пов’язана залізницями від Атлантичного до Тихого океану.

Таким чином, утворення політичного союзу „від океану до океану” в Канаді на початок ХХ ст. практично було завершено, оскільки дев’ять провінцій із сучасних десяти (Онтаріо, Квебек, Нова Шотландія, Нью-Брансвік, Острів Принца Едуарда, Манітоба, Британська Колумбія, Альберта, Саскачеван, окрім Ньюфаундленду, котрий залишився англійською колонією до 1949 р.) та дві території із сучасних трьох (Юкон та Північно-західні території; територія Нунавут була утворена в 1999 р. на території колишньої східної частини Північно-західних територій після проведення в 1992 р. референдуму серед ескімоського населення) увійшли до складу Канадської федерації та мали залізничне сполучення, що прискорило укріплення регіональних позицій як на федеральному так і на власне регіональному рівнях [11]. Так в Канаді завершилась історична справа формування централізованої держави.

Список літератури:

1. Bolger F. W. P. Prince Edward Island and Confederation. –Charlottetown, 1968.
2. Brown R., Cook R., Canada: 1896-1921: a nation transformed. -Toronto, 1974.
3. Canada. Report of the Royal Commission on dominion-provincial relations. –Ottawa, 1954.
4. Canadian history in documents. 1763-1966. Ed. by Bliss J. M. –Toronto, 1966.
5. Canada: one hundred, 1867-1967. -Ottawa, 1967.
6. Constitutional Act, 1871. // http://www.solon.org/constitutions/Canada/English/ca_1871.html; Manitoba Act.
7. Conway G. The west. The history of a region in confederation. -Toronto, 1983.
8. Creighton D. G. Dominion of the North: a history of Canada. –Toronto, 1944.
9. Creighton D. G. John A. Macdonald, Confederation and the Canadian West. /Towards the discovery of Canada: selected essays. –Toronto, 1972.
10. Dafoe J. W. Clifford Sifton in relation to his times. -Toronto, 1931.
11. Encyclopedia Britannica Intermediate. // <http://search.ebi.eb.com/ebi/article/0,6101,32648,00.html>.
12. Fowke V. C. The National Policy and the wheat economy. -Toronto, 1957.
13. Innis H. A. A history of the Canadian Pacific Railway. -Toronto, 1921.
14. Kilgour D. Uneasy patriots. Western Canadians in confederation. –Edmonton, 1988.
15. Lewis G. T. The Prairie West to 1905: a canadian sourcebook. -Toronto, 1975.
16. Manitoba Act, 1870. // http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/ca_1870.html.
17. Morton A. S. History of Prairie settlement. -Toronto, 1938.
18. Morton W. L. Manitoba: a history. -Toronto, 1957.

**ПРОЦЕС ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ В КАНАДІ (1867 – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

19. Phillips P. National policy, continental economics and national dis integration. – In: Canada and the burden of unity. Ed. by D. Bercuson. –Toronto, 1977.
20. Pope J. C. The memoirs of Sir John A. Macdonald. -2 vols., Ottawa, 1894.
21. Skelton O. D. Life and letters of Sir Wilfrid Laurier. -2 vols., Toronto, 1921.
22. Stanley G. F. G. The birth of Western Canada. A history Riel rebellions. –Toronto, 1936.
23. Statutes, treaties and documents of the Canadian constitutions, 1713-1929 /Ed. by W. P. M. Kennedy. 2nd ed. –Toronto and London, 1930.
24. Swainson D. Canada annexes the west: colonial status confirmed. –Toronto, 1972.
25. Talman J. J. Basic documents in Canadian history. -Toronto, 1959.
26. Ward P. W., McDonald R. A. J. British Columbia: historical readings. -Vancouver, 1981.
27. Warner D. F. The idea of Continental Union: agitation for the annexation of Canada to the United States, 1849-1893. –Lexington, 1960.
28. Willison J. S. Sir Wilfrid Laurier and the Liberal Party. - 2 vols., Toronto, 1903.

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского
Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 84-89

Ю. Н. Пикуль

ПОДГОТОВКА ОФИЦЕРСКОГО СОСТАВА СРЕДНЕГО ЗВЕНА В РОССИИ И ГЕРМАНИИ В НАКАНУНЕ I МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1905 – 1914 ГГ.) (ЧУГУЕВСКОЕ ЮНКЕРСКОЕ И ПОТСДАМСКОЕ ВОЕННОЕ УЧИЛИЩА)

Поражение российской армии в русско – японской войне 1904 – 1905 гг. послужило толчком к проведению военной реформы 1905 – 1912 гг. Одной из составляющих проводимых мероприятий являлось реформирование системы военного образования с целью улучшения подготовки офицерских кадров к современной войне, характерными особенностями которой становились действия массовых армий и их техническое переоснащение. Главным лейтмотивом внешней политики России и Германии в рассматриваемый период являлась подготовка к будущему международному конфликту. В связи с этим укрепление армии, в частности её базиса – офицерского корпуса, становилось одной из основных задач государственной политики. Вопрос подготовки российского офицерского корпуса в период 1900 – 1914 гг. достаточно широко представлен в литературе [1, 3, 5], но, по мнению автора, общим недостатком данных работ является отсутствие сравнительного анализа системы военного образования России и аналогичных структур вооружённых сил противника, в частности Германии. Изучение данной проблемы позволит более глубоко рассмотреть достоинства и недостатки военного образования Российской империи в рассматриваемый период.

Источниками для данной работы послужили Свод военных постановлений в редакциях 1869 и 1907 гг., дающие обширный материал по учебному процессу и других сторонах жизни юнкерских училищ, а также воспоминания генерала А. И. Деникина, военного министра Сухомлинова и харьковчанина В. П. Карпова, отражающие отношение русского общества к военному образованию в конце XIX - начале XX вв. Рассматриваемому вопросу посвящены отдельные места в работах Л. Г. Бескровного «Армия и флот России в начале XX в.», П. А. Зайончковского «Самодержавие и русская армия на рубеже XIX – XX столетий», а также ряд статей в современном российском издании «Военно - исторический журнал»[2, 10] и его дореволюционном аналоге «Военный сборник» [8].

Подготовка младших пехотных офицеров в Российской империи осуществлялась двумя типами военно – учебных заведений – военными и юнкерскими училищами. Поражение в Крымской войне 1853 – 1856 гг. вскрыло недостатки в вопросе качественной и количественной подготовки офицеров русской армии. Одной из главных проблем был определён низкий уровень подготовки основной массы офицерского состава, шаблонность мышления и недостаток практических навыков ведения боя. В связи с сложившейся ситуацией одним из направлений военной реформы

60 – 70 х гг. XIX в. стало создание юнкерских училищ, целью которых становилась подготовка в короткие сроки большого количества офицеров,

ПОДГОТОВКА ОФИЦЕРСКОГО СОСТАВА СРЕДНЕГО ЗВЕНА В РОССИИ И ГЕРМАНИИ В НАКАНУНЕ I МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1905 – 1914 ГГ.) (ЧУГУЕВСКОЕ ЮНКЕРСКОЕ И ПОТСДАМСКОЕ ВОЕННОЕ УЧИЛИЩА)

обладающих необходимыми знаниями и умениями в объеме командира звена взвод - рота. Курс обучения в данных военно – учебных заведениях составлял 2 года.

К 1881 г. было открыто 16 юнкерских училищ (11 пехотных 2 казачьих, 3 кавалерийских), что позволило пополнить армию значительным количеством подготовленных офицеров [5, с. 327]. Но данная система обладала существенным недостатком. Обладая недостаточным уровнем профессиональной подготовки и не имея возможности повысить её на курсах повышения квалификации, ввиду их отсутствия, выпускники юнкерских училищ, в отличие от своих коллег из военных, не имели возможности поступать в военные академии, что ограничивало возможности карьерного роста. Критикуя данную систему, Свечин писал: «Слабое развитие общего образования в России заставило разделить русский офицерский корпус на белую и чёрную кость; это вело к развитию самодеятельности одних и ограничению горизонтов других. И в этом расслоении офицерского корпуса, - правда, по нужде – мы шли по стопам французов, имевших офицерскую аристократию из Сен – Сирской и Политехнической школ и офицерскую демократию изunter – офицерских училищ» [11, с. 605]. Но стоит отметить, что система юнкерских училищ создавалась как переходная, и Военное министерство в перспективе планировало перевести их на военно – училищный курс. Тем не менее, как уже говорилось выше основную свою задачу – пополнение рядов армии подготовленными офицерскими кадрами, юнкерские училища к концу XIX в. успешно выполнили.

Но события русско – японской войны выявили ряд недостатков, присущих российской системе военного образования, в частности – недостаточный уровень практической подготовки юнкеров. В связи с неудачами в войне, Военное министерство, возглавляемое генералом Сухомлиновым, начало проведение военной реформы 1905 – 1912 гг., одним из направлений которого стало повышение качества подготовки офицерских кадров.

В рассматриваемый период подготовка основной массы офицерских кадров проходила в юнкерских училищах. Одним из таких военно – учебных заведений являлось Чугуевское юнкерское пехотное училище, основанное 1 сентября 1865 г [14]. В соответствии с приказом № 218 от 1888 г. по Военному ведомству штат училища составлял 400 юнкеров, в организационном отношении составлявших 4 роты [3, с.615]. В 1901 г. учебный курс расширяется с 2 – х до 3 – х летнего, в связи с чем курсанты выпускались в чине подпоручика [14]. Аналогичные функции в системе военного образования Германии выполняло Потсдамское военное училище, основанное в 1859 г. на базе дивизионного военного училища. По штатному расписанию в училище проходили обучение 600 курсантов. Срок обучения составлял 1 год [8, с.132].

Прежде чем приступить непосредственно к анализу учебного процесса в рассматриваемых военно – учебных заведениях, представляется необходимым рассмотреть социальный состав и образовательный уровень поступающих. В связи с этим в коллективном труде «Российские офицеры» отмечается: «Кадровым офицером мог стать княжеский сын и сын дворянина, и сыновья священника, купца,

Ю. Н. ПИКУЛЬ

почётного гражданина, крестьянина, мещанина, ремесленника и рабочего. И не только мог стать теоретически, по закону, но и становился фактически и притом без каких - либо затруднений. Единственным исключением был утверждённый законом штат Пажеского его императорского величества корпуса. Туда могли поступать лишь дети или внуки чинов царской свиты, генералов и генерал – лейтенантов» [10. с.46].. Вторым исключением были Морской корпус и Николаевское кавалерийское и Павловское пехотное училища, что являлось следствием традиции комплектовать гвардейский и морской офицерский корпус потомственным дворянством.

В отличие от вышеназванных учебных заведений в составе учащихся юнкерских училищ, в частности Чугуевского, были представлены все категории населения Российской империи. По данным С. Д. Морозова социальный состав курсантов юнкерских училищ был следующим:

Потомственные дворяне – 15 – 20 %;
Дети личных дворян, офицеров и чиновников – 25 – 30 %;
Крестьяне, мещане, казаки – 50 % [2, с.87].

Такое положение было вызвано как всесословным характером данных учебных заведений, так и более сниженными требованиями к поступающим, по сравнению с военными училищами. Благодаря невысоким вступительным требованиям, юнкерские училища пополняли лица, не имеющие среднего образования. Как правило, это были молодые люди не прошедшие полный курс гимназии ввиду отсутствия финансовых средств или испытывавшие трудности в изучении классических языков. Вторую категорию поступающих составляли выпускники реальных училищ, в частности, Чугуевское юнкерское училище пополняло большое количество выпускников 1 Харьковского реального училища, находившегося на Вознесенской площади (совр. Московский проспект, 45). Вторым немаловажным фактором, определяющим низкий общеобразовательный уровень поступающих, стало падение престижа военной службы в российском обществе в конце XIX – нач. XX вв. Если в I – й пол. XIX в., как вспоминает житель Харькова

В. П. Карпов: «Мальчиков отдавали преимущественно в кадетские корпуса, так как военная карьера считалась лучшей и более достойной дворянами”

[4, с. 225], то в конце XIX – нач. XX вв. ситуация кардинально меняется, что было связано с периодом бурного развития промышленности в России. По воспоминаниям Б. А. Сухомлинова, военного министра в 1909 – 1915 гг.: «Число кадетов в корпусах катастрофически понизилось, вследствие усиления поступления молодёжи в гражданские учебные заведения... что при начавшемся индустриальном развитии России обеспечивает им хорошие результаты в будущем» [14, с. 207]. Как отмечает А. А. Керновский, российская интеллигенция считала армию чем – то вроде тюрьмы. «В 1901 г. – вспоминает полковник Сергеевский. – я кончал гимназию в Петербурге, кончал хорошо, с медалью. Заявил о желании поступать в военное училище. Все преподаватели меня отговаривали; дважды вызывался я на квартиру директора для убеждений отказаться от моего «некультурного» желания.

**ПОДГОТОВКА ОФИЦЕРСКОГО СОСТАВА СРЕДНЕГО ЗВЕНА В РОССИИ И
ГЕРМАНИИ В НАКАНУНЕ I МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1905 – 1914 ГГ.)
(ЧУГУЕВСКОЕ ЮНКЕРСКОЕ И ПОТСДАМСКОЕ ВОЕННОЕ УЧИЛИЩА)**

«Это позор для гимназии», - говорил мне директор. «Ведь кто идёт в офицеры? Только идиоты или неудачники», говорили другие...»[7, с. 150].

Ситуация немного изменилась только в связи с международным кризисом 1908 г., когда на волне патриотического подъёма, вызванного угрозой надвигающейся войны, в военные и юнкерские училища стало поступать большое количество молодых людей, имевших полное среднее образование.

Несколько иную картину мы можем наблюдать в Германии. В отличии от России, здесь профессия офицера продолжала сохранять традиционно высокий престиж. И если российский военный устав 1874 г. освобождал образованные слои населения от военной службы, то в Германии служба в армии являлась необходимым условием для занятия гражданских должностей и последующего карьерного роста. Таким образом, несмотря на возможность освобождения от военной службы, согласно германскому военному уставу, лиц имеющих университетское образование, военные училища пополнялись высокообразованными молодыми людьми, считавшими военную службу первым этапом будущей не только военной, но и гражданской карьеры. В социальном отношении состав курсантов был приблизительно одинаков. Как в германских, так и в российских вооруженных силах дворяне составляли: 48 % - в германской армии, 50, 3 % - в русской [9, с. 100].

Исходя из выше изложенного, можно сделать следующие выводы. Прежде всего, при социальной идентичности, стоит отметить разницу в уровне образования поступающих в училища. Если в Германии карьеру офицера выбирала наиболее образованная часть молодёжи, то в России, как уже было отмечено выше, в силу ряда причин в начале XX в. происходит падение престижа военной службы. Естественным следствием такой ситуации являлся более низкий образовательный уровень поступающих в российские юнкерские училища.

Рассматривая организацию учебного процесса при подготовке младшего комсостава, стоит заметить принципиальную разницу в подходе к обучению, базирующуюся на 2 различных моделях образования – российской и западноевропейской. Если задачей первой становилась подготовка разносторонне образованного человека, то вторая делала акцент на обучение узкого специалиста. Вторым фактором, влиявшим на сроки подготовки молодого офицера являлся более высокий образовательный уровень немецкой молодёжи, что позволяло сократить обучение в германских военных училищах, базируясь исключительно на предметах специального характера.

Программа обучения в Чугуевском юнкерском училище регламентировалась положениями Свода военных постановлений 1869 г. и дополнениями к нему в редакции 1907 г. В соответствии с приказом по Военному ведомству № 243 в 1910 г. происходит преобразование Чугуевского юнкерского в военное училище, в связи с чем происходит расширение программы обучения [14]. Согласно постановлению специальной комиссии при Военном министерстве от 28 июля 1910 г., основной задачей военного образования становилось: «Приблизить военные знания юнкеров к войсковой жизни и подготовить их к обязанностям

Ю. Н. ПИКУЛЬ

воспитателя и учителя солдата и к роли руководителя вверенной ему военной части в поле» [3, с.616].

Согласно своду военных постановлений от 1907 г. в программу обучения в Чугуевском юнкерском училище входили 3 группы предметов:

Специальные – тактика, военная история, топография, фортификация, артиллерия, военная администрация, право, военная география

Общеобразовательные – закон божий, русский язык, математика, физика, химия, география, история, черчение, гигиена, иностранные языки.

Военные уставы [13, с.174].

В результате заседаний специальной комиссии в 1910 г. было проведено усовершенствование учебных программ. Основным предметом становится тактика – 10 часов в неделю, за счёт сокращения курса общеобразовательных предметов. Как отмечается в «Военной энциклопедии» (1911 г. изд.), целью подготовки юнкера становилась: «самая серьёзная практическая подготовка, затем развитие инструкторских способностей и лишь затем общее военное образование» [3, с.616]. Но, несмотря на увеличение практической составляющей обучения, серьёзным недостатком оставалось отсутствие в учебных программах таких предметов, как военная педагогика и психология. Как отмечает по этому поводу военный писатель Ельчанинов: «Два года в училище из юнкера вырабатывали идеального по строю рядового. Даже не касаясь сложных вопросов воспитания солдат, училище не давало и тени самой элементарной практики в так называемом инструкторском отделе. Идеальный рядовой, делавший не менее идеально ружейные приёмы, став офицером, не мог преподать солдату даже этого несложного отдела: не было метода, не было сноровки, не было умения говорить понятным солдату языком» [5, с. 317]. Но, несмотря на ряд недостатков в подготовке, военное руководство в целом давало высокую оценку уровню подготовки юнкеров. Как отмечает начальник Петербургского юнкерского училища: «Учебные занятия курса юнкерских училищ дают прекрасные результаты потому, что в классе прекрасная дисциплина. От этого оканчивающий юнкерское училище знает хотя и немного, но что знает, то знает твёрдо» [5, с.330].

В отличие от 3 –х летнего курса Чугуевского юнкерского пехотного училища Потсдамское военное училище имело 1 годичный курс, состоявший из 2 частей:

1. Теоретическая – 8, 5 месяцев.
2. Практическая – 1,5 месяца [3, с.617].

Такой краткий срок подготовки был вызван тем обстоятельством, что поступающие как правила уже обладали общеобразовательным фундаментом после окончания университета или гимназии, что давало возможность сконцентрировать преподавание исключительно на специальных предметах. Вторым необходимым условием для поступления является минимальный полугодичный срок службы в армии и рекомендация к поступлению от командира полка. Таким образом армейское руководство проводит отбор наиболее способных к военной службе

**ПОДГОТОВКА ОФИЦЕРСКОГО СОСТАВА СРЕДНЕГО ЗВЕНА В РОССИИ И
ГЕРМАНИИ В НАКАНУНЕ I МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1905 – 1914 ГГ.)
(ЧУГУЕВСКОЕ ЮНКЕРСКОЕ И ПОТСДАМСКОЕ ВОЕННОЕ УЧИЛИЩА)**

молодых людей, которые, в свою очередь, обладают на момент поступления необходимым минимумом практических знаний.

Программа обучения, как отмечалось выше, носила узко специальный характер и состояла из следующих предметов: тактика, материальная часть вооружения, фортификация, топография, военная администрация, военные уставы, гигиена, средства связи, строевая подготовка, стрелковая подготовка, фехтование, вольтижировка, гимнастика, плавание [3, с.617]. После прохождения теоретической выпускник возвращался в свой полк для участия в летних манёврах. После прохождения курса обучения выпускник при наличии рекомендации от офицерского собрания держит экзамен перед представителями Особой высшей военно – экзаменацной комиссии.

Рассмотрев подготовку младшего офицерского состава в Чугуевском юнкерском и Потсдамском военном училищах в начале XX в., можно сделать следующие выводы. В рассматриваемый период времени в России и Германии сложилась эффективная система подготовки офицерского состава.

Курсанты получали фундаментальную подготовку к будущей военной службе. Но при идентичности специальной части учебных программ, в российском военном училище старались подготовить военного интеллигента, обладающего высокой общей культурой, а немецкие готовили узко направленного военного специалиста при более высоких критериях отбора кандидата на звание офицера. Благодаря проведенным реформам

1905 – 1912 гг. произошло качественное улучшение подготовки офицерского состава русской армии, в результате чего, как вспоминает А. И. Деникин: «русский офицерский состав по своей квалификации не уступал германскому и был выше французского» [4, с.36].

Список литературы:

1. *Бескровный Л. Г. Армия и флот России в начале XX в.* – М.: «Наука», 1986. – с. 238.
2. *Морозов С. Д. Военное образование в России на рубеже XIX – XX вв.* // Военно – исторический журнал – 1997.- № 5 - с. 83 - 90
3. *Военная энциклопедия.* – С. – Пб: «Издательство Сытина». 1911.- т. 6. – с. 615 – 617.
4. *Деникин А. И. Путь русского офицера.* - М.: «Прометей», 1990. – с. 294.
5. *Зайончковский П. А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX – XX вв.* – М.: «Мысль», 1973. – 350с.
6. *Карпов В. П. Харьковская старина. Из воспоминаний старожила (1830 – 1860 гг.)* – Х.: «Южный край»., 1900. – 255 с.
7. *Керновский А. И. История русской армии.* - М.: «Голос», 1994. – т. 3 – с. 352.
8. *Образование и комплектование офицеров и унтер – офицеров в германской армии.* // Военный сборник – 1872. -№ 4 – с. 127 – 146.
9. *История первой мировой войны.* Под ред. И. И. Ростунова. – М.: «Наука», 1975. – т. 1. – с.48.
10. *Российские офицеры //Военно – исторический журнал.* - 1994.- № 1 – с. 44 – 51.
11. *Свечин. История военного искусства.* - С. – Пб: «Кучково поле», 2000. – 956 с.
12. *Свод военных постановлений. Кн. XV.* – С. - Пб., 1869. – с. 199.
13. *Свод военных постановлений. Кн. XV.* – С. - Пб., 1907. – с. 185.
14. *Чугуевское юнкерское училище.* // <http://regiment.ru>.

Серия «История». Том 18 (57). 2005 г. № 1. С. 90-95

УДК 94:338.47 (47+57) "1917/1921"

Яковенко Ю.Л.

ТРАНСПОРТНА КРИЗА В РОСІЇ У 1917-1921РР.

Період 1917-1921рр. в Росії – це тривожний час активних воєнних дій, економічної, соціальної, політичної та духовної кризи, це час пошуку найкращих форм управління країною та окремими галузями народного господарства, пошуку засобів вирішення найгостріших проблем. Криза охопила промисловість, сільське господарство, не обминула транспортну систему країни. Мета даної статті – вивчити основні ознаки транспортної кризи в Росії у 1917-1921рр.

Для перевезення вантажів та людей використовувалось 2 види транспорту: 1) залізничний; 2) водний. Перевезення водними шляхами відрізнялися дешевизною. Це було важливо при транспортуванні великих важких вантажів (дрова, сіль, ліс). Однак водний транспорт поступався першим місцем по транспортуванню вантажів залізницям. В 1913р. по усім внутрішнім водним шляхам Росії було перевезено 3.334.427 тисяч пудів різноманітних вантажів проти 15.491.898 тисяч пудів перевезень залізницею, тобто в 4,6 разів менше [1, 126].

В Росії перша залізниця з'явилася та була введена в експлуатацію у 1837р. Перші ознаки залізничної кризи з'явились ще у роки Першої Світової війни. До Жовтневої революції 1917р. паровозний парк нараховував приблизно 21-22 тисячі одиниць [2, 5]. Однак вже з 1918р. паровозний парк почав швидко зменшуватись. Під час громадянської війни дороги, мости, майстерні були зруйновані, огляд залізничних ліній, ремонт паровозів, вагонів вчасно не проводились. Мали місце часті випадки аварій на залізницях. Прогресивно збільшувався відсоток хворих паровозів та вагонів в країні. На 22 березня 1919р. з 8.970 паровозів 4.733 були хворими (52,8%). З цієї кількості хворих паровозів 46% очікували поточного ремонту, який зазвичай тривав 2-3 доби, 33% - середнього, який затримував паровоз на 80-100 днів, а 21% - капітального. В 1919р. щомісячно кількість паровозів, потребуючих ремонту, збільшувалась [3, 22].

Прибуваючі потяги по декілька днів очікували розвантаження, особливо в Москві та Петрограді; гостро відчувався дефіцит фуражу для коней, бензину для автомобілів, продовольства для вантажників. В середньому 17-18 тисяч вагонів довгий час стояли на станціях з вантажами. 26-27 тисяч вагонів були втрачені для вантажообігу, з них приблизно 5 тисяч знаходилося у розпорядженні військових відомств, а приблизно 4 тисячі займались евакуацією.

Гострою була проблема забезпечення залізниць необхідними для ремонту матеріалами, продовольством, а також проблема робочих рук.

Транспортна криза поглиблювалась також у зв'язку із падінням робочої дисципліни у вагоно- та паровозобудівних майстернях. За 9 місяців 1918р. московські майстерні випустили лише 397 тільки-но збудованих та після ремонту вагонів проти 1.152 вагонів, випущених в 1917р., або 2.643 вагонів, випущених в 1916р. Різко впала продуктивність праці робітників на московських майстернях.

ТРАНСПОРТНА КРИЗА В РОСІЇ У 1917-1921РР.

Якщо в 1916р. вона складала 220 вагонів, в 1917р. – 96, в 1918р. – 44, в 5 разів менше у порівнянні з 1916р. [3, 22]. В тульських майстернях на процес виробництва негативно впливали продовольчі проблеми, спрацьованість верстатів. Майстерня „Сормово-Коломна” в 1916р. виготовила 599 паровозів, в 1917р. – 396, в 1918 – 80, тобто в 7,5 разів менше, ніж у 1916р. В кінці листопада 1918р. у зв’язку із значним падінням продуктивності праці були закриті головні вагонні майстерні в Курську, усіх робітників та службовців було звільнено [3, 23].

Крім того, будуванням та ремонтом вагонів займались Путіловський, Русько-Балтійський, Петроградський вагонобудівні заводи, ризький завод „Фенікс”. До ремонту були також залучені Балтійський суднобудівний та Обухівський сталеливарний заводи. Путіловський завод за перші 5 місяців 1918р. випустив 200 товарних та 18 пасажирських вагонів, що складало 25% нормального випуску. Взагалі до Першої Світової війни в країні випускалось 10.552 вагона та 510 паровозів в рік, а в 1918р. – 2.086 вагонів (в 5 разів менше) та 191 паровоз (в 2,7 раз менше) [3, 23].

З метою підвищення продуктивності праці робітників транспорту Наркомат Шляхів Сполучення видав 26 жовтня 1918р. Постанову про відновлення преміальної системи [3, 23].

В жовтні 1918р. згідно з Постановою ВРНГ було зупинено парово- та вагонобудівництво у зв’язку з тим, що запасів металів вистачало лише на ремонт рухомого складу. Запаси нафтового палива були вичерпані. Паровозні топки переводились на дрова.

Усі залізниці в цей час були поділені на три групи. До першої групи відносились Північні, Північно-Західні, Миколаївська, Московсько-Рибінська залізниці; було поставлено завдання до початку осені 1919р. перевести їх з нафти на дров’яне паливо. До другої групи відносились Московсько-Казанська, Московсько-Курська, Сизрано-В’яземська залізниці. На цих лініях використання нафти мало другорядне значення, частіше використовувався мазут, хоча забезпечення цим видом палива було також недостатнім. До третьої групи відносились ті залізниці, на яких нафта була основним видом палива (Південно-Східні, Самаро-Златоустівська, Ташкентська залізниці). Ці лінії забезпечувались паливом з державного нафтового фонду, при цьому програма відпускання була зменшена вдвічі [3, 24]. Третя група забезпечувалась паливом найліпше, але потреба залізниць не задовільнялась повністю. Нафтовий фонд швидко вичерпувався. Запаси рідкого палива на залізницях зменшилися з 3,8 млн. пудів на 1 січня 1919р. до 1,8 млн. пудів на 1 лютого 1919р. [3, 24]. Запасів вугілля для залізниць взагалі не було. Пасажирські поїзди в Україні ходили через день, товарний рух зменшився вдвічі. Існувала постійна загроза зупинки залізничного руху. Південно-Східна залізниця на 1 березня 1919р. мала у розпорядженні вугільного палива до 3 березня того ж року [3, 25]. Зростала кількість потребуючих ремонту паровозів. На 1 квітня 1919р. на Московсько-Казанській залізниці 48,8% паровозів були хворими, на Рязансько-Уральській – 45,6%.

Товарні потяги не виконували план по транспортуванню продовольства не тільки зачиною дефіциту палива або запасних частин для ремонту, але й у

ЯКОВЕНКО Ю.Л.

зв'язку з недостатньою кількістю хлібних та інших продовольчих запасів на станціях. Для Волзько-Бугульмінській залізниці завдання по перевезенню хліба складало 2.500 вагонів, а фактично в наявності було 1.500 вагонів з хлібом. Для Самаро-Златоустівської залізниці план по перевезенню продовольства передбачав 3.000 вагонів, а хліба вистачало лише на 1.323 вагона, інших продовольчих запасів - на 718 вагонів [3, 27].

В січні 1920р. кількість паровозів складала 9.382 одиниці, з яких 58,1% були хворими, тобто потребували ремонту [2, 5]. Початок 1920р. приніс повільне збільшення паровозного парку. В квітні 1920р. він нараховував вже 12.556 одиниць, але при цьому збільшився відсоток хворих паровозів, складав 60,6% (7.722 одиниці). Восени 1920р. з 17.374 паровозів 10.032 (57,6%) потребували негайного ремонту [2, 6].

Протягом усього 1920р., незважаючи на повільне збільшення паровозного парку в країні, більше половини паровозів не могли бути використаними при перевезенні вантажів та людей зачиною їх нездовільного стану.

Серед хворих паровозів більшість потребувала середнього та значного ремонту. Так, наприклад, в останній третині вересня 1920р. 20,7% паровозів тільки очікували середнього ремонту, 19,6% - складного, 15,1% - дрібного. В цей же час знаходилось в дрібному ремонті - 21,1%, в складному - лише 6,4%. Відчувалась нестача запасних частин. Ударні паровозобудівні заводи отримали завдання по виготовленню нових паровозів та необхідних деталей до них [2, 7]. В першій половині 1920р. заводи випустили 23 нових паровоза, 143 нових вагона, 234 ремонтних паровозів, 1.359 ремонтних вагонів, т.д. В другій половині 1920р. кількість випущених заводами нових паровозів зросла в 3,4 раза, нових вагонів - в 1,3 раза, ремонтних паровозів - в 1,4 раза, ремонтних вагонів - в 1,7 раза. [2, 8]. Програмні завдання паровозобудівні заводи недовиконали. Так, за липень, серпень, вересень 1920р. випуск снігоочисників складав лише 7%, арматури та насосів - 5%, баббіту - 9%. Майже повністю - на 96% - була виконана програма по виробництву нових вагонів. Негативно впливало на процес виробництва недостатнє забезпечення заводів паливом, залізом, сталлю, чавуном, предметами першої необхідності, а також близкість фронту [2, 8].

Перші ознаки залізничної кризи виявились в тому, що паровозний та вагонний парки зменшувались, паралельно збільшувався відсоток хворих вагонів та паровозів, не вистачало матеріалів та робочих рук для ремонту, різко впала продуктивність праці робітників транспорту. Для подолання кризових явищ у роботі залізниць був проведений ряд негайних заходів, які передбачали поділ залізниць на групи, переведення частини залізниць на дров'яне паливо, забезпечення інших рідким паливом із загальнодержавного фонду, створення дисциплінарних судів, введення дисциплінарних покарань, премій за відсутність прогулів для робітників залізничних станцій [5]. У періодичній літературі (газети „Ізвестія”, „Правда“) регулярно з'являлись тривожні статті та замітки про роботу залізниць, боротьбу із залізничною кризою [5; 6]. З 1920р. тенденція поглиблення кризи поступилась місцем тенденції повільного важкого руху в бік відновлення паровозного та

ТРАНСПОРТНА КРИЗА В РОСІЇ У 1917-1921РР.

вагонного парків, активізації залізничних перевезень. Така тенденція збереглась і в 1921р., чому сприяло поступове загасання громадянської війни.

У 1918р. радянські органи шукали найкращі форми організації управління водним транспортом. Пошук був настільки активним, що дослідник проблеми роботи водного транспорту у 1917-1921рр. Бабушкін І. писав: „Робітники стогнуть від „реорганізації” [1, 126].

Громадянська війна заважала збирати повні дані про роботу водного транспорту. Наприклад, басейн річки Кама знаходився під владою Білої Армії приблизно по ½ навігаційного періоду в 1918 та 1919рр. Перевезення вантажів Волгою було перервано на 4 місяці поблизу Самари у 1918р., а поблизу Царицина у 1919р. приблизно на той же строк [4, 48]. Однак навіть неповні матеріали за 1917-1921рр. вказують на кризовий стан водного транспорту [1, 126]. Частина суден була захоплена Білою Армією (на Камі та Північній Двіні), інша частина обслуговувала військові потреби. У Волзькому басейні в 1920р. кількість парових суден зменшилась у порівнянні з 1917р. на 36,6% (з 7.047 до 4.464). У Північно-Двінському басейні – на 53% (з 408 до 192) [1, 127]. Ці дані яскраво демонструють значне зменшення річкового флоту за 1917-1920рр. Взагалі кількість одиниць непарового флоту впала на 65%, а парового – на 16%. Непаровий флот складався з 2 типів суден: 1) легкі конструкції, які служили 1-3 навігації; 2) міцні конструкції, які служили 12-15 років за умовою проведення своєчасного капітального ремонту [1, 128].

У 1920р. більше 2/3 флоту працювали 10 та більше років, флот значно постарішав. 9/10 суден залишилось без капітального ремонту. Після 1917р. будування нових суден припинилось.

Не менш катастрофічним був стан морського флоту. На 1 листопада 1920р. працювали 301 паротеплохід та 382 парусні шхуни з вантажопідйомністю у 30.282.000 пудів проти 733 паротеплоходів та 2.418 парусників з вантажопідйомністю у 77.311.000 пудів у 1917р. Вантажопідйомність морського флоту з 1917 по 1920р. впала на 61% [1, 129]. У 1921р. морський флот дещо збільшився за рахунок посиленого ремонту та складав взагалі 2.500 одиниць з вантажністю у 32,5 млн. пудів. Ремонт у 1918 та 1919рр. коливався від 40 до 70%. У 1920р. ремонт залишався неякісним та запізнілим, на що впливали і нестача матеріалів та робочих рук, продовольчі проблеми [1, 130]. В ремонтних майстернях було старе спрацьоване обладнання. Не вистачало житла для робітників; умови їх побуту були важкими. Деякі з робітників повинні були подолати декілька верст, щоб дістатись місця роботи. У 1920р. органи охорони праці та санітарного нагляду заборонили будування землянок. Однак незважаючи на заборону землянки будувались, бо це був єдиний спосіб пом'якшити житлову проблему. У Волзькій області планувалось будування 231 нового житла, але план було виконано на 25% (59 споруд), ще 30% (69 споруд) знаходилося в процесі будівництва [1, 131].

Ремонт морського флоту був незадовільний. Деякі паротеплоходи Волзької області після ремонту та перевірки їх стану були відправлені у повторний ремонт. Однак паротеплоходи не були відремонтовані за причиною нестачі матеріалів. Неякісно відремонтовані судна не досягали необхідного рівня продуктивності праці,

ЯКОВЕНКО Ю.Л.

при цьому витрачали більше палива. Було очевидно, що „флот і дряхлий, і хворий” [1, 132].

У 1917-1921рр. з’явилася нова перепона для нормальної роботи річного транспорту – обміління річок. На Волзі рівень води впав нижче, ніж за попередні 10 років [1, 133]. На Дніпрі падіння рівня води призводило в деяких районах до повного обміління. В таких умовах не було можливості використовувати усю вантажопідйомність суден, лише її третину. Для запобігання саджання суден на міліну проводились землечерпалальні роботи. Однак об’єми цих робіт були недостатніми для вирішення проблеми обміління річок. В 1915р. працював 131 землечерпалльний снаряд, у 1919р. – лише 41. В 1920р. кількість працюючих снарядів зросла до 92, однак програма землечерпання не була виконана [1, 134].

В умовах зменшення флоту, спрацьованості суден, обміління річок різко впали об’єми перевезень різноманітних вантажів водним транспортом [1, 135]. Якщо в 1916р. водними шляхами було перевезено 2 млрд. пудів вантажів, що складало 70% від ваги перевезених в довоєнні роки вантажів, то в 1918р. – лише 441 млн. пудів, а в 1919р. – 340 млн. Зменшення перевезень водним транспортом в 1919р. до мінімуму свідчило про те, що на цей рік припадало найбільше загострення транспортної кризи. У 1920р. спостерігалось пом’якшення транспортної кризи, збільшення вантажопідйомності суден та у зв’язку з цим активізація перевезень вантажів водними шляхами. Однак у 1920р. рівень перевезень залишався низьким та складав $\frac{1}{4}$ від довоєнного. Транспортування вантажів морем у 1920р. було в 5 разів менше, ніж у довоєнні часи [1, 136].

Продовольчі проблеми в країні стали причиною появи нових труднощів в роботі водного транспорту. 1917-1921рр. характеризувались хронічною невідповідністю заявок на ті чи інші вантажі та їх фактичною наявністю. На 1 червня 1919р. з 10 млн. продовольчих вантажів лише 14% було прийнято до транспортування. Судна довгий час очікували вантаження та вивантаження, розсихались або відправлялись з частковою вантажністю [1, 137].

На 1 липня 1921р. завдання по перевезенню вантажів засобами водного транспорту було виконано на 60%. Найбільш задовільним було транспортування нафти [1, 141].

Протягом 1917-1921рр. стан водного транспорту був критичним. Криза виявлялась у зменшенні флоту, його старінні, відсутності якісного ремонту у зв’язку з нестачею матеріалів, робочих рук, продовольчими проблемами, зношеністю обладнання ремонтних майстерень, у припиненні суднобудівництва. Обміління річок, нестача палива також негативно впливали на роботу водного транспорту. Різко впали об’єми перевезень водними шляхами. Найбільше загострення кризи спостерігалось у 1919р. З 1920р. ситуація почала повільно змінюватись, намітилась тенденція до зростання перевезень вантажів, до покращення якісних та кількісних показників роботи флоту. Це були лише перші кроки в бік виходу з кризи.

Боротьба із загальною економічною кризою, яка охопила Росію після Жовтневої революції, ускладнювалася трагічними подіями громадянської війни. Ознаки глибокої кризи яскраво виявилися в роботі водного та залізничного

ТРАНСПОРТНА КРИЗА В РОСІЇ У 1917-1921РР.

транспорту протягом 1917-1918рр. У зв'язку із нестачею палива, матеріалів та деталей, продовольства для робітників, спрацьованістю машин та обладнання ремонтних майстерень відбулось різке зменшення кількості одиниць флоту, паровозного та вагонного парків. Ремонт суден, вагонів та паровозів був несвоєчасним та неякісним. Все це негативно відбилось на стані перевезень пасажирів та вантажів. Існувала постійна загроза зупинки руху по залізницях та водних шляхах країни. Транспортна криза досягла свого апогею в 1919р., коли в умовах громадянської війни від радянської території були відрізані найважливіші економічні, в тому числі паливні райони. З 1920р. з розширенням радянської території боротьба з економічною кризою стала більш успішною. Флот, паровозний та вагонний парки збільшувались, покращилася ситуація з паливом. Однак програмні завдання залізничний та водний транспорт не виконували повністю. Довоєнні показники роботи транспорту не вдалось досягти і в 1921р., коли була впроваджена нова економічна політика та почався новий етап в історії Росії.

Використана література

1. Бабушкин И. Водный транспорт и его работа // Народное хозяйство. – 1921. - №10. – С. 125-142.
2. Арский Р. Промышленное положение Советской России и перспективы товарообмена. – Петербург: Государственное издательство, 1921. – 44с.
3. Михайлов И.Д. Положение железнодорожного транспорта // Народное хозяйство. – 1919. - №5. – С. 21-27.
4. Трейден В. Навигация 1919 года по речным путям // Народное хозяйство. – 1920. - №3-4. – С. 48-51.
5. Известия, 1919, 16 марта (№69), 9 июня (№123); 1920, 27 марта (№67), 16 апреля (№80), 20 апреля (№83), 23 апреля (№86), 5 мая (№95), 13 мая (№102).
6. Правда, 1920, 18 февраля (№36), 20 февраля (№38), 24 февраля (№41), 1 апреля (№71), 16 апреля (№80), 17 апреля (№81), 22 апреля (№85), 7 мая (№97).

Учені записки Тавріческого національного університета ім. В. І. Вернадського
Серія «Історія». Том 18 (57). 2005 р. № 1. С. 96-113

УДК 94(73).09:327

Гончар Б.М., Волосюк І.С.

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

Корейський півострів традиційно був і залишається районом пріоритетних інтересів США. Радянсько-американське геополітичне противідборство періоду „холодної війни” призвело в 1948 р. до розколу держави на Корейську Народну Демократичну Республіку (КНДР), яка орієнтувалася на СРСР і Республіку Корея (РК), яка орієнтувалася на США. У повоєнний період головним напрямком зовнішньої політики США був курс спрямований на стимулювання комунізму. Для США існування прозахідної Південної Кореї було питанням принциповим, оскільки падіння проамериканського режиму в цій країні трансформувало б материкову Східну Азію в зону комуністичного впливу й остаточно ізольувало проамериканську Японію в регіоні. Для того, щоб не допустити радянської експансії на Корейський півострів, США вступили на боці РК в Корейську громадянську війну 1950-1953 рр. Надалі, з метою реалізації курсу стимулювання комунізму, США підписали у жовтні 1953 р. Договір про взаємну оборону з Республікою Кореєю (згідно з яким на південному півострові зберігалися на постійній основі американські війська).

Корейський півострів став одним з американських форпостів на Азіатському континенті, що прилягав до кордонів СРСР. Для забезпечення своїх стратегічних позицій у даному регіоні Вашингтон розвивав всебічні двосторонні відносини із Сеулом, насамперед військово-політичні зв’язки. Показником тісних взаємовідносин США та РК є характер американської допомоги Сеулу. Так, за 1945-1974 рр. США надали РК більше 11 млрд. дол., з яких 5,7 млрд.дол. складали військову допомогу [35, с.146]. В 70-і роки ХХ ст. у РК була розміщена американська ядерна зброя, яка розглядалася в США, як ефективний засіб стимулювання можливого нападу КНДР. У 1976 р. були проведені перші американсько-південнокорейські військові маневри „Тім Спіріт”. Вже у 80-х роках ХХ ст. відносини між США й РК піднялися на новий рівень, що характеризувався розширенням участі США в модернізації збройних сил РК, але вже не у формі допомоги, як це було до 1977 р., у період економічної, політичної слабкості режиму, а на кредитній основі.

Отже, РК у повоєнні роки виконувала роль одного із ключових елементів, створеної США системи стимулювання комунізму в Азії. Відносини США і РК поступово склалися в систему взаємозалежності, що визначалася, з одного боку, американськими військово-політичними гарантіями безпеки РК, з іншого боку, широким торгово-економічним обміном. Це обумовлювало зростаючу залученість США до корейських справ, а також усього Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР).

Кардинальні зміни, які виникли в міжнародних відносинах в зв’язку з розпадом СРСР, торкнулися й обстановки навколо Корейського півострова – припинилася

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

глобальна конфронтація політичних блоків, змінився баланс сил між основними державами, зачлененими в урегулювання корейської проблеми. Зокрема, зміцнили свій вплив Сполучені Штати, зросла роль Китайської Народної Республіки (КНР) в умовах послаблення Росії, зберігається вплив Японії. КНДР, втративши стратегічні гарантії, дані Радянським Союзом у відповідності з Договором 1961 р., а також економічну підтримку Москви, опинилася в стані економічної кризи. У РК, навпаки, спостерігається економічне піднесення, що сприяє зміщенню її політичних позицій.

З руйнуванням біополярної структури міжнародних відносин напруженість на півострові не була знята, а корейська проблема набула нового окреслення: ядерний аспект став основним джерелом нестабільності в АТР. «Корейська проблема» набула комплексного характеру, яка включає низку аспектів: ядерне й ракетне озброєння КНДР, проблему міжкорейських відносин, зокрема об'єднання двох корейських держав, військову присутність США на південній півострові, тощо.

Корейський півострів становить інтерес для США, насамперед з погляду забезпечення їхньої власної та міжнародної безпеки. Вашингтон зацікавлений в збереженні стабільності в цьому регіоні і виступає за нерозповсюдження ядерної зброї. Очевидним є також прагнення США розширити сферу свого впливу на півострові. Якщо в період „холодної війни“ політичні, економічні і військово-стратегічні устремління США концентрувалися навколо РК, то з початку 90-х рр. ХХ ст. вони почали поширюватися і на КНДР. Розробка Пхеньяном ядерної та ракетної програми стала вирішальним фактором появи північнокорейського напрямку в дипломатичній практиці США.

КНДР змушені була підписати Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) 12 грудня 1985 р., але потім тривалий час відтягувала підписання угоди про гарантії, що дозволила б Міжнародному агентству з атомної енергії (МАГАТЕ) здійснювати інспекції її ядерних об'єктів. Повідомлення про розробку ядерної програми КНДР викликали стурбованість у США, які надали гарантії безпеки Південній Кореї і тримали на півострові свій військовий контингент.

На спеціальному засіданні палати представників Конгресу США обговорювалося питання, як США повинні реагувати на можливе виготовлення КНДР ядерної зброї. Конгресмени запропонували кілька варіантів дій. Перший варіант - нічого не робити, навіть якщо КНДР виготовить ядерну зброю, сподіваючись, що спрацює механізм стримування. Другий - сприяти або погодитися на придбання РК ядерної зброї з надією, що загроза гарантованого взаємного знищення призведе до стримування й стабільності на півострові. Третій варіант - ввести в дію проти Півночі механізм міжнародних санкцій, сподіваючись, що цей тиск переконає КНДР припинити ядерну програму. Четвертий - здійснити військові дії проти ядерних об'єктів Півночі. Однак воєнна операція, на думку експертів, містила великі ризики, аж до розв’язання нової корейської війни [23, р.2]. Саме тому, виступаючи на черговому слуханні в Конгресі в 1992 р. американський вчений Д. Загорія наголошував, що США необхідно шукати політичне рішення конфлікту в Кореї [41, с.3].

Намагаючись попередити гонку озброєння, президент США Дж. Буш у 1991 р. виступив зі спеціальним зверненням до нації, у якому заявив про виведення

ГОНЧАР Б.М., ВОЛОСЮК І.С.

американської ядерної зброї з РК. Було також підкresлено, що проведення навчань «Тім Спіріт» буде залежити від міжкорейських переговорів з ядерною програмою. Ці поступки дозволили корейським державам підписати у 1991 р. Угоду про примирення, ненапад, співробітництво і обмін, а також Декларацію про денуклеарізацію Корейського півострову. 30 січня 1992 р. КНДР підписала угоду про гарантії з МАГАТЕ. Отже, криза навколо підписання КНДР угоди з МАГАТЕ була формально вирішена. Однак конфлікт не був вичерпаний до кінця, а за часів демократичної адміністрації США на чолі з Б. Кліntonом він спалахнув з новою силою.

Основні контури політики адміністрації Б.Клінтона щодо півострова були закладені 10 липня 1993 р. на американсько-південнокорейському саміті в Сеулі. У промові президент США оголосив пріоритети політики США щодо АТР: збереження американських зобов'язань у регіоні, протидія поширенню зброї масового знищенння, регіональний діалог для вирішення загальних загроз, підтримка демократії в регіоні [30, р.400]. Торкаючись проблем Корейського півострова Б. Клінтон підкresлював, що важливим завданням є усунення ядерної загрози і просування до примирення на півострові. Зокрема наголошувалося, що США готові до поліпшення відносин із Пхеньяном, якщо останній піде на співробітництво з фундаментальних питань [30, р.402].

Починаючи з червня 1992 р. МАГАТЕ здійснювало інспекції ядерних об'єктів КНДР. Під час перевірок виникли розходження між даними КНДР та висновками МАГАТЕ. Тому Агентство висунуло вимогу про проведення спеціальних інспекцій двох об'єктів у м. Йонбені, але Пхеньян не погодився на цю вимогу і 12 березня 1993 р. заявив про вихід з ДНЯЗ. Двічі уряд США передавав це питання в Раду Безпеки (РБ) ООН для його вирішення. Однак під час обговорення питання про застосування санкцій щодо КНДР жорсткі резолюції, які пропонували США, не отримали підтримку через опозицію Китаю. В цей час у КНДР була випробувана ракета "Нодонг-1", що не могло не загострити ситуацію на півострові.

Ядерна криза 1993-1994 рр. прийняла настільки гострий характер, що у США обговорювалося питання про нанесення ударів по ядерним об'єктам КНДР. Так, у 1995 р. на слуханнях у палаті представників заступник міністра оборони США Е. Уорен заявив, що американське відомство мало у своєму розпорядженні детальний план відбиття можливого нападу КНДР на РК, а об'єднані сили США і РК здатні виконати поставлені перед ними завдання [21, р.72]. Лише завдяки негативній позиції багатьох країн та лівого крила американського істеблішменту нанесення ударів було відкладено.

Щоб досягнути угоди з КНДР, адміністрація США вирішила продовжити розпочаті ще в березні 1993 р. американсько-північнокорейські переговори. В результаті цих переговорів, держави підписали Рамкову угоду, згідно з якою КНДР припиняє ядерну програму, держави нормалізують взаємовідносини; а США забезпечать постачання в КНДР легководневих реакторів та нафтопродуктів [4].

Представники адміністрації Б. Клінтона високо оцінювали дану угоду. Так, держсекретар У. Крістофер, відзначив, що угода заморозила корейську ядерну

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

програму, країна залишилася учасником ДНЯЗ, і МАГАТЕ зможе проводити спеціальні інспекції [1, р.47]. Республіканці Конгресу навпаки підкреслювали, що уода невигідна для США; зверталася увага на слабку координацію Вашингтоном своєї політики із Сеулом; наголошувалося, що адміністрація вирішувала тільки ядерну проблему, і мало уваги приділяла таким проблемам, як скорочення звичайного озброєння, припинення ракетної програми КНДР, підтримці міжкорейського діалогу [29, р.5].

З середини 90-х рр. ХХ ст. Вашингтон внес корективи у свою корейську політику, перейшовши від однобічного акценту на ядерну програму КНДР до пошуку політичного компромісу з країною. Як заявив заступник держсекретаря зі східно-азіатських і тихоокеанських справ У. Лорд, політика адміністрації спрямована на виконання Рамкової угоди, на пошук шляхів зниження конфронтації на півострові, за допомогою міжкорейського діалогу та на розширення контактів з КНДР [28, р. 34].

У лютому 1996 р. КНДР виступила з пропозицією про укладання зі США мирного договору. Однак Б. Кліnton висунув пропозицію про проведення чотирьохсторонніх переговорів (США, РК, КНДР, Китай), метою яких повинне було бути вироблення механізму з забезпечення миру на півострові який замінив би Угоду про припинення воєнних дій від 1953 р. Переговори відбувалися в грудні 1997 р. і в березні 1998 р., але не принесли від'ємних результатів. США вали зрозуміти Пхеньяну, що нормалізація відносин і підписання мирної угоди тісно пов'язані з вирішенням ядерного і ракетного питання. Після таких подій, як будівництво в КНДР підземного об'єкту в м. Кимчханрі, що був оголошений американцями частиною північнокорейської ядерної програми та запуску КНДР міжконтинентальної балістичної ракети «Тепходон-1», США втратили інтерес до переговорів.

Ці події стали приводом для критики республіканцями політики адміністрації Клінтона щодо КНДР. У 1998 р. Рада з міжнародних відносин направила президенту відкритий лист, у якому запропонувала переглянути північнокорейську політику США. Провокаційні дії КНДР викликали жорстку реакцію і конгресу США. В результаті, адміністрація США призначила координатором політики щодо КНДР колишнього міністра оборони У. Перрі. У своїй доповіді він запропонував нормалізувати відносини з КНДР, якщо вона припинить ядерну і ракетну діяльність, у протилежному разі – здійснити такі дії, які гарантуватимуть безпеку США й їхнім союзникам [22].

Внаслідок переговорів з КНДР у 1999 р. США вирішили питання підземного комплексу м. Кимчханрі, який за висновком Агентства не був ядерним об'єктом, а також КНДР зобов'язалася утримуватися від випробувань ракет. США, у свою чергу, зняли частину економічних санкцій. Двосторонні контакти продовжували розвиватися. У жовтні 2000 р. у Вашингтоні відбулася зустріч віце-маршала КНДР Хо Міонг Рока з Б. Клінтоном і держсекретарем США М. Олбрайт. У жовтні відбувся візит М.Олбрайт у Пхеньян, де вона ще раз наголосила, що найголовніше для США – це підтримка стабільності та миру на півострові.

Адміністрація Дж. Буша-молодшого з самого початку продемонструвала більш жорсткий підхід щодо КНДР. Республіканська адміністрація, вважаючи північнокорейську політику Б. Клінтона занадто м'якою, взяла курс на перегляд раніше досягнутих домовленостей. Нова адміністрація розглядала Рамкову угоду, як шантаж, якому піддалися їхні попередники [2, р.8]. 6 червня 2001 р. Дж. Буш оголосив, що його уряд завершив перегляд політики США щодо КНДР. Нова північнокорейська політика США полягала в тому, що КНДР, перш ніж набути дипломатичне визнання з боку США, повинна почати переговори зі США з ядерних і ракетних проблем, звичайного озброєння, почати процес скорочення озброєння і сприяти створенню заходів військово-політичної довіри на півострові [8].

Однак, антитерористична кампанія після 11 вересня 2001 р., та включення Сполученими Штатами Америки КНДР до переліку країн «вісі зла» призвело до фактичного згортання діалогу. У цей період американсько-північнокорейські відносини звелися до щомісячних відправлень у КНДР мазуту. Заплановані двосторонні переговори були перенесені на літо 2002 р.

У щорічному посланні Конгресу 29 січня 2002 р., Дж. Буш підкреслював, що одним з найважливіших завдань адміністрації є недопущення загрози США зброєю масового знищення. Міністр оборони США Д. Рамсфелд підкреслював, що зусилля КНДР в розробці зброї масового знищення і продажу ракетних технологій створюють загрозу для США [26]. Дж. Буш підтвердив готовність США здійснити «рішучі заходи» проти КНДР. Така позиція, на думку багатьох оглядачів, суперечить інтересам Японії, РК, Китая, Росії. Крім того, жорстку позицію адміністрації Дж. Буша критикували демократи в Конгресі США [17]. Більш Дім змушений був коригувати свою політику стосовно КНДР.

19-20 лютого 2002 р. під час візиту у Східну Азію, президент Дж. Буш заявив: „ми не збираємося вторгатися в Північну Корею” [6]. На побажання Японії, РК Вашингтон організував візит помічника держсекретаря зі східно-азіатських і тихоокеанських справ Дж. Келлі (жовтень 2002 р.) у Пхеньян. На цих переговорах Північна Корея визнала існування програми видобутку урану, а тому переговорний процес був перерваний.

У листопаді 2002 р. США заявили, що Пхеньян порушив Рамкову угоду. Вашингтон домігся призупинення поставок у Північну Корею палива, передбачених Рамковою угодою. Були згорнуті і роботи з будівництва легководневих реакторів. У відповідь, Пхеньян вислав з країни інспекторів МАГАТЕ. За даними Агентства, КНДР видобула біля 8 тисяч ядерних стрижнів із відпрацьованого палива, чого є достатнім для виробництва ядерної зброї [49]. Ситуація настільки ускладнилася, що з Вашингтона стали навіть лунати загрози застосувати силу щодо КНДР. Так, Д. Рамсфелд заявив, що американська війська у випадку необхідності можуть одночасно брати участь в двох регіональних конфліктах і перемогти. У той же час міністр оборони підкреслив, що США шукають дипломатичний шлях вирішення проблеми [43].

КНДР наполягала на тому, що проблема ядерної безпеки може бути вирішена тільки шляхом діалогу між Пхеньяном та Вашингтоном. США відмовилися від

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

переговорів і сформулювали політику «твірдого стримування КНДР», що включала: а) політичний і фінансовий тиск на Північну Корею, б) обмеження економічних зв'язків із КНДР, в) винесення корейської ядерної проблеми на обговорення в РБ ООН [19].

10 січня 2003 р. КНДР оголосила, що виходить з ДНЯЗ та відновлює ядерну програму. Ситуація на півострові загострилася і США перекинули на територію РК додаткові авіаційні підрозділи. МАГАТЕ проголосувало за передачу північнокорейської проблеми на розгляд РБ ООН. Однак, приняття резолюції РБ ООН щодо КНДР зупинило вето Китаю, який мотивував свій крок тим, що це може ускладнити дипломатичні зусилля з вирішення цієї проблеми.

На одному зі слухань в Конгресі американські експерти підкреслювали, що КНДР настільки загрожує загальнодержавним інтересам США, що створює загрозу безпеці США [11]. Конгресмени наголошували, що керівництво США має такі варіанти політики щодо КНДР: застосування економічних санкцій; дипломатична ізоляція КНДР чи застосування превентивного удару [9]. У Вашингтоні розуміли, що США не здатні повністю ізолювати КНДР від зовнішнього світу через особливу позицію Китаю і РК. Американські експерти підкреслювали, що будь-який напад США на КНДР призвів би до нападу Південної на Північ, що завдасть великої шкоди, як Сеулу, так і американським силам. Якщо ж Пхеньян застосує ядерну зброю, то наслідки будуть непередбачувани [9].

Американські експерти відзначали, що необхідно враховувати й інші чинники. По-перше, у грудні 2002 р. новим президентом РК став Ро Му Х'єн, і політика Сеулу почала спрямовуватися на повну нормалізацію відносин із КНДР, а тому дотримування Вашингтоном жорсткого курсу щодо КНДР, приведе до погіршення американсько-південнокорейських відносини [9]. Необхідно також враховувати позицію КНР, РФ, Японії, які вважають, що вирішити корейську проблему необхідно дипломатичними засобами. Конгресмени США підкреслювали, що адміністрація Дж. Буша повинна продовжувати переговорний процес [9].

16 квітня 2003 р. США, КНДР і Китай погодилися провести трьохсторонні переговори щодо корейської проблеми. Внаслідок цих переговорів, країни вирішили провести шестисторонні переговори, за участю США, КНДР, КНР, РК, РФ, і Японії.

Сі руанди шестисторонніх переговорів закінчилися безрезультатно. Вашингтон наполягав, що Пхеньян спочатку ліквідував свою ядерну програму, а вже потім можна вести переговори про гарантії безпеки та про економічну компенсацію. Північна Корея вимагала іншої послідовності, дипломатичного визнання Вашингтоном КНДР, відмови США від заражування КНДР до держав-спонсорів тероризму, відмови від санкцій та надання електроенергії та допомоги. У відповідь на це КНДР заморозить свою ядерну програму, але вимагає, що а також дозволить МАГАТЕ оглянути і контролювати її ядерні об'єкти. Пхенян також наполягав на письмових гарантіях безпеки з боку президента США, відмови від проведення антикорейської політики. Країни домовилися про проведення четвертого раунду переговорів. Однак пізніше КНДР виступил з відмовою.

ГОНЧАР Б.М., ВОЛОСЮК І.С.

жорстких заяв на адресу США, повідомивши, що виходить з переговорів і заявивши, що вона надає перевагу двостороннім переговорам.

Як відомо, стратегія Буша в цей період полягала в наступному: якщо КНДР здійснить заходи для того, щоб демонтувати свою ядерну програму, США також підуть на поступки; у протилежному разі необхідно створювати міжнародну коаліцію, для здійснення дипломатичного і економічного тиску на Північну Корею, та її ізоляції [20].

10 лютого 2005 р. ситуація на півострові знову загострилася. Північна Корея вперше проголосила, що вона виготовила ядерну бомбу. Адміністрація Дж. Буша поставила перед КНДР вимогу припинити розробку ядерної зброї. Новий держсекретар США К. Райс заявила, що повернення за стол переговорів є для КНДР єдиним шляхом до поліпшення своїх відносин як із США так, і з іншими державами [52]. А президент США наголосив, що, хоча розглядаються всі можливі варіанти вирішення ядерної проблеми Північної Кореї, у США є способи, як вирішити кризу дипломатичним шляхом [33].

Шестисторонні переговори відновилися 26 липня 2005 р. США заявили, що Північна Корея спершу ліквідує свою ядерну програму, а потім одержить компенсацію. Одночасно підкреслювалося, що процес згортання ядерної програми повинен здійснюватися за допомогою ретельних і постійних інспекцій МАГАТЕ. З 13 по 19 вересня 2005 р. в Пекіні відбувся четвертий раунд переговорів, що закінчився підписанням спільної заяви, у відповідності з якою, КНДР зобов'язалася відмовитися від ядерної зброї й ядерних програм і повернутися до виконання ДНЯЗ. США підтвердили, що в них немає ядерної зброї на півострові і намірів нападати на КНДР. Сторони домовилися обговорити в належний час питання про надання КНДР реактора на легкій воді. Країни зобов'язалися вживати заходи для нормалізації відносин між ними та розвивати економічне співробітництво. Країни заявили про свою готовність надати КНДР енергетичну допомогу і домовилися провести в листопаді 2005 року в п'ятий раунд переговорів.

Президент Дж. Буш назвав досягнуту угоду позитивним кроком. П'ятий раунд переговорів відбувся 9-11 листопада 2005 р. Північна Корея вимагала для задоволення своїх потреб в електроенергії легководневий реактор, однак делегації погодилися "обговорити в належний час" це питання. США підкреслювали, що цей час настане після того, як КНДР ліквідує всі програми з ядерної зброї, і це буде підтверджено МАГАТЕ [48]. Сторони домовилися повернутися до переговорів, хоча точна дата не була вказана.

Однак, вже 20 грудня 2005 р. КНДР оголосила про свій намір побудувати два легководневих реактори і відновити роботу двох графітових реакторів. США закликали уряд Пхеньяна дотримуватися вересневої угоди і припинити свої програми в області ядерної зброї. Посол США в Республіці Корея А. Вершбоу підкреслив, що США прагнуть відновити переговори і не висувають попередніх умов для поновлення шестисторонніх переговорів [46].

Проблема об'єднання Корей, поряд з ядерною програмою КНДР, займає важливе місце у корейській політиці Вашингтона. Розв'язання даної проблеми

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

важливо не тільки з погляду возз'єднання розділеного народу, але й для збереження миру та безпеки на півострові і в АТР.

Об'єднання півострова може мати для США як позитивні, так і негативні наслідки. Едина Корея може змінити політичний вплив США на півострові, якщо постане питання про необхідність присутності в Кореї американських військ. Якщо ж уряд Кореї позитивно поставиться до ідеї збереження американських сил, то союз з більш сильною Кореєю підсилив би позиції США в АТР. Об'єднана Корея привела б і до утворення одного з найбільших ринків для американської продукції в АТР. У той же час, демілітаризація Кореї не цілком відповідала би інтересам військового комплексу США. Відзначимо, що тільки експорт американської зброї в РК за 1989–1993 рр. склав 2,87 млрд. дол. [42, с. 284].

Важливим питанням для США є вартість об'єднання півострова. На початку 90 р. ХХ ст. більшість фахівців у Кореї, США розраховували на швидкий крах Північної Кореї і поглинання її РК. Однак, північнокорейський режим виявився більш життезадатним, аніж припускалося. Навіть об'єднання Німеччини продемонструвало, що злиття двох держав з різними соціально-політичними системами – процес складний і дорогий. Так, відповідно до підрахунків Корейського інституту розвитку, необхідні інвестиції, для того щоб підняти продуктивність КНДР до 60 % від рівня РК за десятиліттій період (1990-2000 рр.) складали б 816 млрд. дол. [13, р. 372]. Подібні витрати могли б підтримати південнокорейську економіку і пригнічити розвиток країни. Політичні кола США і РК склоняються до того, що необхідно здійснювати поступову політику щодо об'єднання, на відміну від «шокової терапії» німців.

Керважаючи на підписання міжкорейських базових угод 1991 р., які сприяли зменшенню військово-політичної напруженості на півострові, відносини між Кореями, починаючи з 1993 р. різко погіршилися. Це було пов'язане із північнокорейською ядерною програмою. Намагаючись нормалізувати відносини зі США, Пхеньян зіштовхнувся з вимогою Вашингтона спершу поліпшити відносини з РК. Так, адміністрація США наголошувала, що ключем до зниження напруженості, і досягнення миру на півострові, є налагодження діалогу і співробітництва між Півднем і Північчю [56].

Підрив фінансових можливостей РК після кризи 1997 р. ще раз довів про неможливість швидких перспектив об'єднання з КНДР шляхом її економічного і потім політичного поглинання. Керівництво РК на чолі з Кім Де Чжуном прийшло до розуміння того, що для реального об'єднання потрібна програма не форсованого об'єднання двох країн, а поступової активізації обмінів і співробітництва при збереженні стабільності в регіоні. Так, Кім Де Чжун писав: «Завдяки німецькому досвіду, я одержав два важливих уроки. По-перше, ми не повинні виявляти нетерплячість щодо об'єднання і не повинні робити спробу об'єднання шляхом поглинання» [39, с. 28].

Кім Де Чжун проголосив політику «сонячного тепла» - політику, спрямовану на примирення й зближення із КНДР. Ця політика ґрунтується на трьох принципах: мирне вирішення спірних питань, віlmова від об'єднання Кореї шляхом поглинання Півночі й активне співробітництво між країнами. Більшість американських

ГОНЧАР Б.М., ВОЛОСЮК І.С.

фахівців-дипломатів є також прихильниками обережної політики щодо Корейського півострова. Вони наголошують, що військове вторгнення в КНДР занадто ризиковане, отже, необхідно домогтися стабільності в регіоні і підтримувати політику залучення КНДР у ринково-демократичному напрямку. Так, на думку американського діяча Г.Кіссінджера для США важливим завданням є заохочувати зусилля РК відігравати провідну роль у міжкорейських переговорах [40, с.136].

Адміністрація Б. Клінтона була налаштована на діалог із Пхеньяном та підтримувала лінію політики «сонячного тепла». Підсумком «сонячної політики» стала етапна подія - перший в історії міжкорейський саміт, що відбувся 13 -15 червня 2000 р. у Пхеньяні. 15 червня 2000 р. лідерами РК і КНДР була підписана Спільна Декларація, у якій головним принципом врегулювання корейської проблеми проголошено самостійність корейців. Після діалогу лідери обох держав погодилися, що американська війська відіграють важливу роль у зміцненні миру й безпеки в регіоні [34, с.12]. Держави погодилися збалансовано розвивати національну економіку й зміцнювати двосторонні зв'язки в різних галузях.

Реакція США була позитивною. Президент Б. Кліnton заявив: «Весь світ захоплений підсумками саміту, а урегулювання проблеми роз'єднаних родин Півночі й Півдня є одним з його найважливіших досягнень» [34, с. 12].

Зустріч лідерів РК і КНДР внесла істотний вклад у послаблення напруженості на півострові. Після цього саміту покращилися відносини між Кореями. Небувалих масштабів досягло торгово-економічне співробітництво, у 2002 р. воно становило 640 млн. дол., у 2003 р. – 724 млн. дол. [15, р. 7]. Однак, прихід у Білій Дім президента Дж. Буша-молодшого привів до перегляду північнокорейської політики США і на зустрічі з президентом РК Кім Де Чжуном, в 2001 р., Дж. Буш рекомендував президенту Кіму виявляти обережність щодо північнокорейського лідера Кім Чен Іра [25]. Сеул не одержав у Вашингтоні підтримки своїх зусиль з форсування міжкорейського діалогу. У результаті нової американської лінії щодо Пхеньяна виникли серйозні труднощі на шляху до поновлення міжкорейського діалогу.

Деякі експерти вважають, що процес економічного оздоровлення, тенденції до подальшого послаблення напруженості і зміцнення безпеки на півострові не влаштовували республіканську адміністрацію, яка поклала в основу своєї зовнішньої політики ставку на нанесення превентивних ударів і зміну неугодних американцям режимів.

Зміцнення безпеки на півострові не відповідали і геополітичним амбіціям США; їх хвилювало те, що в нових умовах американське домінування в регіоні виявиться під питанням. Негативні для США наслідки об'єднання Корейської держави визнаються адміністрацією Дж. Буша, яка вважає, що об'єднана Корея може ініціювати питання про доцільність американської військової і політичної присутності на півострові, що може привести до ще більшого впливу Китаю і політичної ізоляції Японії в регіоні [7]. Адміністрація США наголошувала, що необхідно використовувати нинішню напруженість у відносинах із КНДР для зміцнення співробітництва з Японією і РК у сфері безпеки, підвищити рівень

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

відносин з азіатськими союзниками, тобто вивести їх за рамки північнокорейської проблеми [13, р. 10].

Південна Корея висловила невдоволення безкомпромісною позицією Вашингтона, що несприятливо впливала на міжкорейські відносини. У РК посилюються підозри, що США переслідують свої егоїстичні цілі, ігноруючи інтереси союзника, що не може не вести до зростання антиамериканських настроїв. Так, відомий дослідник Ф.Фукуяма підкреслював, що адміністрація Дж. Буша прийняла невірне рішення, підірвавши «політику сонячного тепла», і тим самим спровокувавши бунт цілого покоління південнокорейської молоді проти уявлень часів „холодної війни“ [55].

Після консультацій із Сеулом, США довелося скорегувати свою позицію з урахуванням позицій Кім Де Чжуна. У лютому 2002 р. під час свого візиту в Сеул Дж. Буш офіційно підтримав політику «сонячного тепла» РК [6]. Одним з доказів перемоги «м'якої» лінії було і те, що США в квітні 2003 р. погодилися на переговори із КНДР у форматі «шістки». Ці переговори були визвані новим проявом північнокорейської ядерної програми (в 2002 р., Пхеньян визнав існування власної уранової програми).

Розмерозивши свою ядерну діяльність, КНДР порушила домовленість з РК від 31 січня 1991 р. про перетворення півострова в зону, вільну від ядерної зброї. Не дивлячись на те, ще під час південнокорейських виборів президента 2002 р., кандидат на посаду президента Ро Му Х'єн заявив, що виключає тверді альтернативи щодо КНДР і має намір продовжувати переговори з Північною Кореєю, незважаючи на американське резервування переговорів. Саме на хвилі антиамериканізму в лютому 2003 р. президентом РК був обраний Ро Му Х'єн, який переміг свого суперника, прихильника більш жорсткого курсу щодо КНДР. Президент РК висунув чотири принципи відносин із КНДР: усі питання повинні вирішуватися шляхом переговорів; налагодження взаємної довіри; здійснення міжнародного співробітництва з корейського питання при збереженні центральної ролі корейців; міжкорейське співробітництво на урядовому рівні із широким залученням громадськості.

Після візиту президента РК Ро Му Х'єна у Вашингтон 14 травня 2003 р позиція Сеула щодо КНДР стала більш жорсткою. Лідер США і РК в спільній заяві проголосили, що вони не допусťять ядерної зброї в Північній Кореї, і мають намір домагатися, контролюваного знищення ядерної програми мирним шляхом [8]. Президент РК підкреслив, що майбутнє міжкорейських взаємобімінів і співробітництва буде залежати від вирішення ядерного питання. Положення американсько-південнокорейського комюніке про те, що у випадку, коли не вдастся переконати КНДР відмовитися від наміру створити зброю масового знищенння, то США і РК розглянуть додаткові заходи, викликано гостру реакцію в Пхеньяні. Уряд КНДР оголосив спільну декларацію КНДР і РК про без'ядерний статус півострова недійсним документом, і в травні 2003 р. КНДР вийшла з даної угоди.

Ситуація в міжкорейських відносинах ускладнилася саме через ядерну політику КНДР. Незважаючи на те, що сторони проводять зустрічі на урядовому рівні,

ГОНЧАР Б.М., ВОЛОСЮК І.С.

здійснюють ряд проектів, обговорюють нові плани економічного співробітництва, Південна Корея прагне пов'язати подальший розвиток міжкорейських економічних зв'язків з відмовою КНДР від ядерної програми. Так, 15 серпня 2003 р. Ро Му Х'ен заявив, лише після того, як Північ згорне свою ядерну програму, Південна Корея буде готова надати КНДР економічну допомогу [19].

Останнім часом розв'язання питання про возз'єднання знову наштовхується на перепони, пов'язані із прагненням КНДР оволодіти ядерною зброєю. Однак південнокорейський президент продовжує наполягати на необхідності продовжувати «політику примирення» щодо КНДР. Уряд РК ясно заявив, що вищим пріоритетом на сьогодні є стабільність на півострові, що виключає натиск на пхеньянський режим.

Вашингтон, прагнучи до стабільності в стратегічно важливому регіоні, вважає, що Сеулу необхідно докладати більших зусиль в досягненні економічної „прив'язки” до себе Пхеньяна, що зробить політику КНДР більш керованою і прогнозованою. Так, посол США в РК А. Вершбоу відзначив, що США підтримують зусилля Південної Кореї до ноліпшення життя громадян КНДР за допомогою міжкорейського співробітництва, як крок до примирення і, мирного возз'єднання півострова [50].

Перша міжкорейська зустріч на рівні віце-міністрів після річної перерви відновилася в травні 2005 року. Міністр оборони США Д. Рамсфелд заявив, що США підтримують здійснювану РК політику налагодження конструктивної взаємодії з КНДР й висловив надію, що міжкорейський діалог приведе до зниження рівня напруженості на півострові [44]. Адміністрація Дж. Буша неодноразово підкреслювала, що спільною метою США і РК є підтримка повного приєднання КНДР до міжнародного співтовариства, а також підтримка стабільності, процвітання і миру на півострові.

В азіатській стратегії США, як в роки «холодної війни», так і в постбіополярний період досить гострою залишається проблема базування американських військ на території Південної Кореї, що визначає важливість розвитку союзницьких відносин з Республікою Корея. Прихід республіканської адміністрації на чолі з Дж. Бушем у січні 1989 р. збігся з колосальними змінами в міжнародних відносинах, які позначилися і на американсько-південнокорейському альянсі. У Сеулі в 1989 р. президент США підтвердив американські гарантії безпеки Південній Кореї, підкресливши, що американський контингент збройних сил у Кореї не буде скорочений, оскільки ця присутність необхідна для підтримки стабільності в регіоні [10].

Разом з тим, у 1989 р. в американському Конгресі постало питання про те, що утримання збройних сил США за кордоном, у тому числі й у РК є обтяжливим для американського бюджету. Конгрес США прийняв поправку Нанна – Уорнера, відповідно до якої міністерство оборони повинне було обґрунтувати і надати серйозні докази необхідності збереження американського контингенту в АТР. Крім цього, міністерство оборони США повинне було розробити рекомендації, як

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

переконати азіатських союзників вносити більш вагомий фінансовий внесок у забезпечення безпеки і стабільності в регіоні [12, р. 220].

Міністерство оборони США 19 квітня 1990 р. надало доповідь „Стратегічні орієнтири для АТР: погляд у ХХІ століття”. У доповіді відзначалося, що буде відбуватися поступове скорочення американського угруповання в Східній Азії. Були також проголошені завдання США щодо Корейського півострова: зниження напруженості на півострові шляхом заохочення міжкорейських переговорів; стримування північнокорейської агресії; зміна ролі військ США з головної на допоміжну. Водночас, міністерство оборони підкреслило, що 10% скорочення чисельності тихоокеанського угруповання розраховане до кінця 1994 р. і буде реалізовуватися тільки при сприятливому розвитку військово-політичної обстановки в АТР [16, р.60].

У квітні 1990 р. адміністрація Дж. Буша проінформувала Конгрес про план скорочення американських військ в АТР у три етапи. Однак, у зв'язку з північнокорейською ядерною програмою, Пентагон, здійснивши перший етап скорочення своєї військової присутності (у 1990-1992 р., США вивели з РК 7 тис. військовослужбовців), відклав на невизначений термін другий етап скорочення збройних сил у Кореї. Так, у доповіді міністерства оборони „Стратегические ориентиры в АТР” від 1992 р. підкреслювалося, що збройні сили в районі Тихого океану сприяють регіональній стабільності і підсилюють можливість США впливати на рішення питань у регіоні [3].

Адміністрація на чолі з Б. Кліntonом також заявила про важливість відносин Вашингтона з Сеулом. У жовтні 1993 р. була проголошена концепція «Нового тихоокеанського співтовариства», у якій наголошувалося, що міцний союз із РК повинний ґрунтуватися на твердому й послідовному виконанні США своїх зобов'язань за союзним договором з Південною Кореєю [30, р. 389]. Відповідно до цієї концепції, військова присутність американських військ гарантує мир і стабільність у регіоні.

США, зберігаючи союзні взаємовідносини в сфері безпеки із РК, одночасно пропонували РК доказати більших зусиль у зміцненні власної оборони. Так, з 1 грудня 1994 р. оперативний контроль над усіма збройними силами в РК перейшов до корейського представника Об'єднаного командування військами, а загальні витрати РК на утримання американських військ зросли з 300 млн. дол. у 1995 до 399 млн. дол. у 1998 р [53, с.137].

У зв'язку з загостренням ядерної кризи 1993 р., керівництво США заявило, що нова стратегія США в АТР полягає у відмові від планів поетапного виведення військ із РК, у збереженні потужної американсько-південнокорейської системи безпеки. Необхідність цих дій пояснювалася, зростанням агресивних намірів Півночі, до того ж, як підкреслювалося, армія КНДР становила серйозну загрозу для РК і розміщення там американських частин [38, с. 133]. Однак, військові витрати Півдня перевинують відповідний рівень Півночі. Переїзда армії КНДР за чисельністю компенсується використанням РК сучасних систем озброєння і підсилюється за рахунок військового співробітництва зі США та американської

ГОНЧАР Б.М., ВОЛОСЮК І.С.

військової присутності. США і РК щорічно проводять спільні маневри: „Тім Спіріт”, „Фокус кліар”, „Фокус Ленз”, „Фокус ігл”.

Прагнення КНДР до володіння ядерною зброєю стимулював стратегічне партнерство Вашингтона з Сеулом. Так, під час ядерної кризи 1993 р., співробітництво у військовій сфері між США і РК різко зросло. Міністерство оборони США вжilo заходи для посилення матеріально-технічного забезпечення своїх військ на території РК. Ще більше зміцнili зв'язки РК і США після випробування КНДР у 1998 р. балістичної ракети. Уряди США, Японії й РК створили Трьохсторонню наглядову координаційну групу для формування їх спільної політики щодо КНДР.

Фундаментальними напрямками політики в АТР адміністрації Дж. Буша-молодшого залишилися: підтримка США союзницьких зобов'язань, збереження американської військової присутності, дотримання демократичних свобод і прав людини. У відповідності з концепцією національних інтересів США, збереження й зміцнення союзницьких відносин із Сеулом є одним з найважливіших стратегічних завдань нинішньої адміністрації [18]. Саме тому уряд США підкреслює, що для забезпечення інтересів США і стабільності в Азії необхідним є збереження американської військової присутності в регіоні [5, р. 24].

Результатом американсько-південнокорейського саміту у березні 2001 р. було підтвердження важливості альянсу і зобов'язань двох сторін його подальшого зміцнення [25]. Під час свого візиту в Сеул держсекретар США К. Пауелл підтвердив, що США залишаться тихоокеанською державою і збережуть свою військову присутність у майбутньому [24]. Союз США і РК в області безпеки має важливе значення для активної участі США в справах АТР. Так, дослідник Ф.Фукуяма підкреслював, що саме завдяки двостороннім альянсам, США одержують санкцію на військову і політичну присутність у регіоні і забезпечують собі сильні позиції для того, щоб запобігти появлі ворожих коаліцій [55].

На думку багатьох експертів двосторонні союзи відіграють ключову роль у підтримці стабільності і сприяють процвітанню даного регіону. Так, американський політичний діяч Зб. Бжезинський наголошує, що союзи США з Японією і РК мають стабілізуючий ефект, а тому США повинні докладати ще більше зусиль для поглиблення і розширення стратегічних зв'язків Америки зі східними регіонами Євразії [32, с.171].

На початку свого правління адміністрація Дж. Буша підкреслювала, що військова присутність США в регіоні сприяє економічній і стратегічній стабільності в регіоні, і стверджувала, що виведення американських сил створить умови для перегляду стратегічної архітектури в регіоні, що неминуче призведе до гонки озброєння між регіональними державами. США не бажають втрачати свої провідні позиції у АТР, але при цьому більшу частину економічного та військового тягаря вони намагаються перекласти на своїх союзників. Так, на зустрічі міністрів оборони США и РК в листопаді 2001 р. корейське керівництво погодилося збільшити пряме асигнування на утримання американських військ до 490 млн. дол. Сеул погодився збільшувати цю суму ще на 8,8% в 2003 та 2004 роках [47, с.44].

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

Після терористичних актів 11 вересня 2001 р. проти США, Республіка Корея стала одним з активних учасників, очолюваної США антитерористичної коаліції. Це сприяло й додало новий імпульс їхньому співробітництву в політичній, економічній і воєнно-стратегічній сферах. Держсекретар США К. Пауелл аналізуючи це явище, підкреслив: «США цінують військову підтримку з боку РК в Афганістані» [45].

Однак, після терактів колишня структура американської військової присутності, яка будувалася на зосередженні величезних військових баз поруч із можливими районами бойових дій значною мірою втратила сенс. У цьому зв'язку помічник міністра оборони П. Ромен, заявив, що «оскільки загрози нової епохи не обмежені одним регіоном, то ключ до успіху – це сама можливість застосувати силу, а не чисельність військ» [36]. Такі установки ініціювали перегляд американської військової присутності і в Республіці Корея. Друга основна причина перебудови військової присутності пояснюється стратегічними наслідками революції у військовій справі. Існуючі засоби доставки великих військових з'єднань на поле бою роблять військові бази з постійним гарнізоном не завжди потрібними. У критичній ситуації війська можна перекинути з будь-якого плацдарму, а тому важливо лише мати необхідну структуру для розгортання військ.

Слід відзначити, що необхідні зміни конфігурації американської військової присутності в РК також пояснюються антиамериканськими настроями в РК. Перший заступник помічника держсекретаря США зі справ Східної Азії Е. Ревер, виступаючи в травні 2003 р. заявив, що, незважаючи на розбіжності між двома країнами, їхній альянс міцний і важливий для обох країн. Е.Ревер, підкреслив, що уряди США й РК модернізують свої збройні сили, і американські військовослужбовці будуть передислоковані, щоб присутність військ США в Кореї мінімізувала корейській громадськості [31]. На думку адміністрації США, нове розміщення американських збройних сил, зміцнить альянс. Переміщення підрозділів США в менш щільно заселені райони до півдня від Сеула приведуть до того, що фізична присутність американських військ буде менше дратувати місцеве населення РК. У той же час, США збережуть можливість виконувати свої військові завдання. «Стратегічна гнучкість» (здатність американських військ – де б вони не перебували – реагувати на виклики безпеки в будь-якому регіоні) дозволять перекинути в Корею додаткові війська США із усього світу у випадку надзвичайної ситуації, і ці війська дозволять Вашингтонові виконати договірне зобов'язання з захисту Республіки Корея.

14 травня 2003 р. Дж. Бун і Ро Му Х'ен провели зустріч на вищому рівні в Білому домі, під час якої вони висловили намір розвивати всебічні союзницькі відносини в інтересах миру й процвітання на півострові Й у АТР [51]. Обидва лідера також висловили прагнення до тісної взаємодії в питаннях модернізації альянсу і трансформації збройних сил двох країн з метою посилення їхньої здатності до відбиття можливих загроз.

Конкретні домовленості були досягнуті після переговорів між США й РК, які проходили 4-5 червня 2003 р. Зокрема, було вирішено перенести штаб-квартиру 8-ї армії США із Сеула (з 7 тис. військовослужбовців в місті повинно залишитися лише тисяча). Також був розроблений план подальшої консолідації збройних сил США в

ГОНЧАР Б.М., ВОЛОСЮК І.С.

РК, за яким перебудова американської військової присутності в РК буде відбуватися в два етапи. Спочатку всі американські війська до півночі від р. Ханган будуть з'єднані в дві великі бази недалеко від Сеула; під час другого етапу сили будуть передислоковані на південь від р. Ханган [27]. Нинішня модернізація союзу безпеки між США й РК передбачає скорочення присутності військових сил США на місцях і виділення 11 млрд. доларів на оснащення сил США на півострові з використанням найновіших технологій.

Переговори міністрів оборони РК і США в 2003 р. і, як наслідок, виведення американських військ із Сеула можна розглядати як швидкий старт процесу в ході якого США переглядають свої взаємини із союзниками. Про це свідчить і заступник міністра оборони США з політичних питань Д. Фейт, який підкреслював, що США працюють над вдосконаленням союзницьких відносин з РК. „Нашию метою, - наголошував Фейт, - не є скорочення зобов'язань США, а навпаки, змінюючи розташування американських сил, ми лише зміщуюмо свої зобов'язання по захисту наших загальних інтересів, навіть там, де чисельність контингентів передбачається скоротити” [54].

Керівництво РК дещо занепокоєно планами Пентагона щодо скорочення американського військового контингенту та шукають засоби зміцнення обороноздатності країни. Так, голова об'єднуючого комітету начальників штабів Чо Ен Гиль заявив, що військові повинні підтримувати політику примирення з КНДР шляхом зміцнення боездатності та співробітництва зі США [47, с. 44]. Проте найбільш серйозними з можливих наслідків скорочення військових сил в та передбачуваних змін в РК є не військові, а політичні. Зміни в розміщенні американських військ за кордоном піднімає питання про наміри Вашингтона. Адже військова присутність США за кордоном залишається відображенням політики США у сфері міжнародної оборонної політики.

Під час виборчої кампанії в США в 2004 р. між демократами і республіканцями виникли розбіжності щодо питання про виведення американських військовослужбовців з РК. Згідно планів Пентагону до кінця 2005 р. чисельність військ США в РК планувалося скоротити на 12,5 тис. осіб (з 37 тис. до 24,5 тис.), проти чого виступали демократи. Так, кандидат на посаду президента США від демократичної партії Д. Керрі критикував намір президента Дж. Буша вивести 12 тис. військових із РК, заявивши, що такий план не забезпечить Америці безпеку і не зменшить тягар, покладений на американські війська. На думку Д. Керрі, виведення військ з півострова в критичний момент для дипломатичних зусиль США з ліквідації ядерної програми КНДР означатиме для Північної Кореї сигнал того, що у своїх рішеннях США є слабкими [37, с. 103].

Отже, США залишаються домінуючою державою в Північно-Східній Азії, а американсько-південнокорейський союз є одним з ключових чинників системи безпеки в регіоні. Якщо в роки „холодної війни” політика США була спрямована на запобігання комуністичної агресії КНДР, то в постбіополярний період головним завданням США є практичні заходи для стримування ядерних амбіцій КНДР. В роки адміністрації Б. Клінтона політика США була спрямована на нормалізацію

КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)

відносин з Північною Кореєю. Передбачалося не тільки вирішити енергетичну проблему КНДР, але і нормалізувати політичні відносини між США і КНДР. Республіканці ж відкинули діалог із КНДР і стали проводити жорстку лінію, обумовивши продовження контактів із Пхеньяном необхідністю спочатку врегулювати проблеми ядерної, ракетної, звичайної зброї. Гостра риторика двох країн вилилася в припинення переговорного процесу, відмову США від виконання Рамкової угоди та поновлення розробки ядерної зброї КНДР. На початку 2003 р. керівництво США погодилися на переговори побудовані на багатосторонньому форматі. Адже застосування санкцій, а тим більше сили щодо Кореї було відкинуто американськими „голубами” і союзниками США в АТР. Адміністрація Дж. Буша повернулася до необхідності продовжити політику демократів – в обмін на демонтаж ядерної, уранової, ракетної програм КНДР, надавати їй різні економічні і політичні пільги.Хоча, адміністрація Дж. Буша децо скорегувала політику односторонніх поступок, що проводилася адміністрацією Б. Клінтона.

Як демократи, так і республіканці продовжують працювати над зміненням і вдосконаленням союзницьких відносин з РК. Щодо переміщення американських сил, то вони диктуються військовими міркуваннями й не відображають істотних змін у дипломатичних пріоритетах. Перебудова військової присутності в РК додадуть контингентам США більшої мобільністі і гнучкості, дозволяючи їм ефективно відповідати на сучасні загрози.

Для США головним зовнішньополітичним пріоритетом на Корейському півострові є збереження миру і стабільності. Саме тому США підтримують мирний міжкорейський процес за провідної ініціативи Півдня, хоч найбільше їх турбує проблема стримування північнокорейської програми створення зброї масового знищенння.

Список літератури:

1. A Comprehensive Strategy for Halting North Korea's Nuclear Program. Remarks by Secretary of State W. Christopher before the Senate Foreign Relations Committee Regarding the US-Korea Nuclear Non-proliferation Accord - 6th, 1995.
2. A Press Release by US House of Representatives International Relations Committee Chairman B. Gilman. NAPSNet Special Report.-W.,1999.
3. A Strategic Framework for the Asian Pacific Report to Congress - 1992. <http://www.shaps.hawaii.edu/security/report-92.html>.
4. Agreed Framework between the United States of America and the Democratic People's Republic of Korea. <http://www.kedo.org/Agreements/agreedframework.htm>.
5. America's National Interests. The Commission on America's National Interests.-W., 2000.
6. Bush reaffirms Pacific security // International Herald Tribune.-2002.-20 February.
7. Cha V.D. Korea's Place in the Axis //Foreign Affairs.-2002.-May/June. <http://www.foreignaffairs.org/20020501facssay8059/victor-d-cha/korea-s-place-in-the-axis.html>.
8. CRS Report for Congress. Manyin M. North Korea: A Chronology of Events, October 2002-December 2004. January 24, 2005. <http://www.fas.org/man/crs/RL32743.pdf>.
9. CRS Report for Congress. Na into D. The North Korean Economy: Background and Policy Analysis. February 9, 2005. <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL32493.pdf>.
10. Department of State Bulletin. -1989. - May.
11. Feisert A. CRS Report. North Korean Ballistic Missile Threat to the United States. <http://fpc.state.gov/documents/organization/21473.pdf>.
12. Ford C. The US Future in Asia // The Korean Journal of Defense Analysis.-1990.- Vol. 2.-№ 2.

ГОНЧАР Б.М., ВОЛОСЮК І.С.

-
13. Kang D. International Relations Theory and the Second Korean War// International Studies Quarterly. - 2003. - № 47.
 14. Kang Suk Rhee. Korea's Unification: The Applicability of the German Experience // Asian Survey. - 1993.-Vol. XXXIII. - № 4.
 15. Korea Unification Bulletin. Seoul. Ministry of Unification of the Republic of Korea.-2003.- № 52.
 16. Lee Chae Jin. U.S. Policy Toward South Korea // Korea briefing. – S.F.,1993.
 17. McGrory M. Shadow on "Sunshine Policy". <http://washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A6768-2001Mar14.html>
 18. Mitchell D. Implications of the New Bush Administration for East Asia: U.S.View // www.nauutilus.org/nukpolicy/workshops/shanghai-01/mitchellpaper.html
 19. Niksch L. Korea: U.S.-Korean Relations — Issues for Congress. June 16, 2005. <http://fpc.state.gov/documents/organization/49094.pdf>
 20. Niksch L. North Korea's Nuclear Weapons Program. May 6, 2005 <http://fpc.state.gov/documents/organization/48593.pdf>
 21. North Korean Military and Nuclear Proliferation's threat: Evaluation on the DPRK Agreed Framework. Joint Hearing before the Subcommittee on International Economic Policy and Trade a Asia and Pacific of the comm. On International Relations House of Representatives 104 th. Congr. 1 st. sess., February 23, 1995.- W., 1995.
 22. Perry W. Review o f United S tates P olicy Toward No rth K ore a: F indings a nd R ecommendations, 12 October 1999, http://www.state.gov/www/regions/eanp/991012_northkorea_rpt.html
 23. Policy Implications of North Korea's Ongoing Nuclear Program: Hearing a Markup before the Subcomm. On Asian a Pacific Affairs of the Comm. On Foreign Affairs, House of Representatives, 102d Cong, 1st sess., Nov.21. – W., 1992.
 24. Powel C. Remarks at Asia Society. 10.06.2002. // <http://www.state.gov/secretary/rm/2002/10983.htm>.
 25. President Bush, Kim Dae Jung March 7 Press Briefing. <http://usinfo.state.gov/regional/ea/easec/kimbush.htm>
 26. Ramsfeld N. Korea's Arms a Threat //Washington Post.-2001. - November 16.
 27. Result of Second Meeting of Future of the ROK-U.S. Alliance Policy Initiative. <http://www.uspolicy.be/issues/NorthKorea/rokus.060603.htm>
 28. Testimony by Assistant Secretary of Senate for East Asian and Pacific Affairs W. Lord before the House International Relations Subcommittee on Asia and the Pacific. W., - 1996.
 29. U.S. – North Nuclear Issues: Hearings before the Comm. On Energy and Natural Resources, U.S. Senate 104 th. Congress 1 st. sess., January 19, 1995 – W., 1995.
 30. US President B. Clinton's Assembly Speech // The Korean Journal of International Studies.- Vol. 14.- N 3.
 31. Альянс США и Южной Кореи остается взаимовыгодным и через 50 лет. <http://usinfo.state.gov/russian/Archive/2005/May/04-116812.html#top>
 32. Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство.- М., 2004.
 33. Буш продолжает искать дипломатическое решение проблем Северной Кореи. <http://usinfo.state.gov/russian/Archive/2005/Jun/01-184526.html#top>.
 34. Вместе как один. Саммит между Югом и Севером Кореи. Новая страница в истории корейского народа (Министерство Республики Корея по делам объединения).-Сеул., 2001.
 35. Воронцов А. «Треугольник» США- Япония- Южная Корея. – М., 1991.
 36. Выступление П. Родмана. <http://www.shaps.hawaii.edu/security/us/20030626rodman.html>
 37. Итоги президентских выборов 2004 года в США и перспективы российско-американских отнотений/ Отв. ред. Б. Ширяев.- СПб., 2005.
 38. Картер Э., Перри У. Превентивная оборона: новая стратегия безопасности США.-М., 2003.
 39. Ким Дэ Чжун. Новое начало.- М., 1998.
 40. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? – М., 2002.
 41. Контроль над вооружением в Азии и интересы США в этом регионе: Слушание в Коаргрессе США. РАН ИИОН. - М., 1992.
 42. Международная безопасность и разоружение. Ежегодник СИПРИ.- М., 1994.

**КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ
СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.)**

43. Министр обороны США Д. Рамсфельд заявил, что Северная Корея делает ошибку, если надеется восстановить свою ядерную программу //www.rcnp.kiev.ua/Main/Arxiv/News_12_02 Н т. http://www.rcnp.kiev.ua/Main/Arxiv/News_12_02.htm#Toc17703967
44. Оба министра проанализировали характер в угрозы со стороны Северной Кореи и нынешнюю ситуацию в сфере безопасности, с на Корейском полуострове. <http://usinfo.state.gov/russki/topics/terror/homepage.htm>
45. Паузл К. Пхенъян должен отказаться от стремления к ядерному оружию. <http://usinfo.state.gov/russki/topics/arms/2003-02-27a-nkorea.htm#top>
46. Посол Вершбоу оценивает нынешний прогресс и будущие возможности. <http://usinfo.state.gov/russian/Archive/2006/Jan/18.html>
47. Роллин А. Сравнительный анализ состояния вооруженных сил корейских государств./Корейские горизонты: Доклады научной конф., Москва, 2005. М.-2005.
48. Северная Корея должна выполнять договоренность о прекращении ядерных программ, указывает Госдепартамент. <http://usinfo.state.gov/russian/Archive/2006/Dec/22455110.html>
49. Северная Корея извлекла около 8 тысяч ядерных стержней из хранилища. // http://www.rcnp.kiev.ua/Main/Arxiv/News_12_02_N_t.htm#Toc17703967
50. США готовы возобновить Шестисторонние переговоры без дополнительных условий. <http://usinfo.state.gov/russian/Archive/2006/Jan/05-261451.html>
51. США и РК не допускают ядерного статуса КНДР.//<http://usinfo.state.gov/russki/topics/other/2003-05-16a-korea2.htm#top>
52. США и Япония призывают Северную Корею возобновить свое участие в шестисторонних переговорах <http://usinfo.state.gov/xarchives/display.html?p=washfilerussian=2005>.
53. Титаренко М. Корейский полуостров и интересы и интересы России. - М., -2000.
54. Фейт Д. Система обороны США: глобальная трансформация. <http://www.globalaffairs.ru/number/6/>
55. Фукуэма Ф. Новый взгляд на Азию. <http://www.globalaffairs.ru/number/12/>
56. Япония и Корея – ключевые партнеры США в области безопасности в Северо-Восточной Азии: Ч. Картерман, первый заместитель помощника Госсекретаря по делам Восточной Азии и Тихоокеанского региона. Внешняя политика США. Электронные журналы Информационного Агентства Соединенных Штатов. – № 1, январь 1998.– Т. 3: США и безопасность Азиатско-Тихоокеанского региона. <http://usinfo.state.gov/journals/ips/0198/lipc/tj18toc.htm>

АННОТАЦИИ

Петров И.Ю. Деятельность либералов в Харьковском земстве в 1865 – 1881 годах// Ученые записки ТНУ. Серия: История, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С.17-24.

Данная статья представляет собой анализ либерального мировоззрения в среде интеллигентов-гласных Харьковского земства в 1865 – 1881 гг. Автором исследованы земские проекты, в которых выражались либеральные идеи, установлен количественный и качественный состав интеллигенции среди земских гласных Харьковской губернии.

Ключевые слова: либеральная идея, крестьянский вопрос, политическая реформа, гражданские свободы, широкое самоуправление.

Попов А.Д. Развитие туристской отрасли Крымской АССР под руководством советских профсоюзов (1936-1941 гг.) // Ученые записки ТНУ. Серия: История, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 31-36.

В статье охарактеризована деятельность Туристско-экскурсионного управления Всесоюзного Центрального совета профессиональных союзов по развитию туристско-экскурсионного дела в Крыму накануне Великой Отечественной войны. Особое внимание уделено модернизации объектов туристской инфраструктуры, организации путешествий по маршрутам всесоюзного и местного значения, проведению краеведческих экскурсий и походов.

Ключевые слова: Крым, туризм, экскурсия, маршрут, профсоюзы

Прохоров В.В. Полицейские органы и охрана общественного порядка на временно оккупированной территории Крыма в 1941-1944 гг. // Ученые записки ТНУ. Серия: История, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 49-58.

В статье описаны организация и деятельность оккупационных органов полиции Крыма в 1941-1944 г. В работе показывается комплекс условий и причин, повлиявших на создание и реорганизацию полицейской системы полуострова, их внутреннюю структуру, основные и вспомогательные функции.

Ключевые слова: криминальная полиция, оккупация, охрана общественного порядка.

Сейдаметов Э.Х. Образование американской диаспоры крымских татар. Американская ассоциация крымских тюрков и её деятельность в 1961-1969 годы// Ученые записки ТНУ. Серия: История, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С.59-63.

В статье рассматривается проблема возникновения, становления и развития крымскотатарской диаспоры в Америке; образования и функционирования Американской ассоциации крымских тюрков в 1961-1969 гг.

Ключевые слова: диаспора, эмиграция, борьба, родина.

Гогунская Т.А. Украинско-британские связи: история и современность// Ученые записки ТНУ. Серия: История, 2005. – Т. 18(57).–№1. – С. 64-72.

Статья посвящена истории украинско-британских политических контактов, экономического сотрудничества и культурного диалога с древнейших времен и до наших дней. На основании проведенного исследования автором рассмотрены проблемы и перспективы дальнейшего развития двусторонних отношений Великобритании и Украины.

Ключевые слова: Великобритания, Украина, двустороннее сотрудничество.

Судак И. Процесс федерализации и развитие региональных особенностей в Канаде (1867 – начало XX ст.) // Ученые записки ТНУ. Серия: История, 2005. – Т. 18(57).–№1. – С.73-83.

В статье освещены особенности процесса федерализации в Канаде в период с 1867 г. до начала XX ст. Акцентируется на развитии региональных особенностей в канадской федерации.

Ключевые слова: Канада, федерализация, региональные особенности

Яковенко Ю.Л. Транспортный кризис в России в 1917-1921гг. // Ученые записки ТНУ. Серия: История, 2005. – Т. 18(57).–№1. – С. 90-95.

Статья посвящена изучению работы транспорта в период гражданской войны. Первые признаки транспортного кризиса появились еще в годы Первой Мировой войны. В 1918-1919гг. наблюдалось быстрое ухудшение качественных и количественных показателей работы транспорта. Кризис достиг апогея в 1919г. С 1920г. страна начала медленно выходить из кризиса, появилась тенденция увеличения wagonного и паровозного парка, флота, механизации перевозок.

Ключевые слова: экономический кризис, транспортный кризис, железнодорожный транспорт, водный транспорт.

Гончар Е.М., Глосток И.С. Корейский вопрос во внешней политике Соединенных Штатов Америки (90-е ХХ -и. ХХI вв.) // Ученые записки ТНУ. Серия: История, 2005. – Т. 18(57).–№1. – С.96-113.

В статье рассматривается «корейская проблема» во внешней политике США, анализируется её комплексный характер с учетом ядерного и ракетного вооружения КНДР.

Ключевые слова: КНДР, внешняя политика США, ядерное оружие

АНОТАЦІЇ

Петров І.С. Діяльність лібералів у Харківському земстві в 1865 – 1881 роках// Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 17-24.

Ця стаття є аналізом ліберального світогляду в середовищі інтелігентів-гасних Харківського земства в 1865 – 1881рр. Автором були досліджені земські проекти, в яких виражено ліберальні ідеї, встановлено кількісний та якісний склад інтелігенції серед земських гасних Харківської губернії.

Ключові слова: ліберальна ідея, селянське питання, політична реформа, громадянські свободи, широке самоврядування.

Змерзлий Б.В. Утворення та діяльність різних часописів кримськотатарською мовою у Кримській АРСР// Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 25-30.

В цій роботі автор досліджує процес виникнення та діяльності наступних часописів: «Qadinlig sotsializm yolunda», «Bölşevik yolu», «Yaş leninciler», «Edebiyat ve kultura» і «Asriy müsülmaliq». Також розглядаються зміни тиражу, об'єму та редакційного апарату вказаних видань.

Ключові слова: часопис, тираж, кримські татари.

Попов О.Д. Розвиток туристської галузі Кримської АРСР під керівництвом радянських профспілок (1936-1941 рр.) // Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С.31-36.

У статті охарактеризована діяльність Туристсько-експкурсійного управління Всесоюзної Центральної ради професійних спілок щодо розвитку туристсько-експкурсійної справи Криму напередодні Великої Вітчизняної війни. Особлива увага приділена модернізації об'єктів туристської інфраструктури, організації подорожей за маршрутами всесоюзного і місцевого значення, проведенню краснавчих екскурсій та походів.

Ключові слова: Крим, туризм, екскурсія, маршрут, профспілки

Прохоров В.В. Поліцейські структури та охорона громадського порядку на тимчасово окупованій території Криму в 1941-1944 рр. // Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 49-58.

В статті описані організація та діяльність окупаційних органів поліції Криму в 1941-1944 рр. В роботі висвітлюється комплекс умов та причин, які вплинули на створення та реорганізацію поліцейської системи півострова, їх внутрішню структуру, основні та допоміжні функції.

Ключові слова: кримінальна поліція, окупація, охорона громадського порядку.

Сейдаметов Э. Х. Утворення американської діаспори кримськіх татар. Американська асоціація кримських тюрків і її діяльність у 1961-1969 роках// Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 59-63.

У статті розглядається проблема виникнення, становлення і розвитку кримськотатарської діаспори в Америці; утворення і функціонування Американської асоціації кримських тюрків в 1961-1969 рр.

Ключові слова: діаспора, еміграція, боротьба, батьківщина.

Гогунська Т.О. Українсько-британські зв'язки: історія та сучасність// Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 64-72.

Стаття присвячена історії українсько-британських політичних контактів, економічного співробітництва та культурного спілкування з найдавніших часів до сьогодення. На підставі проведеного дослідження автором були розглянуті проблеми та перспективи подальшого розвитку двосторонніх відносин Великої Британії та України.

Ключові слова: Велика Британія, Україна, двостороннє співробітництво.

Судак І. Процес федералізації та розвиток регіональних особливостей в Канаді (1867 – початок ХХ ст.) // Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 73-83.

В статті висвітлені особливості процесу федералізації в Канаді в період з 1867 р. до початку ХХ ст. Акцентується на розвитку регіональних особливостей в Канадській федерації.

Ключові слова: Канада, федералізація, регіональні особливості.

Яковенко Ю.Л. Транспортна криза в Росії у 1917-1921 pp. // Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. - Т. 18(57).-№1. – С. 90-95.

Стаття присвячена вивченню стану та роботи водного та залізничного транспорту в період громадянської війни. Перші ознаки транспортної кризи з'явилися ще у роки Першої світової війни. У 1918-1919 pp. спостерігалось швидке погіршення якісних та кількісних показників роботи транспорту. Криза досягла свого апогею у 1919 р. З 1920 р. країна почала поступово виходити з транспортної кризи, що виявилось у збільшенні паровозного та вагонного парків, флоту, активізації перевезень.

Ключові слова: економічна криза, транспортна криза, залізничний транспорт, водний транспорт.

Гончар Б.М., Волосюк І.С. Корейське питання в зовнішній політиці США Сполучених Штатів Америки (90 pp. ХХ -п. ХХІ ст.) // Вчені записки ТНУ. Серія:Історія, 2005. – Т. 18(57).-№1. – С. 96-113.

В статті розглядається «корейська проблема» в зовнішній політиці США, аналізується її комплексний характер з врахуванням ядерного і ракетного озброєння КНДР.

Ключові слова: КНДР, зовнішня політика США, ядерна зброя

SUMMARY

Petrov I.S. The activity of liberals in Kharkov zemstvo in 1865 – 1881// Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 17-24.

Given article represent the analysis of liberal mentality in environment of deputy intellectuals of Kharkov zemstvo in 1865 – 1881. Author investigated the zemstvo projects, in which were expressed the liberal ideas, defined quantitative and qualitative staff of intelligentsia among zemstvo deputies of Kharkov province.

Key words: liberal idea, peasant problem, political reform, civil liberties, wide self-government.

Zmerzlyy B. V. The Establishment and Activities of Different Journals in Crimean Tatar Language in the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic// Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 25-30.

In this research, the author investigates the process of shaping and activities of the following journals: *Qadınlig sotsializm yolunda*, *Bölşhevik yolu*, *Yaş leninciler*, *Edebiyat ve kultura*, and *Asriy müssülmaliq*. Changes in number of printed copies, number of pages, and editorial boards of the given publications have also been studied.

Keywords: journal, number of printed copies, Crimean Tatars.

Popov A.D. The development of the tourist industry in the Crimean ASSR under the management of Soviet trade unions (1936-1941) // Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 31-36.

In this article the activities of Tourist-Excursion Department of the All-Union Central Council of Trade Unions in the development of tourist-excursion business is described in the Crimea on the eve of the Great Patriotic war. The special attention is given to the modernization of the establishments of tourist infrastructure, organization of trips on the all-union and local routes, making regional excursions and hikes.

Keywords: the Crimea, tourism, excursion, route, trade unions

Prokhorov V.V. Police bodies and public order protection of the Crimea in 1941-1944 years// Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 49-58.

The articles deals with complex analysis of organisation and activity of the bodies of occupation police of the Crimea in 1941-1944 years. The complex of measures, conditions, which influenced the formation during the short period of time of system of the police bodies of the peninsular, their internal structure, the main and subsidiary functional duties are shown.

Keywords: criminal police, occupation, Protection of Public Order.

Seydametov E. The Formation of American Crimean Tatar Diaspora. The Activity of American Association of Crimean Turks on 1961-1969 // Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 59-63.

The problem of origin, becoming and development of Crimean Tatar Diaspora in America is considered in the article; formation and functionings of American association of Crimean Turk in 1961-1969.

Key words: diaspora, emigration, struggle, motherland.

Gegunskaya T. The British-Ukrainian links: history and present time// Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 64-72.

The article is devoted to the history of the British-Ukrainian political contacts, economical cooperation and dialog of cultures from ancient times to our days. On the basis of this investigation author considers the problems and perspectives in future development of bilateral relations between Great Britain and Ukraine.

Key words: Great Britain, Ukraine, bilateral cooperation.

Sudak I. Federalization process and development of regional features in Canada (1867 – the beginning of XX century) // Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 73-83.

The features of the federalization process in Canada during the period from 1867 till the beginning of XX century are described in the article. The main emphasis was placed on the development of regional features in Canadian federation.

Keywords: Canada, federalization, regional features

Yakovenko J. The transport crisis in Russia in 1917-1921// Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 90-95.

The article is about a problem of condition and work of Russian transport during the civil war. During the years of the First War of World first signs of transport crisis appeared. In 1919 the crisis achieved an apogee. In 1920 an economic situation in Russia began to change; the transport crisis softened.

Key words: an economic crisis, a transport crisis, a railway, a water carriage.

Gonchar B.M., Volosyuk I.S. Korean problem in the U.S. Foreign Policy (90th of the XXth -beginning of the XXIth century) // Uchenye zapiski TNU. Series:History, 2005. – T. 18(57).-№1. – P. 96-113.

In this paper «Korean problem» in the U.S. foreign policy is described and its complex character taking into account the DPRK's nuclear weapons and missiles is analysed.

Keywords: Korea, U.S. foreign policy , nuclear weapon

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Петров И.С., Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина.
61077 Харьков, пл. Свободы, 4, Украина.

Змерзлий Б.В., доцент кафедри Українознавства ТНУ ім. В.І.Вернадського.

Попов А.Д., кандидат исторических наук, доцент кафедры гуманитарных дисциплин Крымского института бизнеса, popalex@crimea.edu.

Пашеня В.Н. Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського.
Кафедра україноведення.

Прохоров В.В., Крымский юридический институт Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат исторических наук, ученый секретарь, г. Симферополь, ул. Стевена № 14, тел. 24-76-07.

Сейдаметов Э.Х., кафедра истории Крымского индустриального педагогического университета, преподаватель, e-mail: seid@ukr.net, моб. тел. 8 050 7246804

Гогунская Т.А., кандидат исторических наук, ассистент кафедры украиноведения факультета украинской филологии и украиноведения Таврійського Национального університета ім. В.І.Вернадського; E-mail: tagogun@mail.ru

Судак И., аспирант кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Яковенко Ю.Л. ,Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна

Генчар Б. М., доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой новой и новейшей истории зарубежных стран Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Волосюк И. С., аспирант кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

СОДЕРЖАНИЕ

Шаутин П. В.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ
ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПРОЦЕССЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ
СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ 1864 Г. 3

Петров І. Ю.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛІБЕРАЛІВ У ХАРКІВСЬКОМУ ЗЕМСТВІ В 1865 – 1881
РОКАХ..... 17

Змерзлый Б. В.

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖУРНАЛОВ НА
КРЫМСКОТАТАРСКОМ ЯЗЫКЕ В КРЫМСКОЙ АССР 25

Попов А. Д.

РАЗВИТИЕ ТУРИСТСКОЙ ОТРАСЛИ КРЫМСКОЙ АССР ПОД
РУКОВОДСТВОМ СОВЕТСКИХ ПРОФСОЮЗОВ (1936-1941 ГГ.)..... 31

Нащеня В. Н.

ЭВОЛЮЦИЯ РЕШЕНИЯ ТАТАРСКОГО ВОПРОСА В НАЦИОНАЛЬНО-
ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ КРЫМСКОЙ АССР В 1930-Х -
НАЧАЛЕ 1940-Х ГГ. 37

Прохоров В. В.

ПОЛИЦЕЙСКИЕ ОРГАНЫ И ОХРАНА ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА НА
ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ КРЫМА В 1941-1944 гг. 49

Сейдаметов Э.Х.

ОБРАЗОВАНИЕ АМЕРИКАНСКОЙ ДИАСПОРЫ КРЫМСКИХ ТАТАР.
АМЕРИКАНСКАЯ АССОЦІАЦІЯ КРЫМСКИХ ТЮРКОВ И ЕЁ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 1961-1969 ГОДЫ..... 59

Гогунская Т. А.

УКРАИНСКО-БРИТАНСКИЕ СВЯЗИ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ ..64

Судак І.

ПРОЦЕС ФЕДЕРАЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ В КАНАДІ (1867 – ПОЧАТОК ХХ СТ.) 73

Пикуль Ю. Н.

ПОДГОТОВКА ОФІЦІРСКОГО СОСТАВА СРЕДНЕГО ЗВЕНА В
РОССІЇ И ГЕРМАНИИ В НАКАНУНЕ I МИРОВОЇ ВОЙНЫ (1905 – 1914
ГГ.) (ЧУГУЕВСКОЕ ЮНКЕРСКОЕ И ПОТСДАМСКОЕ ВОЕННОЕ
УЧИЛИЩА) 84

Яковенко Ю. Л.

ТРАНСПОРТНА КРИЗА В РОСІЇ У 1917-1921 РР..... 90

<i>Гончар Б.М., Волосюк І.С.</i>	
КОРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ	
ШТАТІВ АМЕРИКИ (90 РР. ХХ – П. ХХІ СТ.).....	96
 АННОТАЦІИ	114
 АНОТАЦІЇ	116
 SUMMARY	118
 СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	120

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

ТАВРИЧЕСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
им. В. И. Вернадского

Том 18 (57). № 1
ИСТОРИЯ

Симферополь
2005